

СІЛА ДУХОЎНАСЬЦІ

Час, які ўвайшоў у нашую гісторыю пад назвай перабудовы і які, здаецца, беззваротна мінае, адзначыўся, апроч іншага, яшчэ і радыкальным пераглядам многіх маральных каштоўнасцяў, развязанчынем казённых псеўдалідэраў і выхадам на грамадска-палітычную арэну сапраўдных народных аўтарытэтав. Так было ў шмат якіх рэспубліках дзяржавы, дзе хвалі народнага пратэсту, часам праз нядачы і крывавыя катаклізы, рушылі з тронаў збанкрутаваных стаўленьнікаў таталітарызму, і на іх месцы заступалі іншыя людзі. Малаважна, што не ўсе яны і не адразу ўпісваліся ў рамкі звычайных афіцыйных структураў; узначаліўши народныя рухі, некаторыя з іх хоць і не дамагліся ўлады, затое набылі агульнанацыянальнае прызнаньне і папулярнасць. Менавіта яны сталі сапраўднымі выразнікамі нацыянальных інтарэсаў, спакутванай волі народу. Адным з такіх лідэраў нацыі стаў беларускі вучоны, самаадданы палітычны дзеяч Зянон Пазняк.

Шырока па свеце разыішлася сумная слава беларускіх Курапатаў, дзе ў страшныя гады бальшавіцкага тэрору было знішчана болей за 200 тысяч бязвінных ахвяр. Гэтая славутасць нікому да таго не вядомага ляска пад Менскам пачалася з публікацыі ў «ЛіМе» вялікага артыкула, аўтарамі якога былі Шмыгалёў і Пазняк. То, што болей за пайстагоддзя старанна і паспяхова хавалі ад чужога вока карнья ўлады Беларусі, найперш стараньнямі Пазняка было выстаўлена на ўсясьветны агляд. Актыўна ўдзельнічаючы ў раскопках курапацкіх магіл, ён перацёр у пальцах кожны выняты адтуль грудок зямлі, пералічыў ўсе чалавечыя рэшткі, склаў падрабязную дакументацыю раскопак. Усё тое давалася няпроста. І праз болей чым пяцьдзесят гадоў пэўныя органы не столькі дапамагалі раскрыццю злачынства, колькі перашкаджалі яму. Пазняк не саступіў з свае пазіцыі праўды і прынцыповасці. Як не саступіў ён перад тым у памятны дзень 30 кастрычніка 1988 года ля Усходніх могілак, дзе народ Беларусі ў чарговы раз атрымаў красамоўны адказ на пытаньне: што такое ягоная партыя камуністай і як яна ставіцца да інтарэсаў народа. Нахабнае мурло яе кіраўніцтва тады пагрозыліва насынулася на і без таго мізэрныя рэшткі нацыянальных традыцыяў і паліцэйскаю сілай нанесла нязмы́шленную зньявагу народу. І калі справа абышлася без крыві і съмерцяў, дык у тым найбольшай заслуга менавіта Зянона Пазняка. Гэта ён у самы крытычны момант сутычкі заклікаў шматтысячны на тоўп мінчукоў да спакою і вытрымкі, сілаю аўтарытэту свае асобы засыцярог іх ад правакацыі і павёў за межы Менска ў Курапаты. Не зважаючы на паліцэйскую расправу, на газы і бальшавіцкія

«дэмакратызатары», людзі стрывалі ўсё, але не ўступілі ў бойку, не аказалі супраціўлення. Мусіць, у той момант і ў тых варунках гэта было адзіна правільна. Метад вялікага Гандзі таксама тоіць немалую, а часам і рашучую силу. Народная воля беларусаў, іхняе імкненне да свабоды і нацыянальнага самавызначэння прайвіліся пазней, калі быў створаны Беларускі народны фронт «Адраджэнне», сойм якога па праву ўзначаліў Зянон Пазьняк. У жахлівых варунках маральнага тэрору, упартага супрацьдзеяння партыйных уладаў, цкаваньня, судовых і адміністрацыйных прасьледванняў гарставалася палітычная воля фронтаўцаў і ягонага лідэра. Фронт за кароткі тэрмін распрацаваў шмат якія праграмы беларускага нацыянальнага адраджэння — у галіне эканомікі, права, культуры і іншыя. Большая частка тых праграмаў, на жаль, застаецца малавядомай для шырокай публікі, бо афіцыйны друк іх адварягае, а ўлады дагэтуль вядуть шалёнью барацьбу як з іхнімі палажэннямі, так і з іх аўтарамі персанальнай. Не зважаючы на тое, апазіцыя БНФ у Вярхоўным Савеце рэспублікі са сваім лідэрам, народным дэпутатам Пазьняком працягвае несканчоны паядынак за праўду і справядлівасць. Далёка не заўсёды, калі-нікалі яна ўсё ж дамагаецца посьпеху. Прынамсі, радыё і тэлетрансляцыі з сесій даюць магчымасць людзям меркаваць, на чым баку праўда. Не глухі — чуе, не съляпы — бачыць.

Шмат гадоў Зянон Пазьняк вядомы на Беларусі як выдатны мастацтвазнаўца, а таксама як вучоны-археолаг. Ягоныя публікацыі па праблемах нацыянальнай культуры даўно пазначылі сябе як самыя важныя і прынцыпавыя ў беларускім друку. Не так даўно ў эстонскім часопісе «Радуга» з'явілася надзвычай цікавая праца Пазьняка аб вострых праблемах нацыянальных моваў. Тады для пэўных колаў беларускай інтэлігенцыі некаторыя палажэнні тae працы здаваліся спрэчнымі, можа трохі заўчастымі і празмернымі. Але жыццё затым пераканала ў іх неабвержнасці: Пазьняк глядзеў далей і бачыў болей. Зрэшты, так яно і мае быць. Сапраўдны апостал праўды і справядлівасці заўжды апераджае час. Ягоныя ідэі скіраваны ў будучыню і далёка не заўжды карыстаюцца прыхильнасцю і прызнаньнем сучас'нікаў. Але урокі гісторыі вучаць, што час тых людзей прыходзіць і з ім прыходзіць прызнаньне. На ўтульных пляцах ім ставяцца помнікі, выдаюць зборы іх твораў, на якіх вучацца жыць і служыць дабру новыя пакаленьні. Мне думаеца, што наш сучаснік Зянон Пазьняк менавіта з ліку такіх людзей. І я жадаю посьпеху і чытацкай увагі гэтай яго кнізе — збору дум і съветлых памкненняў аднаго з самых сумленных сыноў нашай пакутніцы Беларусі.

Васіль Быкаў.

KAMUNIKAT.org

ВОБРАЗ РОДНАЙ ЗЯМЛІ

Паўдзённая цішыня,
Хвойны водар смалы і жытнёвых палеткаў.
Чую колы рыпяць на далёкай дарозе.
Чую гукі ў гары.
То на хорах касьцельных іграюць арганы
І пяеца малітва съятая,
І бяздонная сінь — незямны акіян,
І аблокі плывуць над палямі.

1984 г.

ЧАКАЮ БАЦЬКУ З ВАЙНЫ

Я заўсёды чакаў Цябе,
Але Ты не прыходзіў.
Вусны мае съмяглі.
Моцна балела сэрца
І я лічыў кожны яго стук,
Думаючы пра Цябе.
Ах, як павольна цікаў гадзіньнік.
Так павольна, што я не вытрымаў і заснуў,
Зъняможана ад чаканьня.
Ты прыйшоў да мяне ў съне
І сказаў казку:
«Раз у тысячу год
Прылятае сінічка да сіняга мора
І пробуе дзюбкай марскую ваду.
Калі сінічка вып'е ўсё мора,
Пройдзе адно імгненьне вечнасьці».
Я прачнуюся. Але Цябе
Не было ні зяутра, ні потым.
Толькі час ляціць, як страла.

1981 г.

КУРАПАТЫ — ДАРОГА СМЕРЦІ *

Чалавек, што зрабіў злачынства і існуе з ім, — злачынец. Ен здольны чыніць зло. Ён падлягае кары. Хто пакаяўся і праз пакуты сумлення, сорам і боль вярнуўся ў пачатак, каб тварыць дабро, той ачысціўся, стаў чалавекам. Вось дзе духоўная сутнасць жыцця і смерці, вечнасці і бяссмерця. Патрабаванне ўсёй прауды аб злачынствах 1930—1950-х гадоў — гэта голас народнага сумлення.

Ачышчэнне сумлення неабходна грамадству, якое дапусціла і спарадзіла генацыд — найвялікшае злачынства супроты чалавецтва. Вядома ж, не стануць раскайвацца ні нябожчыкі-забойцы, ні нават «ціхія пенсіянеры». Раскайвацца павінны наступныя пакаленні, якія не бачылі той бяды, раскайвацца за грахі продкаў. Маральныя пакуты павінны браць на сябе нашчадкі народу, аплакаць ахвяры, даць ацэнку злачынствам. Такая духоўная дыялектыка грамадства. Павінен быць рахунак сумлення, каб не вярнулася смерць. Народ, як і чалавек, мае сваю індывідуальнасць. Толькі чалавек адзінокі, а народ шматлікі. Толькі чалавек абмежаваны ў часе сваім векам, а народ вечны сваёй гісторыяй.

Курапаты:
Рэшткі ахвяраў сталінскага генацыду на
Беларусі

3. Пазъняк: У маладосці ўсяго мяне да болю сардэчнага скаланулі апавяданні людзей, што вярнуліся са сталінскіх турмаў і лагераў, амаль з небыцця. Я тады нічога не запісаў, не занатаваў і з жахам зразумеў сваю памылку ў духаце 70-х, калі ўбачыў, як спаквала ўсё вяртаецца, як фальклорызуецца, міфала-гізуецца народная памяць аб тых часах і проста знікае. Пачварныя вобразы з тых апавяданняў стаяць у свядомасці...

Вось гоняць людзей па этапах. У дваццаціградусны мароз вязуць цягніком. Спыніліся на станцыі. «Усім

раздзеца, — загадвае канвой, — пойдзэм у лазню». Голых людзей на лютым марозе ablіваюць з брандспойтаў вадой. «З лёгкай парай, — рагочуць канваіры, — а цяпер спаць». І зачынілі дзверы. Назаўтра з усяго цяніка жывымі засталіся нямногія. Абледзяне ля трупы грузілі на вазы так, каб звісалі галовы, а нехта з катаў разбівае іх калуном. Відаць, загадана для гарантый. Мінаюць гады, і не знікае з уяўлення забойца мэрцвякоў.

Вось прывозяць на Калыму, заганяюць у дзіравы дашчаны барак, свішча сіберны вецер. Празnoch палавіна не ўстала. Тады астатнія паставілі акалелья, змерзлыя трупы ўздоўж сцен, каб затуліць шчыліны, каб сагрэцца. І выразна пайстаюць перада мной тыя атланты і карыятыды, тая архітэктура эпохі, той вобраз — барак...

Курапаты:
рэшткі ахвяраў сталінскага генакыда на Беларусі

Расказваў Іван Трафімавіч Смаль, член партыі з 1917 года, член Гомельскага рэйкому. У 1937-м ён працаваў на Магілёўскім аўтарамонтным заводзе намеснікам дырэктора. Яго забралі па бязглаздым даносе аднаго камсамольца-стаханаўца — завод своечасова не адрамантаваў дзве машыны. Уткнулі ў камеру, дзе стаяла шчыльна стуленая маса людзей, нельга нават варухнуцца. Людзі задыхаліся, вар'яцелі, паміралі стоячы, і трупы стаялі разам з жывымі. І калі ўжо нельга было ўціс-

нуць нават паўчалавека, новых вязняў ахоўнікі закідавалі наверх, на галовы жывых.

А каб выбіць паказанні, была асобная камера, цёмная, з нізкай, ніжэй паўтара метра столлю, напоўненая ледзянай вадой. На адзіным

сухім месцы ў цэнтры стаяла чорная труна. І толькі там чалавек мог знайсці ад халоднай вады паратунак. Шмат хто звар'яцеў у той труне.

Іван Трафімавіч стрываў усе катаўанні і не здаўся, не падпісаў адвінавачанні. Пасля краху Яжова яго выпусцілі — хворага і сівога... А ў пачатку 50-х гадоў ён зайшоў па справах са сваім сынам у Міністэрства сацыяльнага забеспячэння БССР. У вестыбулю яны спаткаліся з упэўненай, шыкоўна апранутай жанчынай з горда ўзнятай галавой і сіаватай прычоскай. «Здравствуйте, Иван Трофимович», — не сказала, праспявала яна грудным голасам і пайшла. Іван Трафімавіч самлеў на руках у сына. «Бацька, хто гэта?» — «Гэта Байкова. Перад вайной яна была следчай у Магілёўскім НКУС». Яна катаўала Івана Трафімавіча. Перад Байковай дрыжэлі ўсе магілёўскія вязні. Садыстка, яна вяла допыты толькі мужчын, і асабліва любіла катаўаць былых рэвалюцыянероў. Вязню загадвала распрануцца дагала і танцаваць пад мелодыю вальса «На сопках Маньчжурый», патрабавала спяваць. Потым брала спецыяльна зроблены для гэтай мэты бізун з драцянымі маҳрамі і сцябала чалавека па органах і самых балючых месцах, даводзячы сябе да экстазу, а вязня да немарасці ад болю. Да 1937 года сын Івана Трафімавіча вучыўся ў адной школе

разам з сынам Байковых (муж Байковай таксама працаваў у НКУС), бываў у іх дома, не ведаючы ні аб чым. Ветлівая гаспадыня ў фартушку частавала цукеркамі і гарбатай...

19 чэрвеня 1988 года жалобны мітынг у Куррапатах:
Выступае вязень ГУЛАГу паэт
Павел Пруднікаў

Я. Шмыгалёў: У сярэдзіне 1950-х гадоў, будучы капитанам Савецкай Арміі, я служыў у Валагодскай вобласці. Там я пазнаёміўся са старшим лейтэнантам Пятром Уваравым, які ў 1940-х гадах прымаў удзел у высяленні татараў з Крыма. Ён расказваў мне, што ўсе кварталы, дзе жылі крымскія татары, былі ў адначасе абкружаны войскамі НКУС. На зборы далі тэрмін калі гадзіны. Збіраліся пад дуламі аўтаматаў. Пры спробе ўцёкаў — смерць. Татараў загналі ў вагоны і павезлі ў Сібір і Казахстан. У эшалонах іх кармілі толькі салёнай

камсой і селядцамі. Пры гэтым не давалі вады, і яны паміралі: спачатку хворыя і старыя, а затым іншыя. На кожнай станцыі выкідавалі мёртвых. Людзі прасілі аб літасці, але літасці не было. Каштоўныя рэчы і гроши канваіры адбіralі сабе. Пра здзекі над татарамі Увараў расказваў з задавальненнем, са смакам, лічыў свае паводзіны правільнымі, а сталінскі акт у адносінах да татараў ухваляў.

3.Пазыняк: Гавінна быць кніга народнай памяці. Уражваюць вобразы, што паўстаюць з чалавечых апавяданняў. «Памятаю, у 1938-ым зімой іду па вуліцы каля будынка НКУС, — успамінае мінчанін Сяргей Фёдаравіч Ладуцька. — Мароз, аж дух займае. А з адкрытых вокнаў падвалай НКУС, як з-пад зямлі, пара валіць праз краты, нібы з паравоза — гэтулькі там насадзілі людзей». Вобраз працінае, як маланка. На верхніх паверхах шморгаюцца строгія чалавечкі ў кіцелях і галіфэ, рапартуюць, раскрываюць і закрываюць папкі, дзялавіта ходзяць з паперамі, а пад імі ў бітком набітых падвалах дыхае парай, крывёй і потам прыдушаны народ. Куды ж ляціць гэты паравоз? Дзе яго прыпыніак?

19 чэрвеня 1988 года:
жалобны мітынг у Курапатах

поўнач ад вёскі, паміж кальцавой і заслаускай дарогамі, у лесе з 1937 па 1941 год кожны дзень і кожную ночь расстрэльвалі людзей, якіх прывозілі сюды на машынах. Там на ўзорках стаяў стары бор, вакол лясы і глухмень. Кавалак бору гектараў з 10-15 быў абароджаны высокім, вышэй за тры метры шчыльным дашчаным плотам у накладку — дошка на дошку, абцягнутым зверху калочым дротам. За плотам

была ахова і сабакі. Людзей вазілі сюды па гравінай дарозе, што вяла ад Лагойскага тракту на Заслаўе. Шлях той называлі тады «дарогай смерці». Апытаць зялёналужцаў і жыхароў навакольных вёсак Цна-Ёдкова і Драздова — сведак і відавочцаў тых страшных падзеяў— дапамагло ўстанавіць не толькі факты, але і ўзнавіць карціну масавых забойстваў. Аднак у 70-х гадах абанародаваць, усім расказаць

19 чэрвеня 1988 года:
жалобны мітынг у Курапатах

Мы знайшлі гэты прыпыніак. Не давала спакою думка: куды падзелі людзей, якіх расстралялі?! Дзе яны, іх жа не два, не тро чалавекі, а тысячы? У пачатку 1970-х гадоў на паўночнай ускраіне Мінска, злева ад Лагойскай шашы, не даязджаюты да кальцавой дарогі, існавала яшчэ вёска Зялёны Луг. Старажылы яе расказаць нам, што за два кіламетры на

пра іх не было магчымасці.

У 1987-1988 гадах мы расшукалі некаторых жыхароў знесенай ужо да гэтага часу вёскі Зялёны Луг, зноў зрабілі апытанне старажылаў і сведак падзеі у навакольных вёсках, высветлілі акалічнасці, дэталі, занатавалі адказы...

Расстрэлы пачаліся тут у 1937 годзе. Спачатку тройчы ў дзень — на раніцы, у 14 гадзін і вечарам, калі сцямнее, — у лес прывозілі па некалькі машын людзей і расстрэльвалі. Трупы скідалі ў загадзя выкапаныя глыбокія ямы, штабель на штабель. Настралляўшы даверху, ямы прысыпалі слоем пяску не больш за 20—25 сантыметраў. Часам зверху саджалі сасонку.

19 чэрвня 1988 года:
жалобны мітынг у Курапатах

У другой палавіне 1937 года месца абгарадзілі. Смертнікаў пачалі прывозіць па іншаму графіку: пасля абеду, пад вечар і цэлую ноч. Вазілі без упынна штодня. Апытаныя не памятаюць нават, ці былі перапынкі у нядзелю. «Кожны дзень стралялі, — расказвае жыхарка Цны Кацярына Мікалаеўна Багайчук (1919 года нараджэння), — і машыны гулі. Бывала, як толькі

вечар, мужчыны збяруцца, выйдуць на двор, паслушаюць, як страляюць, паговораць гэтак ціха, пабядуюць і разыходзяцца».

«Іншы раз адразу па некалькі машын зядждала ў загарадку, вазілі без перастанку, — расказвае **Дар'я Ігнатаяна Тоўсцік** з Цны (з 1911 г.). — А дарога ў лесе выкатана, як асфальт. Як пачнуць страляць, дык чуваць было енкі, плач, праклёны».

«Уся вёска была ў страху. Пяць гадоў па начах не маглі спаць ад стрэлаў», — кажа старажыл **Цны Бацян Раман Мікалаевіч** (з 1913 г.). Тое пацвярджае **Няхайчык Мікалай Пятровіч** (з 1929 г.) і іншыя цнянцы. «Старэйшыя хлопцы, які смялейшы, дык нават лазілі за плот, — кажа Мікалай Пятровіч, — рабілі дзіркі ў агароджы і шмат што бачылі». Мы пытаемся, ці жыве яшчэ хто з іх. «Ёсць: Карповіч Мікола».

Мікалай Васільевіч Карповіч нарадзіўся ў 1919 годзе, самавіты, яшчэ досыць дужы чалавек. У 1939 годзе пайшоў у войска. Лёс пакідаў яго па свеце і па франтах. У 1937—1938 гг. не раз бачыў, як забівалі людзей у лесе. Магілы, відаць, капалі ў першай палове дня, бо пад вечар (часта пасля абеду), калі пачыналі пад'язджаць мышыны, ямы былі ўжо выкананыя. М.Карповіч распавядаў, што людзей забівалі партыямі. Ставілі ў рад, затыкалі кожнаму рот коркам і завязвалі анучай (каб не выплюнуў кляп). Забойцы былі ў форме НКУС. Яны стралялі з вітовак збоку ў галаву крайняга, каб прашыць куляй двух чалавек. «Як стрэліць, — кажа Мікалай Васільевіч, — дык адразу двое ў яму і падаюць. Патронаў шкадавалі». Настралялі адну партыю, крыху прысыпалі штабель, паправілі, каб роўна было, і падводзілі наступную партыю. Настраляўшы даверху, яму прысыпалі пяском і зароўнёвалі.

19 кастрычніка 1988 года.
Утварэнне гаварыства па-
мяці ахвяраў сталінізму
"Мартырапол Беларусі"

«Адзін раз, — апавядае М.Карповіч, — спатыкае мяне вартайнік з Малінаўкі (вёска за 4 кіламетры адсюль. — Аўт.), разнерваваны, узрушены. Ужо набілі, кажа, ідзі паглядзі, нават не засыпалі... Падышлі мы да плота, што ля дарогі. Аж блізка ў лагчыне вялікая шырокая яма, даверху трупамі напоўнена. Ляжаць, брат, у рад, як парасяты. Пытанне: «Ці было, каб выратаваўся хто адтуль?» — «Куды там выратуешся, гэтакі пл'от, — адказвае Мікалай Васільевіч. — Праўда, раз пад вечар, ужо шарэла, ішоў я праз лес з Зялёна Гарадком Лугу ў Цну з адным нашым. Вусцішна было. Якраз страляць перасталі. Аж бачым, сядзіць чалавек пад дрэвам у акрываўленай бялізне, ледзь жывы. Мы падышлі — што рабіць? Якраз мышына завурчэла. Адскочылі мы, ідзём. Насустрach два энкавэдзісты: «Кто такие?» — «Цнянскія». — «Никого не видели?» — «Не-а... сядзеў там нейкі», — задрыжэй

дзядзька. Потым мы азірнуліся, а яны таго за ногі валакуць. Укінулі ў мышыну, як палена, і паехалі. І як ён тады адтуль вылез — я і цяпер не могу зразумець...»

І ўсё ж у 1938 годзе адзін чалавек уцёк з-пад расстрэлу. «Праз плот — і не знайшлі», — сведчыць **Марыя Рыгораўна Пацяршук** (з

1911 г.) з Цны. Адзін чалавек... Можа, ён яшчэ дзе жывы? Можа, прачытае гэтыя радкі і адзавеца?

Марыя Рыгораўна пацвердзіла, што першым людзей пастралаць, ім затыкалі рот коркам. Пра гэта кажуць таксама жыхар вёскі Драздова **Скварчэўскі Васіль Якаўлевіч** (з 1930 г.) і іншыя. Аднак шмат хто чую крыкі, плач, маленні аб літасці. Можа, не хапала коркаў? Але, пэўна, справа ў іншым. Чалавек, які доўгі час рэгулярна забівае людзей, паступова робіцца садыстам. У яго ўзнікае патрэба памучыць сваю ахвяру, першым яе забіць. Вось і мучылі людзей перад смерцю.

Насуперак прошукам наменклатуры ўтвараеца
Аргкамітэт Беларускага Народнага Фронту

раскопкамі).

Відаць, не патроны эканомілі забойцы, калі імкнуліся прашыць адной куляй двах чалавек адразу. Гэта была свайго роду бравада, спорт для катаў, дэманстрацыя прафесіяналізму. М. Карповіч, пэўна, якраз і ўбачыў гэты нетыповы спосаб расстрэлу з вітовак. Мы падрабязна апытаўвалі ўсіх, хто чую, як гучалі стрэлы, і тых, хто бачыў, як забівалі, ці дачуўся ад тых, хто бачыў, — і прыйшлі да высьновы, што стралілі ў асноўным з наганаў ці пісталетаў (што і пацвердзілася потым)

«А моцна гучалі стрэлы?» — пытаецца ў **Валянціны Міхайлаўны Шаханавай** (з 1929 г.) з Цны. «Не, гэтак суха — «хлоп-хлоп-хлоп», але ўвесь час. Пастралаюць, потым па-маўчаць і зноў — «хлоп-хлоп-хлоп». Валянціна Міхайлаўна таксама была ўнутры «душагубкі». Падкапаліся з суседнім хлапчуком пад плот і залезлі, каб назбіраць ягад (а было ім гадкоў па 10-12). Там яны ўбачылі ўскапа'ную зямлю і мноства засыпаных ям. Вылезлі з ягадамі, а наступрач вайсковец.

«Стой! А ну, высыпай!» — загадаў хлопчыку. Забраў ягады і як тиркне: «Марш атсадава!»

30 кастрычніка 1988 года. "Дзяды"
Народ

Расстрэлы адбываліся да самага пачатку вайны. У час вайны жыхары з навакольных вёсак разабралі плот на гаспадарчыя патрэбы, а стary бор неўзабаве спілавалі і расцягнулі. Цяпер тут расце пасляваенны лес з 40 — 45-гадовымі дрэвамі.

«Немцы там не расстрэльвалі?» —

пытаемся ў Валянціны Міхайлаўны. «Не, немцаў там не было, не расстрэльвалі». Гэтае пытанне мы задавалі кожнаму аптытанаму. Адказвалі ўсе аднолькава, — немцы гэтай мясцінай не цікавіліся.

«Як выглядала тая мясціна, калі разабралі агароджу?» — пытаемся ў В.Шаханавай. «Усё ўскапанае: пясок і высокая трава. І надта шмат чырвоных грыбоў, гэткіх пунсовых, на тоненых ножках. Нібы крывёй налітых. От, казалі, кроў людская прарасла». Пра чырвоныя грыбы на магільных ямах успаміналі многія людзі, лічылі, што гэта яны ад пралітай крыві з'явіліся. Зноў фальклорны образ пакут, падумалі мы. Але потым высветлілі: праўду казалі людзі. Такія грыбы называюцца часночнікі, растуць на глыбока ўскапаным пяску і пахнучуць часнаком.

Цяжка размаўляць са старымі жанчынамі пра той час. «А мае дзеткі, колькі добрых людзей пастралялі! — выгукae Кацярына Мікалаеўна Багайчук. — Хоць бы ім помнік які паставіць!» Плача... «Асабліва жудасна было ноччу, — кажа Надзея Яфімаўна Хоміч (з 1922 г.) з Зялёнага Лугу. Да вайны яна жыла ў Бабруйску, але часта прыязджала ў Зялёны Луг да сястры, хата якой стаяла каля лесу. — Заўсёды стрэлы, брэх сабак, крыкі, галашэнне». Таксама плача...

«Сабакі былі злыя, відаць, галодныя, — дадае Соня Андрэеўна Козіч (з 1925 г.) з Зялёнага Лугу. — А стралялі

30 кастрычніка 1988 года. "Дзяды"
супроць народа

амаль без перапынку, асабліва ўначы».

«Шмат было кругом распрыскана крыві, — рассказывает **Марыя Іванаўна Пацяршук** з 1925 г.) з Цны. — Стогны, стагналі нават закапаныя...»

Вера Фёдараўна Тоўсцік (з 1933 г.) з Драздова памятае, калі было ёй гадкоў сем, са старэйшымі дзецимі бегала глядзець на забойствы. Успаміны яе фрагментарныя, што захавала дзіцячая памяць, — засыпаныя свежым жоўтым пяском ямы і кроў на траве. «І пясок над ямамі яшчэ варушыўся, нібы дыхаў».

Пытанне: «Ці забралі каго з Драздова?» — «Не памятаю, малая была. Але старэйшыя рассказвалі, што па вёсках забіралі. Езділа машина. Ноччу заходзілі і казалі — збірайся. Куды — не тлумачылі. От чалавек і збіраўся, клаў у торбачку хлеба, сала. А іх потым прывезлі ўнь туды і пастрялялі ў ямах. Няўко ж ніхто ім і помніка не паставіць? Колькі людзей набіта! Колькі народу звяглі!»

30 кастрычніка 1988 года. "Дзяды" супроты народа

Матруна Мікалаеўна Мантасава (з 1914 г.) з Зялёнага Луху рассказывае, што ў 1937 годзе забралі двух мужчын Стрыгаў з Падбалоцця. «Хто яны былі?» — пытаемся. — «А простыя людзі, рабочыя». — «За што ўзялі!» — «Ніхто не ведае. Тады не казалі і не пыталіся. Ноччу па вёсках машина, буда такая хадзіла — «чорны воран» называлася. Людзей забіралі і адвозілі. І да сённяшняга дня ніхто не ведае, дзе яны. Можа, там і ляжаць... Схапілі яшчэ мужа Тані Матусевіч і настаўніка, што побач жыў. Прозвішчы астатніх не

прывамінаю. Усе казалі, што па вёсках забіраюць. Колькі добрых людзей пазабівалі! Цяпер хоць бы ім помнік які паставілі. Гэта ж такі глум быў над народам!»

В.Шаханава паведаміла, што памятае, як забралі трох чалавек з суседніх вёскі Якубавічы. «За што?» — «От, кажуць, адзін на аднаго па злосці нагаварылі — усе і загінулі. І ў нас у Цне схапілі настаўніка Арсеня Паўлавіча Грушу. Добры быў чалавек». Валянціна Міхайлаўна

сказала, што чула ў той час апавяданні старэйшых, як чапляліся з дамаганнямі да аднаго цнянскага актывіста-брыгадзіра, каб «паставіў» неабходную колькасць «ворагаў народа».

30 кастрычніка 1988 года. "Дзяды" супроць народа

Пра арышты ў акрузе пытаемся ў Марыі Рыгораўны Пацяршук. «З Хмарыншчыны (гэтай вёскі ўжо не існуе. — Аўт.) забралі трох чалавек: Філіповіча Андрэя, Цярлюка Сципана, а трэцяга забылася, нейкага новага». — «Ці чулі пра запросы ці патрабаванні выдаць «ворагаў народа?» — «З 1937 года старшынёй сельсавета (мы тады былі Папернянскага сельсавета) быў Бацян Цімафеў Васільевіч, дык у яго

дапытваліся — ці няма ў цябе якіх? А ён адказваў: не, у мяне няма».

Пытанне: «Яшчэ дзе-небудзь у акрузе расстрэльвалі людзей?» — «Так, расстрэльвалі. У Ждановічах, ля Баравой, ля Драздова справа ад вузкакалейкі (цяпер вузкакалейкі няма. — Аўт.) і ў Мінску за паркам Чалюскінцаў, там, дзе завод Вавілава».

Пытанне да М.Р.Пацяршук, Д.І.Тоўсцік і М.І.Пацяршук (дэпутат сельсавета, член КПСО): «Што цяпер трэба зрабіць з гэтай мясцінай? Горад жа ўжо пад бокам, дарога кальцевая закранула?» — «Паставіць помнік», — адказваюць усе.

Спакаліся нам, аднак, людзі, што расказвалі пра ўсё амаль шэптом. Прасілі нідзе не называць іхняе прозвішча. Некаторыя адмоўчваліся. А, напрыклад, Мікалай Васільевіч Ігнашоў (з 1914 г.) з Зялёнага Лугу, які прайшоў праз усю вайну да Берліна, сказаў нам толькі, што баяўся нават набліжацца да таго плота, бо хто за яго заходзіў — назад не вяртаўся.

Аднак былі і сарвігаловы, якія пацяшаліся тым, што выкопвалі трупы (асабліва спачатку, калі не было плота) і саджали іх пад дрэва, каб «насаліць» энкаведзістам. «Адзін раз нехта адкапаў і выцягнуў з ямы двах, — расказвае В.Сквар-чэўскі. — Пасадзіў пад дрэва, даў у рукі газету, — хай чытаюць. Шум быў. Хацелі дазнацца, хто гэта

зрабіў». Такі быў тут побыт... Абставіны, якія спараджалі ледзянячы жах і ледзянячае кашчунства.

Арышты актывістаў
«Мартыралогу Беларусі»

Аналіз сталінскай сістэмы генацыду, новыя факты, што выяўлены цяпер, робяць зразумелым, чаму знішчалася ў першую чаргу інтэлігенцыя, кіруючыя партыйныя і ваенныя кадры, працаўніцтва сяляне. Але не заўсёды зразумела, чаму забівалі цёмных, нават непісьменных сялян і рабочых. Цяжка ўяўіць сталінскую логіку і тых, хто быў з ім, бо яна, па сутнасці, не чалавечая, яна з нейкім іншым знакам. Тлумачэнне можа часткова даць так званая «планавая эканоміка» рэпрэсій. У 1930-х гадах Молатаў паведаміў

Сталіну, што не хапае турмаў, а самае галоўнае, скардзіўся Молатаў, што арыштаваных «трэба карміць». У краіне якраз быў голад. Тады шырока пачалі прымяняць лагерную сістэму забойства людзей на этапах у дарозе, марэнне марозам і голадам. У знішчэнні народаў быў прыменены планавы «прагрэсўны» метад. На кожны горад, раён і г.д. выдавалася «разнарядка».

Рэпрэсіі адбываліся па графіку. Узнік «рух» за выкананне і перавыкананне плана рэпрэсій (выяўлення «ворагаў народа»). Колькасць індывідуальна выяўленых «ворагаў» паведамлялася ў справаздачах, выступленнях, газетах. Калі ж план не выконваўся, а быў канец планавага перыяду, бралі любога. Тады і гойсалі «чорныя вораны» па вёсках.

Мясціна ля заслаўскай дарогі звалася Брод. Тут непадалёк было некалі балота. А ці мела раней назvu тое месца, што было потым абароджана, той бор на ўзгорках, спытаці мы ў жыхароў Драздова. Так, адказалі яны, мясціна называлася Курапаты. «А чаму?» — «Бо вясной там скрэзъ раслі белыя кветкі — «курапаты». — «Кураслепкі хіба?» — «Ага, кураслепкі — курапаты (дialektная назва белых пралесак. — Аўт.)».

Арышты актыўістай
“Мартыралогу Беларусі”

Невыказна цяжкае ўражанне пакідаюць Курапаты. З паўднёвага боку мясціну падрэзала кальцавая дарога, якую праклалі тут у 1957 годзе. Тады выграбалі чарапы і косці. Падымаемся па адхону, ступаем у лес, і адразу пачынаюцца магілы — безліч праваленых зарослых ямін. Людзі згнілі — і зямля асела. Яміны розныя: 2x3; 3x3; 4x4; -6x8 метраў і большыя. Западзіны бываюць на 70—80 см. У цэнтры — вялікі ўзорак града. На схілах яго і ў лагчынах скрэз праваленых ямы, ямы. Толькі па самай вяршыні грады больш-менш гладка — нібы дарога была некалі. Можа, па ёй пад'ядзжалі машыны, каб пасвяціць фарамі ўначы. З паўднёвага боку мы знайшлі месца, дзе стаяў плот. Добра захаваўся роў, што быў перад ім, як і распавядалі нам вяскоўцы. Па ледзь прыкметных выемках пазнаём, дзе стаялі слупы — на адлегласці чатырох метраў адзін ад аднаго.

Ямы розныя па памерах. Магчыма, былі неаднолькава заглыбленыя. Таму колькасць забітых падлічыць па магілах больш-менш дакладна не ўдаецца...

У 70-х гадах на Курапатах было яшчэ адносна ціха. Цяпер сюды наблізіўся мікрараён Зялёны Луг-6. Калі прыйдзеш на магілы, ахоплівае нейкая роспач. Цяпер тут зона адпачынку мінчан. Гуляюць дзеці...

3.Пазъняк: 1 мая сёлета тут было весела і тлумна, як на праспекце. Адпачываюць сем'ямі і кампаніямі. У магілах паляць вогаішчы, тут жа ядуць, п'юць, смажаць шашлыкі, іграюць на гітарах, у карты, ламаюць голле, высікаюць дрэвы, хрыпяць транзістары. Адзін счэсвае бярэзіну, што вырасла з магільнай западзіны, хоча дастаць соку... Дзіўлюся, чаму не цячэ з яе кроў. Вядома, людзі нічога не ведаюць; не ведаюць, што пад імі ляжыць пакаленне. Але зноў успыхвае ў свядо-масці вобраз, як той паравоз, толькі з шашлычным дымам.

Я. Шмыгалёў: Калі паміраюць «ціхія пенсіянеры», што стварылі гэтаяе бяспамяцтва, іх кладуць у труну, на хаўтурах кажуць пра іх добрыя слова, грае аркестр. А для тых, што ляжаць тут, аркестрам

быў брэх і наганныя стрэлы. А як пакутвалі дзеци, сэм'і рэпрэсіраваных! О не, трэба памятаць усё. І пасля смерці хай кожнаму аддасца яго.

Арышты сяброў Аргкамітэта БНФ

Агляд некаторых магіл спарадзіў у нас трывожныя падазрэнні. Занадта глыбокія западзіны, а па баках часам бугаркі, нібы раскопаваў хто некалі. Некаторыя ямы нядайна раскапаны ў глыбіню больш чым на метр. Нідзе ніводнай косткі. У адной магіле школьнікі паглыбляюць зямлянку. Глыбіня звыш метра. Чысты рыхлы незляжаль паварушаны пясок. Трывога ўзмацнілася, калі мы ўспомнілі апавяданне аднаго вяскоўца, які захацеў застасца інкогніта, — аб tym, што адразу пасля вайны тут доўга капаліся салдаты.

5 мая 1988 г. сіламі археалагічнай групы Інстытута гісторыі АН БССР мы правялі раскопкі адной з магіл. Шурф 0,5x1 м у цэнтры западзіны быў выкапаны на глыбіні 1,5 метра. Ніякіх вынікаў. Чысты пясок.

Гэтае адкрыццё ўсю нашу групу ў складзе пяці чалавек уразіла не менш, чым сам факт масавых рэпрэсій. Як жа мы недаацанілі іх подласцы! Вось хто капаўся тут пасля вайны! Замяталі сляды. Значыць, ведалі яшчэ тады, што тварылі! Дзе ж ваша «чэсная» ўпэўненасць у справядлівасці сваіх спраў, у справядлівасці загадаў?! Аказваецца, вы баяліся яшчэ тады. Зрабіць такую егіпецкую работу! Выкапаць столькі трупаў! Куды вы іх падзелі? Вывезлі і закапалі? Спалілі? Не дробная сошка дала загад на экспумацию. Беряя? Цанава? Маленкоў? Хто?

Арышты сяброў Аргкамітэта БНФ

У той жа дзень выявілася, што не ўдалося забойцам замесці сляды. Да нас падышлі хлапчукі, што 1-га мая капалі зямлянку у мапльней западзіне, і павялі на другі канец тэрыторыі. Яны раскідалі яловыя лапкі, што прыкрывалі заградку з жэрдак, і мы ўбачылі кучу прастрэленых чалавечых чарапоў, касцей, скруанога і гумовага абутика. Заглыбіўшы сваю зямлянку амаль на два метры, хлопцы наткнуліся на завал чалавечых касцей. Яны адкапалі ніжні штабель магілы.

Успомнім, як энкаўэздісты, настраляўшы адну партью людзей, прысыпалі трупы і раўнялі дно. Пры эксгумацыі салдаты выбралі косці да глыбіні двух метраў і вырашылі, пэўна, што яме канец. Ці проста «схалтурылі», калі начальства побач не было. Сапраўдная глыбіня магільнай ямы 2,8 м, памер прыблізна 3х3 м. Хлопчыкі акуратна, як археолагі, выбралі палову штабеля (23 чалавекі). Сярод трупаў знайшлі фарфоравыя і эмаліраваныя кубкі, скрураныя, кашалёк з савецкімі калейкамі 1930-х гадоў (апошняя дата на манетах — 1936 г.), зубную шчотку ў футарале вырабу віцебскай фабрыкі, шмат пустых страляных гільзаў ад нагана дыяметрам 7,5 мм** і круглыя паламаныя акуляры ў тонкай металічнай аправе. На ўсіх гумовых галёшах клеймы айчынных фабрык і дата выпуску — 1937 г. Знойдзены скрураныя мужчынскія боты, а таксама і жаночы абутик. Кулявыя адтуліны ў чарапах, як правіла, на патыліцы, дзе часта відаць побач па дзве дзіркі. Ёсьць некалькі чарапоў з дзіркамі ў скроні, на лбе і зверху галавы (дастрэльвалі ў яміне). Усе ўваходныя адтуліны дыяметрам 7,5 мм.

Пра што гавораць гэтыя знаходкі? Магіла была «настраляна» ў 1937-1938 гг. Забівалі з наганаў. Людзей, відаць, расстралілі без суда,

без аўгустаўскага выроку смерці. Вось тут яны і ляжаць са сваімі клуначкамі, сабранымі, калі загадалі «збірацца», кубачкамі, зубнымі шчоткамі і нават медзякамі. На расстрэл, пэўна, не рыхтаваліся.

Хочам назваць прозвішчы хлопцаў, якія дапамаглі нам у нялёгкім даследаванні. Гэта **Ігар Бага**. (ён ужо скончыў школу і працуе мулярам) і вучні 171-й школы Мінска **Віктар Пятровіч і Аляксандар Макрушын**.

Другая яміна-магіла была закранута ў час пракладкі газавай траншэі па вяршыні ўзгорка-грады праз Курапаты. Магіла невялікая, размешчана была ўбаку ад былога праезду. У час эксгумацыі яе, пэўна, «прапусцілі» забыліся раскопаць. Рабочыя БМУ «Белспецмантаж» Дзяржкамгаза БССР і потым дзеці выявілі тут косці і 15 прастрэленых чарапоў, 20 пар скуронога абутика і галёшаў. Сярод абутика — рэшткі жаночых туфляў. На галёшах клеймы айчынных фабрык і дата — 1939 г. На адным галёшы кляймо рыжскай фабрыкі і надпісы па-латышску. Дата — 1939 г. Зразумела, што гэта магіла 1940 года, дзе сярод іншых быў расстралены латыш (з Латвіяй, здаецца, тады галёшамі не гандлявалі).

Пра раскопкі быў складзены адпаведны акт і паведамлена ў Бараўлянскі сельсавет. Старшыня сельсавета Сяргей Іванавіч Чачанец паставіўся з разуменнем да звестак пра магілы. расстраленых. Была нават створана камісія для высвя酌ення акалічнасцей і перазахавання чалавечых рэшткаў, а косці сабраны ў спецыяльна зробленую труну. Цяпер перш за ўсё трэба змясціць адпаведныя надпісы ля Курапат з інфармацыяй пра гэтую мясціну, каб людзі ведалі, што яна не для пікнікоў і адпачынку. Не думаю, што эксгумацыя ўсіх магіл, мяркуючы па тым, што выяўлена, была праведзена ў 1940-х гадах акуратна, да канца. Напэўна, там яшчэ ляжаць на дне глыбачэйшых ямін тысячы забітых.

Неабходна таксама зрабіць публічнае перазахаванне адкапаных рэшткаў і падумаць пра помнік ахвярам сталінскіх рэпресій на гэтым месцы.

Асобная тэма — пра дараванне і пакаранне, няхай чытач пра гэта падумае сам. Мы мяркуем, што няма даравання за генацыд. На тых, што рабілі такое, не павінен распаўсюджвацца тэрмін даўнасці. Калі трапляеш у глыбокую і халодную трохметровую яму, усланую трупамі, бярэш у рукі слізкую падэшву ад маленькага, не больш за 34 памер жаночага туфля, — разумееш гэта адназначна.

...А яны яшчэ спрабуюць казаць пра нейкія «прынцыпы».

«ЛiМ», 1988, 3 чэрвеня

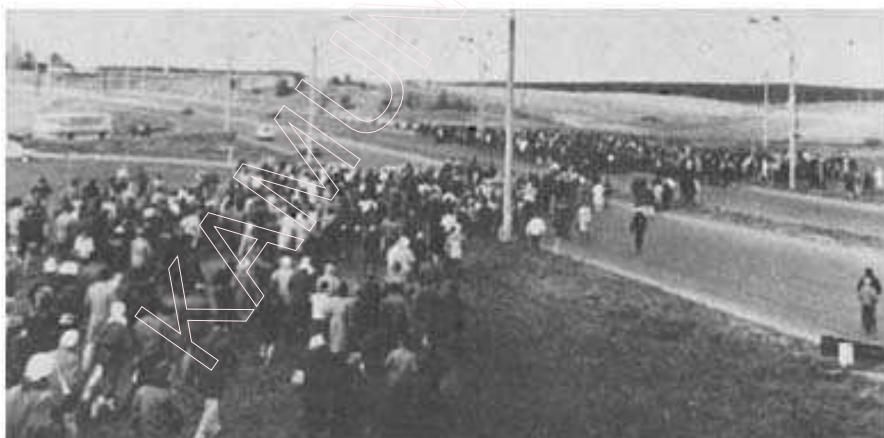
* Артыкул напісаны сумесна з Я.Шмыгалёвым.

** (Прамерана лінейкай. Дақладны калібр нагана 7,62 мм. — З.П.)

ШУМЯЦЬ НАД МАГЛАЙ СОСНЫ...

Дазволю сабе падзяліцца з чытчамі “ЛіМа” некаторымі вынікамі археалягічных раскопак.

Павінен адразу сказаць, што праведзеныя дасьледаваньні не далі нічога прынцыпова новага ў пароўнаньні з вынікамі першых раскопак, зробленых у пачатку траўня гэтага году, пра якія напісана ў артыкуле “Курапаты - дарога съмерці”. Гэта абумоўлена добра вядомай археолягам заканамернасьцю, што для асьвятlen'я сутнасных характарыстык аднатаўпнага помніка (у дадзеным выпадку магільніка) дастаткова дасьледаваць яго частку (пажадана ў розных месцах). Гістарычны факт масавых расстрэлаў насельніцтва ў Курапатах, учыненых сталіністамі ў 1937-1941 гадох, быў высьветлены адразу. Наступная выбарачная экспремія археалягічным мэтадам толькі пацвердзіла яго на больш высокім навуковым узроўні. Раскопкі і экспремію неабходна было зрабіць таксама, каб правесці крыміналістичную экспэртызу, атрымаць безумоўныя юрыдычныя аргументы й доказы ў крымінальнай справе, якая павінна прадугледжваць высьвятlen'не характару злачынства, асобай вінаватых, пацярпелых, прад'яўлен'не абінавачаньня і перадачы яго ў суд.

30 кастрычніка 1988 года. “Дзяды”.

Мітынг у полі. Упершыню зноў падняты нацыянальны сцяг. Аточаныя міліцыяй і афіцэрамі унутраных войск. Праз хвіліну прагучыць каманда палкоўnika “Рассекай”

З кастрычніка 1988 года. "Дэяды".

Мітынг у полі. Упершыню зноў падняты нацыянальны сцяг. Аточаныя міліцыяй і афіцэрамі внутраных войскаў. Праз хвіліну прагучыць каманда палкоўника "Расекай"

кальцавой дарогі. Раскоп №.8 закладзены на адлегласці прыблізна 75 і 160 м на паўночны захад ад раскопаў №.1-3 на паўночным краі ўзвышанага месца.

Археалагічныя дасьледаваньні праводзіліся шурфамі, раскопамі й траншэмі ў трох кантох тэрыторыі пахаваньня. Усяго зроблена 7 раскопаў і 1 шурф (нумарацыя агульная). Ва ўсходнім канцы на паўночным схіле ўзгорку (грады), парослага рэдкім яловым лесам, былі распрацаваныя раскопы №.1-3. Раскопы №.5 і 6 раскананыя на паўднёвым баку Курапатаў (Броду) прыблізна на адлегласці 200 мэтраў на паўднёвы захад ад раскопаў №.1-3, бліжэй да

Раскопкі праведзены рыдлёўкамі па пластох з ручной пераборкай грунту і дасьледаваньнем яго мэталашукальнікам, з фіксаваньнем глыбіні, характару й колеру запаўнення магіл, назіраньнем за стратыграфіяй. З гэтай мэтай пахаваньні спачатку дасьледаваліся скрыжаванымі траншэмі. Га лініях траншэяў былі зробленыя чарцяжы падоўжных і папярочных профіляў (разрэзаў) пахаваньняў у маштабе 1:20.

Выбарка і пераборка грунту запаўнення магіл працягвалася да зьяўлення пласта пахаваных па ўсёй плошчы раскопаў. Потым адбывалася зачыстка гэтага пласта ад пяску, што рабілася шуфлікамі, нажамі і шчоткамі і давала магчымасць выявіць сітуацыю верхняга ўзору пахаваньня. Пасля гэтага рабілася фіксацыя глыбіні, індывідуальных знаходак, чарапоў, касьцей, абутику і адзеньня, здымаўся плян (схема разъмяшчэння асноўных знаходак і рэштак нябожчыкаў) у маштабе 1:20, раскоп фатаграфаваўся на фотастужку (а крыміналістамі яшчэ і на відэастужку).

Калі была закончана гэтая праца, тады разам з мэдыкамі-экспертамі пачыналі разборку пласта пахаваных. Пры гэтым фіксаваліся ўсе індывідуальныя знаходкі, чарапы, абутик і рэшткі адзеньня, адзначаліся месцы і глыбіні іх знаходжаньня. Усе знаходкі з пласта і неабходныя рэшткі пахаваных пасля апісаньня іх і фіксаваньня на пляне археолагамі забралі для экспертызы мэдыцынскія эксперты й крыміналісты.

Ва ўсіх раскапаных пахаваньнях выяўлена аднолькавая карціна. Магілы запоўненыя пяском да глыбіні 1,80-2,00 м. З гэтай адзнакі залігае суцэльны пласт касьцей, чарапоў, струхлелай вopраткі, абутку. Таушчыня гэтага пласта ў цэнтры магіл ад 0,20 да 0,70 м. Адпаведна і глыбіня магільных ямаў ад 2,00 да 2,75 м. Прытым харктэрна, што па краёх пахавальных ямаў чарапы й косьці ляжаць ужо на ўзроўні 0,70 м ад цяперашняй дзённай паверхні, а ў цэнтры, як ужо адзначана, - на 1,80-2,00 м. Розніца ва ўзроўнях пахавальнага пласта паміж краямі і цэнтрам складае ў асобных пахаваньнях больш за 1,00 м, і ўесь пласт касьцей уяўляе сабой глыбокую лейку. Па краёх гэтай "лейкі" размешчаны, як правіла, чарапы. У цэнтры, унізе "лейкі", усё перамышана: косьці, абутак, сатлелае адзеньне; палажэнні шкілетаў парушаны, тут не хапае, як правіла, чарапоў і асобных касьцей, хрыбетнікі рассыпаны на асобныя пазванкі, да таго ж іх мала, шмаг якія галёшы, чаравікі, боты не звязаныя з касьцямі і валяюцца асобна. Некаторыя экзэмпляры абутку знайдзеныя вышэй, у пышчаным грунце запаўненныя магілы, тут жа выяўлена шмат выстраленых гільзай ад нагана.

30 кастрычніка 1988 года. "Дзяды".

Мітынг у полі. Упершыню зноў падняты нацыянальны сцяг. Аточаныя міліцыяй і афіцэрамі унутраных войскай. Праз хвіліну прагучыцы каманда палкоўnika "Рассекай"

Пра што гэта кажа і чаму ўтварылася такая сітуацыя? Утварылася яна ў выніку даунейшай эксгумацыі, раскопак магіл і выбаркі касьцей, калі нехта, як мы ўжо пісалі, "замятаў съяды".

Ранейшая эксгумацыя была праведзена неахайна, абы-як. Косьці не выбраныя да канца, пакінутыя на дне і па бакох. Гэта здарылася

таму, што контуры магільнай ямы і ямы раскопкі не супадалі. Раскопвалі прыблізна, пераважна ў цэнтры. Яма раскопкі была, як правіла, меншая за памеры магілы. Акрамя таго, капаючы, зыходзілі "на конус". Таму пакінулі косьці па краёх магіл. Зразумела, што капалі без аніякай разумнай мэтодыкі, без зачысткі пласта пахаваных. У такім выпадку раскопка вядзеца ўсьлякую, пясок пры рабоце пастаянна абсыпаецца і намнажаецца на дне, што перашкаджае знаходзіць і вымаць косьці, стварае ілюзію канца пахаваньня, асабліва на заглыбленыні каля двух мэтраў, калі робіцца цяжка кідаць наверх

рыдлёўкай і спрацоўвае стэрэатыпнае ўяўленьне аб стандартнай глыбіні магіл (2 м). А яны, як бачым, былі глыбейшыя.

30 кастрычніка 1988 года. "Дзяды".

Мітынг у полі. Упершыню зноў падняты нацыянальны сцяг. Аточаныя міліцыяй і афіцэрамі унутраных войскай.

Праз хвіліну прагучыць каманда палкоўніка "Расекай"

Аналіз стану рэштак пахавальных пластоў, адкрытых у нашых раскопках, прыводзіць да высьновы, што людзі, якія непасрэдна капалі і рабілі раней эксгумацыю магіл у Курапатах, не былі зацікаўленыя ў сваёй працы, рабілі яе абы-як і нават "халтурна", нядобра сумленна. Так працуюць звычайна пад прымусам. Усё гэта вымушае паставіцца з увагай да звестак, што ў 40-х гадох паслья вайны тут "капаліся" салдаты. Можна было знайсці і сьведкаў тых раскопак. Тэарэтычна гэта магчыма, вядома, пры ўмове, што сталіністы іх пакінулі жыць.

Адназначна ўстанавіць факт эксгумацыі і ранейшых раскопак пахаваньня можна толькі археалагічным мэтадам, астатнія мэтады (мэдыцынскі аналіз і да т.п.) маюць дапаможнае значэнне. Таму археалагічная праца была праведзеная надзвычай пільна. Прыкметы ранейшай эксгумацыі вельмі наглядна былі відаць пры даследаваньні пахаваньня №5, якое залічана намі ў разрад сярэдніх паводле памеру ($4,00 \times 3,10$ м). На папярочным разрэзе добра выяўлена стратыграфія пластоў і контуры дзъвюю ямаў. Вонкавы контур адпавядае межам пачатковай магільнай ямы, унутраны - межам ямы даунейшай эксгумацыі. Яны нібы "устаўлены" адна ў адну. Несупадзенльне шырыні складае 0,55 м. Вось у гэтым зазоры ля съценкі магілы і выяўлены верхні ўзоровень пласта пахаваных, пакінуты пры даунейшай выбарцы. Косыці залягаюць тут на глыбіні 0,70 м ад цяперашняй дзённай паверхні. Аднак дзённая паверхня перадваеннага часу, калі ўзынікла пахаванье, была на 0,20 м ніжэйшая, што добра відаць на профілі (съценцы) раскопу. Падышэнльне на 20 см атрымалася за кошт выкінутага з магілы пяску тады, калі капалі яму. Значыць, скажаце вы, пахаванья знаходзіліся на глыбіні 0,50 м? Так, у той час, калі рабілася эксгумацыя 40-х гадоў, яны былі на гэтай глыбіні. Але сама магіла была настраляна амаль да верху. Трэба ўлічыць, што паслья таго як спарахнела адзежа і згнілі

целы, пласт пахаваных апусьціўся ніжэй, як мінімум на 20-30 сантымэтраў. Вось тут і ўспомнім паведамленыні людзей, відавочцаў, што магілы з расстралянымі прысыпалі зверху пластом пяску таўшчынёй ня больш як 20-25 см. Супадзеньне звестак з вынікам дасьледаваньяня відавочнае.

30 кастрычніка 1988 года. "Дзяды".

Мітынг у полі. Упершыню зноў падняты нацыянальны сцяг. Аточаныя міліцыяй і афіцэрамі унутраных войскаў.

Праз хвіліну прагучыць каманда палкоўніка "Рассекай"

можна зрабіць заключэньне, што ўсе выяўленыя на сёньня пахаваньні ў Курапатах паддаваліся раней раскопцы й экспедиціі.

Амаль ва ўсіх адкапаных чарапох (312 шт.) выяўлены кулявыя прастрэлы, як правіла, на патыліцы, часта па дзве і нават тры адтуліны. Ёсьць таксама бакавыя прастрэлы і прастрэлы ззаду "пад чэрап". Магчыма, некаторыя ахвяры вырываліся, тады стралялі як прыйдзеца, а мажліва, тут відаць розныя "почыркі" забойцаў.

Знойдзена каля дэзвюх сотняў гільзаў ад рэвалвера сыстэмы "Наган" і адна ад пісталета "ТТ". Выяўленыя дзясяткі куляў, некаторыя ў чарапох. Дыяметры наганных гільзаў, куляў, кулявых адтулінаў у чарапох супадаюць.

Усе дасьледаванья намі пахаваньні, у якіх выяўлены съяды папярэдняй экспедицыі, мелі западзіны глыбінёй ад 0,18 да 0,65 м ад лініі краёў магілы. Тымчасам усе існуючыя на сёньняшні дзень пахаваньні ў Курапатах характерызујуцца аналягічнымі западзінамі. Адсюль вынікае, што западзіны на магілах утварыліся пасля папярэдняй экспедицыі і недастатковай іх засыпкі малой колькасцю گрунту (паколькі з іх быў выбраны значны аб'ём пахавальнага пласта нябожчыкаў). Такім чынам,

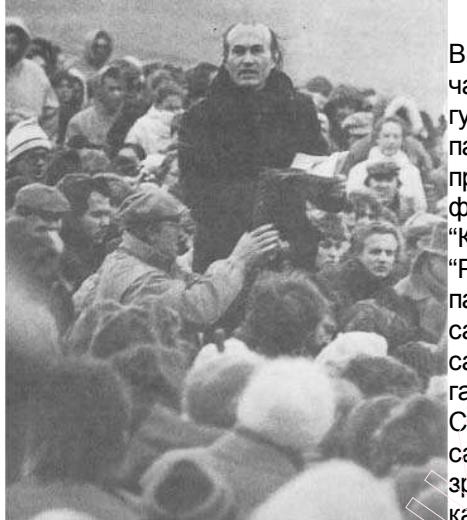
30 кастрычніка 1988 года. "Дзяды".

Мітынг у полі. Упершыню зноў падняты нацыянальны сцяг. Аточаныя міліцыяй і афіцэрамі унутраных войскаў. Праз хвіліну прагучыць каманда палкоўніка "Рассекай"

У большасці чарапоў у лобнай частцы, збоку ці наверсе відаець вялікія, дыямэтрам да 5-6 см і нават больш, ірваныя адтуліны. Гэта выхады куляў. Сьведчанье таго, што ствол нагана прыстаўлялі шчыльна да патыліцы. Пры стрэле парахавыя газы пад ціскам ішлі ўсьлед за куляй у чэрап і праз выхадны кулявы пралом распырсквалі вакол кроў і мазгі. Успомнім съведчаньні Марыі Іванаўны Пацяршук і іншых людзей, якія казалі, што шмат было навокал крыві на лісьці і траве.

У магіле №.2 пры разборцы пахавальнага пласта выяўлены ў ім паміж касцямі дзве праслойкі съветлага пяску, якія чаргаваліся праз 0,30-0,40 м. Гэта паслойная засыпка забітых. І зноў жа ўспомнім съведчаньні відавочцаў аб tym, што людзей расстрэльвалі партыямі, а потым прысыпалі пяском, пакуль не настраляюць даверху.

Уся вонратка ў магілах ужо сатлела. Захаваліся толькі рэдкія фрагменты сынтэтычных тканін і часткова скураное адзеньне. У пахаваньні №.3 знайдзена акуратна складзеная скураное паліто, а ў ім загорнутыя туфлі. Складзеная скураное адзеньне, загорнуты абутик заходзілі і ў іншых пахаваньнях, у tym ліку жаночыя боці і скураныя пальчаткі. Выяўлены нават прадмет, які па форме і кансыстэнцыі нагадвае бутэрброд (эксперыты лічаць, што гэта цалкам верагодна). У

магіле №.3 знайдзеныя таксама курыныя косьці (грудзінка). Гэта рэшткі харчовых прыпасаў, якія чалавек узяў з сабой... у дарогу.

Найлепш захаваўся абутак. Выяўлены боты, жаночыя боцкі, чаравікі, туфлі, галёшы, жаночыя гумовікі, тапачкі, бахілы, чуні, пасталы. На савецкіх галёшах, як правіла, пазначана дата выпуску і фабрыка ("Красный богатырь", "Красный треугольник", "Резинтрест" і да т.п.). У пахаваньнях №.1-3 абутак толькі савецкай вытворчасці і саматужнага вырабу; большасць галёшаў маркіраваная 1937 годам. Сустракаюцца клееная самаробная бахілы, у тым ліку зробленыя з аўтамабільных камэраў і пакрышак, - абутак бяднейшых сялян. На большасці туфляў і ботах абцасы стапаныя, падэшвы ня раз падбіваныя.

У магілах №.5-6 і 8 галёшы айчыннай вытворчасці сустракаюцца рэдка. Маркіроўка тут зроблена ў асноўным лацінскім літарамі з пазначэннем фірмаў "Gentlman", "Record", "Rygawar" і інш. Тут жа на гэтым абутку клеймы - "Made in Poland". Адначасова знайдзеныя галёшы з маркіроўкай вядомай фабрыкі "Красный треугольник" і датай - 1939, а побач скруненыя лапці, так званыя "пасталы", альбо, як іх называлі ў Заходній Беларусі, - "хадакі". "Хадакі" насілі бяднейшыя сяляне, і да 1939 году яны былі яшчэ ва ўжытку. Абутак, знайдзены ў гэтых пахаваньнях, магло насіць тады насельніцтва з Заходній Беларусі.

Варта адзначыць таксама, што паміж гэтымі групамі пахаваньняў у красавіку сёлета ў час пракопкі траншэі пад газатрасу выяўленая магіла, у якой знайдзена некалькі дзясяткаў пароў абутку пераважна савецкай вытворчасці; галёшы, датаваныя 1939 годам. А сярод іх знайдзены адзін з надпісам "Riga", "1939" і адзін туфель з маркіроўкай "Kvadrats", "Riga", "41".

Сярод рэчаў асабістага карыстаньня найбольш трапляліся мужчынскія і жаночыя грабенъчыкі, кашалькі й партманэты (часам з грашымі й манэтамі), зубныя шчоткі, футаралы ад зубных шчотак, акуляры, футаралы ад акуляраў, мыльніцы, кубачкі эмаляваныя й фарфоравыя, запалкі ў карабку, манэты, датаваныя 30-мі гадамі, муштукі, гузікі, устаўныя сківіцы, каталіцкія нацельныя мэдалікі (мэдальёны), знайдзена місачка, шкляная ампула зь лекам (таблеткі), футарал ад грабенъчыка, плястмасавы слоічак з-пад зубнога парашку, вянчальны пярсычёнак з выгравіраванай датай "1935", манокаль, пэнснэ, лязо брытвы ды інш. Большаясьць з гэтых прадметаў мае фабрычную маркіроўку. Надпісы на кубках - "Ростов-на-Дону", "Warszawa" ды інш., на грабенъчыках - "Моспластмас ф-ка 4", "НКЛП - БССР", "KING HALI FAX GARANTIE", "DURABIT-GARANTIE" ды інш., на зубных шчотках - "Арт. "ЩЕТКАГРЕБ", "ВИТЩЕ КОМБИНАТ", "MARQUE PEPOSEE BO-BO", "NON-PLUS-ULTRA" ды інш.

Археалягічны аналіз суадносін і разъмяшчэння заходак у пахаваньнях дае істотную інфармацыю аб забітых людзях. Па-першае, удалося прасачыць геаграфію і храналёгію пахаваньняў у Курапатах. Расстрэлы пачаліся ва ўсходній палове тэрыторыі. Гэтая плошча густа пакрыта пахавальнымі западзінамі. Магілы датуюцца 1937-1938 гадамі. У раскопе 5 траўня 1988 году, а таксама ў раскопах №.1-3, распрацаваных у гэтым месцы, выяўлены рэчы і прадметы выключна савецкай вытворчасці, у тым ліку БССР, шмат самаробнага і саматужнай вытворчасці абутку. Мала прадметаў туалету. Усё гаворыць пра тое, што тут пахаваны мясцовыя людзі, якія належалі да працоўнага цывільнага насельніцтва. Сацыяльны ўзровень большасці пахаваных быў невысокі (рабочыя, сяляне, вясковая інтэлігенцыя, магчыма, некаторыя службоўцы). Магіла №.1 была "настраляная", напэўна, зімой. Тут шмат спарахнелага зімовага скуронога адзеньня (кажухі), рэшткі валёнак, зімовыя баҳілы і да т.п.

Далей на захад і паўднёвы захад разъмешчаны пахаваньні 1939 году і пасьля 1939 году. У магіле на газатрасе і ў раскопах №.5-6, распрацаваных тут, выяўлены, побач з савецкімі самаробнымі рэчамі, заходкі польскай вытворчасці і, відаць, прадметы замежнага імпарту ў даваенную Польшчу. Не выклікае сумнёву, што тут ляжаць расстраленыя пасьля верасьня 1939 году сяляне і інтэлігенты з Заходнім Беларусі, сярод якіх, магчыма, былі і выхадцы з прыбалтыйскіх краін.

Найбольш ніzkі сацыяльны ўзровень пахаваных з гэтай групы магіл зафіксаваны ў раскопе №.8. Тут адсутнічаюць прадметы туалету

(зубныя шчоткі, мыльніцы і да т.п.) і ўвогуле мала рэчаў індывідуальнаага карыстаньня. Абутак даволі звычайны, ніzkай якасці й вырабу, мала скуронога адзеньня, адсутнічаюць акуляры і г.д. Відаць, у гэтай магіле былі пераважна пахаваныя заходнебеларускія сяляне.

У раскопе №.5 выяўлена найбольш рэчаў “інтэлігентнага” карыстаньня (шмат прадметаў туалету, акуляраў, манокаль, пэнснэ, лекі і г.д.). Абутак тут высокай якасці, фабрычны, стылёвы, пашыты па назе, жаночыя боцікі на высокім абцасе, знайдзены пальчаткі і да т.п. Няцяжка здагадацца, якая сацыяльная група насельніцтва тут ляжыць.

Тацяна Вікенцеўна Матусевіч (1906 году нараджэньня) зь Зялёнаага Лугу, хата якой стаяла пры дарозе на Курапаты, успамінае, што перад вайной на расстрэл вазілі цэлымі днямі безь перапынку, машина за машынай. Кацярына Іванаўна Аўдзеенка, жыхарка вёскі Драздова, што побач з Курапатамі, памятае, як у 1939 годзе народ вазілі ў лес за вёскай на “Сяргееву гару” машынамі і расстрэльвалі ў ямах. (Відаць, на Бродзе не спраўляліся - так было завозна).

Па намэнклятуры прадметаў і па тым, што частка рэчаў (адзеньне, абутик) знайдзены ў складзеным выглядзе, па наяўнасці харчовых прыпасаў, кашалькоў і г.д. можна зрабіць высьнову, што людзі былі сабраўшыся ў далёкую дарогу, што родны дом яны пакінулі незадоўга да съмерці, што не адбывалі турэмнага зняволен'ня. Гэта наводзіць на думку, што яны былі расстраляны без суда, кажучы мовай сталіністаў - “ликвидаваны”.

Т.В.Матусевіч згадвае такі выпадак, як аднойчы, калі яшчэ не было плоту на Бродзе, а ўжо стралілі, лясынік Кароль Канановіч выявіў у лесе засыпаныя ямы, утыканыя сасонкамі, а побач у разьвілцы забытую сялянскую торбачку з прыпасамі (кілбаса, хлеб і да т.п.). Нават яшчэ і прагаладацца не пасьпеў чалавек, як трапіў пад расстрэл.

У рэштках пахавальных пластоў, якія засталіся на дне магіл пасыплю эксгумацыі 40-х гадоў, выяўлена розная колькасць пахаваных. Найменш у магіле №.3 (31 нябожчык, калі лічыць па чарапох) і найбольш у пахаваньні №.5 - 87 чарапоў, але 107 нябожчыкаў, падлічаных па парах съцегнавых касьцей. (Несупадзенне колькасці чарапоў і пары съцегнавых касьцей - вынік даўняй эксгумацыі.) Зрабіўшы абмеры і падсумаваўшы ўсе дадзенныя, можна

прыпушчальна вылічыць пачатковую колькасць пахаваных у дасьледаваных магілах. Яна вагаеца ад 150 у "зімовай" магіле №.1 да 260 у магіле №.5. Калі ўзяць сярэднюю лічбу 200 нябожчыкаў у магіле і зрабіць простае памнажэнне на колькасць выяўленых сёньня пахаванняў (510), дык атрымаем 102 тысячи чалавек. Аднак сапраўдная лічба пахаваных, відаць, большая, бо існуе шмат магіл, большых памерамі за дасьледаваныя намі, а некаторыя пахаваньні ўяўляюць яміны даўжынёй да 10 м па большым баку. У такіх магілах маглі быць пахаваныя тысячи забітых. Акрамя таго, каля сотні (калі ня больш) магільных западзін было засыпаны і потым зынвэлявана бульдозерам у час пракладкі газатрасы й высечкі лесу вакол яе ў сакавіку-траўні 1988 году. Мноства магіл зьнікла, калі пракладвалі кальцавую дарогу ў канцы 1950-х - пач. 1960-х і, магчыма, у 1940-х гадох падчас высечак, траліваньня й падсадак лесу на гэтым месцы; ня ўлічаны пахаваньні на поўдзені ад кальцавой дарогі, там, дзе была паўднёвая ўскраіна тэрыторыі расстрэлаў. Рэальная колькасць пахаванняў у Курапатах магла сягаць 900, а можа, і больш, прытым аб памерах зьнішчаных і засыпаных пахаванняў мы можам меркаваць цяпер толькі па велічыні існуючых магіл.

Што мяне больш за ўсё ўразіла не як дасьледніка, а як чалавека ў час раскопак - гэта вялікая колькасць пахаваных жанчын. Жаночыя чарапы і рэчы знайдзены ва ўсіх пахаваннях. У рэштках пахавальнага пласта раскопу №.6, напрыклад, засталося ўсяго 15 чарапоў; 10 з іх, найбольш ацалелых, адабраныя для экспэртызы. З гэтых 10 - 8 жаночыя. Адкрыццё яшчэ раз съведчыць аб tym, што тады, у 30-я гады, адбываўся масавы тээрор супраць народу.

Другое - суб'ектыўныя адчуваньні. Карціны дзяяцінства, 40-50-я гады, якія вобразы й прадметы, што адклаліся ў памяці колерна і выразна і ўспамінаюцца потым, як ружовыя сны. Рэзка, як цяпер, памятаю дэталі быту роднага дому - лыжачку, якой еў, белы фарфоравы сэrvіз з "залатымі карункамі" па краёх, кубачак з надпісам "Warszawa", ярка-сінюю эмаліянную місачку зь белым малюнкам чайніка на донцы і літарамі "20 см". Я нават "гісторыю" яе памятаю. "А дзе гэта сіняя місачка?" - чую голас бабулі...

Раскоп №.8. Асьцярожна выбіраю пясок вакол эмаліванай місачкі, што ляжыць на тазавых касцяцах шкілета. Зараз перавярну, зірну, якая маркіроўка, і пастаўлю назад... Яркая, сіняя эмаль і белы чайнік на донцы... і літары - "20 см"... і тут я пачуў, як ціха навокал стала, як сосны шумяць над магілай...

Аналізуючы вынікі раскопак у Курапатах, я зьвярнуў увагу на дакладнае супадзеньне шмат якіх зьвестак з апавяданьняў людзей, съведкаў расстрэлаў, і фактаў, выяўленых у час экспертызы. Такое супадзеньне якраз і харектэрнае для непасрэднага прамога съведчаньня, дзе яшчэ няма фальклірызыцыі падзеяў у народнай съвядомасці. Раскопкі пацьвердзілі такім чынам ня толькі праўдзівасць саміх съведчаньняў, але і правільнасць мэтодыкі нашага, зробленага з Я.Шмыгалёвым, апытаńня відавочцаў. З амаль 170 вядомых цяпер съведак (съледztва выявіла больш за 220 съведак. - З.П.) мы апытали некалькі дзясяткаў. Клясыфікацыя адказаў і падсумаванье высыноваў прыводзяць у такім выпадку да таго ж вываду, што і пры апытаńні сотняў съведак (паколькі ў аснове іх назіраньняў адназначная, храналягічная расцягнутая і шматпайтаральная зьява). Аднак крымінальнае съледztва ставіць больш канкрэтныя задачы. Таму будуць апытаńня ўсе съведкі і відавочцы.

Аналіз зьвестак прыводзіць яшчэ і да думкі, што ў Курапатах забівалі спэцыяльныя каманды, сфармаваныя загадам, але былі, магчыма, і добраахвотнікі, што імкнуліся зарабіць ці проста "развяеца" ў прыемным для іх занятку. Карціну забойства можна часткова ўяўіць ужо на падставе раскопак. Але дамо слова відавочцу.

Вольга Цімафеевна Бароўская з Цны (1927 году нараджэньня) расказвае, што калі ёй было 11 гадоў, суседzkі старэйшы за яе хлопчык узяўся завесыці меншых дзяцей у "вялікія ягады". Сабралася іх шмат - 10-11 дзяўчатак - і пайшлі на Брод. Пералезылі ў нару пад плотам і давай зьбіраць. Праўда, ягад там было шмат. Дзеці ц'ямяна ўяўлялі, куды іх завёў старэйшы хлопчык. Было каля 4 гадзін дня, як загулі машины. "Атас! Ратуйся! Дзеўкі, ходу!" - закрычаў дзяячы камандзір, і ўсе сыпанулі як гарох да нары пад плотам. Пакуль тоўпіліся і пералазілі, расчынілася брама і ўехала ў яе легкавая "эмка", а за ёю цугам трох "чорных вораны" і з таращэннем і выцьцём пруць праста на дзяўчынку, якая засталася ля нары апошній. Вось ужо побач. І такі страх апанаваў яе, што кінулася на зямлю і схавалася пад густую елачку. І тады ўбачыла, што тут нейкі пясок і яна блізка гэтага пяску. "Эмка" пад'ехала сюды і выйшлі зь яе чатырох мужчын.

Пытаńне: "Як былі адзеты?" - "У ваеннае. Гімнасцёркі і боты, галіфэ". - "Якога колеру галіфэ?" - "Добра ня памятаю. Гімнасцёрка зашчытная, здаецца, і галіфэ такія. І ўсе ў рамянёх, накрыж апяразаныя, як гэта называецца... партупея, ці што?" - "А пляншэткі, такія палявыя сумкі, на іх былі?" - "Былі на ўсіх. І пісталеты на поясе.

На галаве круглыя фуражкі, падобныя, як цяпер". "Ваенныя з "эмкі" падышлі да ямы, - рассказвае далей Вольга Цімафееўна, - (вось ад чаго пясок, думаю, тут жа яма выкананая) і паглядзелі ў яе. У гэты час "вораны" разъвярнуліся і сталі ў рад. Адзін падышоў, адшчапіў будку і давай выводзіць адтуль людзей са звязанымі рукамі. Я думаю, што гэта яны тут будуць рабіць? Аднаго як разъвязалі, дык ён адразу на калені упав, рукі склаў і як залямантуе: "А людцы мае, а Божа ж мой, а за што ж мяне, скажэце?! А ў чым жа я вінаваты?!"

Пытаньне: "На якой мове крычаў, на беларускай ці на расейскай?"
- "Гаварыў так, як мы ў Ціне, па-беларуску. Гляджу, аж яны іх да ямы падвялі і з наганаў у патыліцу "шпок-шпок-шпок"... і людзі ў яму падаюць, падаюць. Я ажно вочы заплюшчыла. Такі жах мяне апанаваў. Я ж ніколі ня думала, што людзей могуць забіваць. Так было страшна, што я праста губляла прытомнасць, млела, мяне трэслы. А яны ўсё страляюць, выводзяць і страляюць. Засталіся два чалавекі. Вымаляюцца. Яны ім рыдлёўкі ў рукі - засыпайце. Пазасыпалі. А тады яны і гэтых... застрэлілі. Потым ужо самі ўзялі ў рукі рыдлёўкі і их прысыпалі трохі".

Пытаньне: "Ці былі між людзей жанчыны?" - "Былі, бачыла, былі. І бацька мой казаў, а ён часта сюды зазіраў, што ў пяску на ямах жаночыя грабушки валяліся". - "Як былі адзетыя гэтыя людзі, па-гарадзкому ці па-вясковаму?" - "Цяжка сказаць, неяк і не памятаю; праста адзетыя". - "Па колькі выводзілі чалавек з машыны?" - "Выводзілі партыямі па 6-8 чалавек. Рукі звязаныя назад. А перад ямай, перш чым забіць, - разъвязвалі". - "А колькі партыяў выводзілі з адной машыны?" - "Добра не памятаю: можа, па дзіве". - "Што яны адказвалі на лямант людзей, на іх пытаньні?" - "А нічога не адказвалі. Ніякіх размоў. Людзі крычалі, прасліся, а яны сваю справу рабілі. Толькі: "Становись! Становись! Становись!" - і ўсё". - "І ніхто не спрабаваў вырвацца, супраціўляцца, уцячы?" - "Не, ніхто. А куды ты ўцячэш? Наперадзе яма, а ззаду яны са зброяй. Куды ўцячэш? У яму? Яны і жывога цябе засыплюць. Так і было. Як вечарам настраляюць, то на раніцы зямля дыхае. Бацька ня раз бачыў, як зямля варушылася, настаяшча дыхала. Ён надта гэта ўсё браў да сэрца і перажываў. Казаў: "Божа, што творыцца - зямля дыша." Бывала, прыйдзе вечарам і кажа маме: маці, устань. Ты ж выйдзі, паслухай, як людзі плачуць. Паслухай, як крычаць. Мама выйдзе - і мы, дзеци, бяжым за ёй, і мы чуем тыя крыкі. Просяцца людзі: спасіце, за што, я не павінна - калі жанчына; мужчына - за што мяне, я ні ў чым не вінаваты, за што мяне, скажэце, хоць бы я ведаў віну, за што мяне? Дык, ведаецце, і мы наплачамся разам. Мы думалі, што там мучылі іх". (Дарэчы, тое, што

людзі дапытваліся сваёй віны, съведчыць, што іх забівалі без суда. - З.П.)

Пытаньне: "Расстрэльвалі ўсе ўчатырох ці як?" - "Не, удвух. Двое з наганамі стаялі па бакох ямы "на чаку", а двое падводзілі і стралялі". - "Скончылі страляць - што потым? Пра што яны гаварылі?" - "Нічога не гаварылі. Пазачынялі гэтая "крумкачы", адправілі, селі ў "эмку" і съследам паехалі. Выскачыла я адтуль, паляцела ў жыта, заблудзілася, наплакалася, дахаты не магла трапіць, нешта са мной сталася. Потым па начах усхоплівалася, крычала. Колькі мяне мама пацягала па тых бабках, знахарках. Я і цяпер, як успомню тое, мяне агортвае жах, дзікі жах..."

Зазваніў тэлефон. Жаночы голас прасіў аб спатканьні і душыўся ад плачу. Забілі бацькоў... тату і маму... у tym лесе...

Успамінае мяянчанка Галіна Сьцяпанаўна Жукоўская (па мужу Сідзякіна, 1924 году нараджэньня). Бацька яе, Сьцяпан Іванавіч, нарадзіўся і жыў да 1932 году ў Цне. Потым пабудаваў хату на вуліцы Цняnskай у Менску і пераехаў зь сям'ёй у горад. Меў эканамічную адукацыю, працаў плянавіком па сацыяльнім забесьпячэнні ў Доме ўраду. Маці - Соф'я Адамаўна Саковіч - хатняя гаспадыня, абсолютна непісьменная, не магла расьпісацца. 31 кастрычніка 1937 году ў трэх гадзінамі ночы загула машына, спынілася, і ў дом уваліліся энкавэдзісты. "Тады людзей забіралі па начах, - кажа Галіна Сьцяпанаўна, - і ўсе слухалі, ці не гудзе машына, былі нагатове". І вось загула... Перапаролі хату, без панятых, без прад'яўленья абвінавачаньня ў ці якіх-небудзь дакумантаў, нічога не тлумачачы. Забралі пашпарты, усе фатаграфіі і сказалі зьбірацца. "Мама пайшла ў тапачках, хоць была ўжо халодная восень", - успамінае Галіна Сьцяпанаўна. Ёй было тады 13 гадоў. У тую ноч яна асірацела. Прыйшлі, забралі і павялі навек. Ніякіх тлумачэнняў і ніякіх звестак, толькі пракляцьце члена сям'і ворага народу ўпала на галаву.

Назаўтра кінулася ў НКУС. Масы людзей. Доўгія чэргі да съследчых стаяць па некалькі сутак. Начавала ў калідорах у чарзе, каб потым пачуць дзяжурны адказ: высланы на 10 гадоў бяз права перапліскі. Хадзіла і выстойвала тройчы. Апаратчык нават у съпіскі не глядзеў, адказваў як заведзены ўсім адно і тое ж. Яны спадзяваліся, ня ведаючы, што іхных блізкіх і родных ужо расстралялі.

Па звестках, атрыманых мною ад съведкаў, расстрэльвалі ў Курапатах спэцыяльныя каманды. У іх складзе былі, па словах Галіны

Съцяпанаўны, і свае, мясцовыя. Адзін зь іх нарадзіўся і жыў у Цне. (Паколькі вядзеца съледзства, прозывішча не называю. Пазначым яго крыптанімам "Н".) Працаваў ахоўнікам у НКУС у Менску. Заўсёды хадзіў на працу па Цнянскай, паскрыпваючы партупеяй. Спатыкаючы маленьку Галю, глядзеў на яе зь лютай злосцю. Сваіх, цнянскіх, ён ведаў. У вёсцы ня раз выхваляўся, што Жукоўскіх ён "сам стрелял" на Бродзе. Пахваляцца забойствамі "ворагаў народа" (хоць гэта было і забойства ў патыліцу) лічылася за гонар. Некаторыя дзяўчата імкнуліся выйсьці замуж за энкавэдзістаў... "Рожа, грубая рожа, - успамінае пра "героя" Галіна Съцяпанаўна, - ня твар, а нейкая доўгая, нялюдская фізіяномія. У 1960-х гадох я яго хацела знайсьці, думала, што ён жыве яшчэ. Здаецца, я яго б разарвала за маіх бацькоў".

Пытаньне: "Ён жыве ці памёр?" - "Памёр у 1954 годзе... А колькі нацярпелася прынікнення, голаду. На працу нідзе не магла ўладкавацца. У 1947 годзе прынялі машыністкай у ваенную часць. Напісала, што бацькі памерлі. Выклікаюць у контрразьведку. Сядзіць такі рыжы хам, фізіяномія чырвоная: Где твои родители, ё. т. м.? - і пісталет на стол. - Эта вы мне скажыце, дзе мае бацькі, - адказваю. - Што вы мяне пытаецце? Дзе вы іх падзелі? - Иди! Тут жа мяне выгналі з работы".

Пытаньне: "Ці быў яшчэ хто-небудзь у НКУС зь мясцовых, акрамя "Н"?" - "Называюць яшчэ нейкага зь Зеляноўкі (вёска ўжо не існуе - З.П.) Казалі, што той нават адзежу з забітых здымай і прадаваў за гарэлку".

Вядомыя прозывішчы яшчэ двух забойцаў. Абодва ўжо памерлі. Адзін у Расеі, другі быў жанаты з тутэйшай і пахаваны ў нас. Думаю, пайду хоць на жонку яго пагляджу. Мяккая мэблія, дываны і да т.п. мяшчанская радасці. На фатаграфіі клясычная фізіяномія забойцы-сталиніста. Што чакаў, тое і ўбачыў. Аж ня верыцца. "Муж работал в НКВД", - паведамлена было мне. З размовы адчуў, што ўсё яна ведала, чым ён займаўся, а вось жа выйшла замуж. Што ж, на тых матрацах з чалавечых валасоў, што гітлераўцы рабілі, павінен быў таксама нехта спаць.

Ва ўсе часы не абыходзіцца бяз вырадкаў. Што ўжо казаць пра грамадства 30-х? Дзеля справядлівасці трэба адзначыць, што сярод цнянцаў было шмат добрых, прыстойных людзей. Пра аднаго зь іх - старшыню сельсавета, а потым калгаса Цімоха Васілевіча Бацяна - ужо успаміналася. Ён ня выдаў, не прадаў ніводнага земляка. Хоць ад яго патрабавалі. Цімох Васілевіч быў чалавек мужны і нетыповы для

таго подлага часу. Былая цнянская настаўніца Надзея Апанасаўна Мікуліч (1926 году нараджэньня) расказвае, што калі забралі настаўніка Арсения Паўлавіча Грушу, перад яго жонкай Вольгай Іванаўнай некаторыя напалаханыя цнянцы зачынялі дзъверы, каб не ўгнявіць сталіністаў. Толькі Цімох Бацян не зачыняў дзъвярэй і дапамог няшчаснай, забітай кабеце ў яе жыцьцёвых патрэбах і бядзе. Тады энкавэдзісты схапілі ноччу Цімоха Васілевіча і тут жа павезлы за плот. Паставілі на край ямы, наган у горла - "будешь давать врагов народа, али нет?" "У мяне няма ворагаў", - адказвае Бацян. "Давай врагов или убьем!" "У мяне няма ворагаў! - закрычаў на іх Цімох Васілевіч. І... дзіва - яны не застрэлілі яго. Пэўна, не хапіла фармальнасцю.

Затое хапала фармальнасцю, каб забіваць сотні тысяч бяспраўных. Сталіністы адправілі на той съвет бацькоў Надзеі Апанасаўны. Яна ўспамінае, як у яе роднай вёсцы Малышэвічах пад Слуцкам забіралі сялян. Сярод іншых схапілі шасцідзесяцігадовую адзінокую жанчыну Марылю Шмак. Яна была зусім глухая і непісьменная, жыла ў пограбе ў страшэннай беднасці (нават хаты сваёй ня мела). Яе катавалі "з выдумкай", сыпалі ў горла пясок, дабіваліся нейкіх прызнанньняў. Потым, назьдзекаваўшыся, стукнулі па галаве - яна тут жа і сканала...

У 1986 годзе мне давялося рабіць самыя цяжкія археалагічныя дасьледаваньні ў маім жыцьці - раскопкі падмуркаў касьцёла і кляштара Дамініканцаў у Менску. Цяжкія ня ў тым сэнсе, што было ўскрыта 1000 кв.м плошчы за сезон і прыйшлося працаваць часам па 18 гадзін у суткі, цяжкія тым, што помнік быў нібы "утоплены" ў чалавечых касьцях, пахаваньнях і брацкіх магілах сярэдзіны XVII стагодзьдзя. Вось велізарная магіла, 11 мэтраў удаўжыню. Завал касьцей. Шкілеты ў трох штабелі. Мушкетныя прастрэлы ў чарапох, праломы. Гэта быў час страшнай вайны, час жахлівага вынішчэння, калі было забіта, загінула, вымерла ад эпідэміі больш за палову (51 адсотак) насельніцтва Беларусі. Тады наш народ перамог, адстаяў сваю незалежнасць, але сілы яго ўжо былі падарваныя. Больш жахлівай пары ня ведала наша гісторыя аж да першай паловы XX ст., да часоў сталіншчыны, і, о няшчасце, яно прыйшло якраз тады, калі мы толькі-толькі пачалі становіцца на ногі, калі перад нашай нацыянальнай будучыніяй яшчэ толькі трымцела съвітаньне...

Вось яно, наша съвітаньне, у раскапаных магілах у Курапатах глядзіць на мяне пустымі вачніцамі, зь якіх, нібы сълёзы, высыпаецца, сыплецца жоўты пясок. Выбіраем рэшткі... Доўгія валасы жанчыны,

съветлыя, нібы лён, выцягваэм з-пад прастрэленых чарапоў, асьцярожна, каб не парваць. Адна пасма, другая, трэцяя... гузікі з-пад бялізны... Мінае працоўны дзень, і ноччу прадаўжаецца ўсё ў съядомасьці - цягну, бясконца выцягваю з-пад касьцей кужэльныя валасы, съветлыя, нібы лён, і няма ім канца...

Калісьці, расчышчаючы косьці забітых продкаў у брацкай магіле ля Дамініканца, я думаў: "Госпадзе, хоць бы апошні раз мне такія раскопкі, хоць бы гэтая чаша мінула мяне!" Не мінула. Мы нікуды ня дзенемся ад нашай гісторыі. І жывыя і мёртвые - мы адно. Мы - народ. І калі мы ўжо мёртвых нічым не успаможам, то мёртвые нас успамогуць. Яны могуць асьвяціць нам шлях, асьвяціць нашы душы сваімі пакутамі, ускалыхнуць нашы розумы, сэрцы і дух, калі толькі таго мы захочам... Чуецце, як шалеюць цемрашалы, як яны імкнуцца "забіць" нашых мёртвых, схаваць, абылгаць, апляваць, затаптаць. Гэй, хто там? Гэта вы, ледзі Макбэт? - Не змываеца ж кроў! О, гэтая глыбокая таемнасьць съмерці! О, сіла продкаў, калі ў Дзень Задушны адбываеца яднаньне! И калі мы згубім, страцім гэтую сілу, нас - няма.

Кожны чалавек, братове, кожны сумленны чалавек павінен змагацца з сталінізмам - гэтай самай подтай, самай ілжывай, самай антыгуманнай зъявай, якая існавала калі-небудзь на съвеце.

"ЛіМ", 1988, 16 верасьня

«СЯБРЫ»

На скрыжаваньні
Мне заступілі дарогу троє ворагаў
І закрычалі:
— Мы заб'ем цябе, Зянон!
Тут падыйшоў мой сябра
І ворагі змоўклі.
Але сябра ўбачыў, што ворагаў троє, — сказаў:
Абодвух заб'юць, —
І перайшоў на іх бок.
Тым часам падыйшоў другі сябра.
Але ўбачыў, што іх чацьверта, — сказаў:
— Ты павінен мяне зразумець, —
І стаў на бок чатырох.
У гэты час напаткаў мяне трэці сябра.
Але ўбачыў, што іх пяцёра, —
Без слоў перабег да пяцех.
Тады я сказаў сябрам:
— Глядзіце: троє іх, троє вас, я — чацьверты,
Хіба дазволіце ворагам забіць свайго радака?
— Не дазволім! — Дружна сказалі сябры.
І ворагі адступілі.
Так мы і разышліся з таго скрыжаваньня:
Ворагі сабе, мы — сабе.
Толькі з тae пары
Я стаў вельмі асьцярожы з сябрамі
Да першага скрыжаваньня.

1983 г.

ГУЧАНЬНЕ АНЁЛЬСКАГА ГОЛАСУ

У цішы над Зямлёй
У эфіры начным
Голос жаночы гучыць:
— Авэ, Марыя, грацыя плена... —
Чысты, як срэбны струмень
на радзіме,
Як сонечны бляск
у крынічнай вадзе. —
Авэ, Марыя, грацыя плена...
Беражы, съцеражы нас
у чорнай бядзе.
Да прыёмніка вухам прынік
Я далёка ў лясной старане,
Там, дзе сосны шумяць
пад дажджом,
Там, дзе хмары бягуць
над вадой.
Авэ, Марыя, грацыя плена...
Гучыць над начною Зямлёй.

1987 г.

ДВУЯЗЫЧИЕ И БЮРОКРАТИЗМ

Исторический опыт народов подтверждает, что развитие национальной культуры и быстрое достижение ею высокого уровня осуществляется при условии разностороннего межнационального взаимообмена опытом, и одновременно при условии продолжения национальных традиций, а главное — бережного сохранения автономии основных средств культуры (свободного общественно полезного труда, языка, исторической памяти: то есть тех средств, без которых культура вообще не возникает и существовать не может). Эта схема закономерности так называемого ускоренного развития культуры, или «ускорения», впервые исследована и предложена еще в 1915 году классиком белорусской поэзии М.Богдановичем применительно к литературе национально-возрождающегося народа. Однако эта закономерность характерна вообще для эволюции национальных культур.

Двуязычие имеет свои сильные положительные стороны главным образом для высокообразованной части населения. Но в таком важном вопросе, который непосредственно и существенно касается судеб людей, народов, культур, решавшую существенную роль должны играть не положительные, а отрицательные моменты. И если они все же есть, если они достаточно серьезны — от эксперимента следует отказаться, как от опасного негодного лекарства, ибо объектом такого опыта является не машина, не бездушный механизм, не дерево, а человек. (...)

Двуязычие в расчетах бюрократии — это метод давления на национальную культуру, средство подрыва ее единого консолидирующего начала, «разоружения» перед лицом ассимиляции в интересах единого бюрократического государства. Если представить, что с бюрократией каким-либо чудесным образом вдруг покончено, то вопрос о введении двуязычия для народов СССР вообще не стоял бы ввиду отсутствия социальной силы, заинтересованной в монопольном владении авторитарной властью. Существование и свободное развитие национальных культур создает демократическую обстановку в обществе и само является результатом этой

обстановки, зависимо от уровня демократизации. Управлять такой страной (тем более бюрократическими методами) бюрократии сложно. Она стремится к упрощению, к «механизации» отношений, к полному подавлению демократических начал и автономий национальных культур, демонстрируя при этом изощренные демагогические приемы, способные ввести в заблуждение и обмануть массы. (...) Не следует забывать об агрессивности и особой психологии советской бюрократии. У нее другая шкала ценностей. Народы, личность, национальная культура... — в чиновничьем понимании это пережитки, ибо объективно по своей социальной и психологической сущности, несмотря на якобы патриотические речи, бюрократия космополитична (отсюда и космополитическая трактовка понятия интернационализма) и глубоко враждебна всякому творческому, духовному спонтанному развитию любой культуры, в том числе и культуры собственного народа. Это очень хорошо видно на примере отношения к памятникам национальной истории и, в частности, русской истории, подвергшимся бюрократическому опустошению ничуть не меньше, чем памятники других народов.

Бюрократия стремится контролировать демократическую духовную культуру, подкупить ее, чтобы влиять, руководить и, наконец, задавить и создать суррогат, имитацию духовной культуры. Она бюрократии не нужна и вредна. Ибо демократическая и духовная культура (напомню, что «культуры вообще» не бывает, она существует в национальных особенностях и форме) — это та среда, в которой вырастает человек-личность, человек-творец, который внутренне свободен. Бюрократическая же система общественных отношений и синтезированные в ней ценности благоприятствуют вырастанию человека-функционера, в сущности своей холуя, лишенного свободы и творчества. Он необходим бюрократической машине власти как спица в колесе, является своеобразным «селекционным заказом» бюрократии, способным существовать в мертвом мире бюрократических взаимоотношений. Кризис наступает тогда, когда образуется социальное общество функционеров. Тогда начинается застой, ибо мертвый, бездушный организм сам по себе не движется. Мы еще переживаем такой кризис. В нем отражено основное

антагонистическое противоречие бюрократизма — между чиновничим самовластием и народным самовыражением.

Стремление к безраздельной бюрократической власти породило, казалось бы, взаимоисключающие тенденции: космополитизм по отношению к любой культуре и «языковой шовинизму». Но это кажущееся противоречие. Шовинизм и космополитизм солидарны и мирно сожительствуют в бюрократизме, проявляясь то одной, то другой стороной в зависимости от обстоятельств и требований момента. Язык бюрократии рассматривает только с точки зрения его коммуникативной функции связи, но отнюдь не как средство культуры. Язык ей необходим только как единый унифицированный механизм сообщения, обеспечивающий удобное функционирование власти (а не развития культуры). То есть, ей нужен тот «единый государственный язык», политическую реакционную сущность которого применительно к многонациональному государству критиковал и отвергал В.И.Ленин.

Именно потому, что бюрократия исходит не из культурного, а только из коммуникативного качества языка, словарный запас ее речи ограничен, частотность непропорциональна, употребление понятий неадекватно, выражение мыслей примитивно, интеллигентность произношения низка. Стремление к удобной схематизации жизненных отношений отражается и на языке. Бюрократия стремится приспособить его к обслуживанию только своих интересов, создавая тем самым своеобразный жаргон, являющийся жалкой пародией на национальный язык.

В государстве, где мнение бюрократии доминирует, происходит сильное влияние чиновничего языка (поскольку бюрократия выступает одновременно и в роли социальной элиты) на все стратиграфические пласти употребления национальной речи. Неадекватно употребляемая военная лексика (здесь и «трудовой фронт», «торпедирование вопроса», и «бой за урожай», и «выступление единым фронтом», и «на вахте», «на платформе» и т.д.), вычурные фразеологизмы, громоздкие грамматические конструкции, странные даже в

русской речи, успешно и в первую очередь проникают в другие национальные языки, деформируют их структуру и, несмотря на отличие в звучании (а иногда и без этого отличия), создают общую понятийную основу для восприятия единого жаргона своеобразного бюрократического пиджин-языка. Двуязычие, так как его понимает бюрократия, может только ускорить этот процесс. Суть положения не только в том, что ведение двуязычия научно необоснованно, а в том, что оно обусловлено классовым стремлением правящей бюрократии к утверждению повсеместно единого государственного языка. (Да, я не оговорился, именно «классовым» стремлением. Но об этом ниже.)

Обратимся же кратко к истории вопроса. «Надо ввести строжайшие правила относительно употребления национального языка в национальных республиках, входящих в наш союз, и проверить эти правила особенно тщательно, — писал В.И.Ленин в работе «К вопросу о национальностях или об «автономизации». — Нет сомнения, что под предлогом единства железнодорожной службы, единства фискального и т.п. у нас, при современном нашем аппарате, будет проникать масса злоупотреблений истинно русского свойства. Для борьбы с этими злоупотреблениями необходима особая изобретательность, не говоря уже об особой искренности тех, которые за такую работу возьмутся. Тут потребуется детальный кодекс, который могут составить сколько-нибудь успешно только националы, живущие в данной республике». Именно на таких принципах языковой политики создавался Союз Советских Социалистических Республик и развивалась культура народов в 1920-х годах. Избавлялись от великодержавных пережитков прошлого, возрождали демократическую и строили социалистическую национальную культуру и прежде всего повсеместно утверждали ранее угнетенный свой язык.

Учтем, что В.И.Ленин, требуя «строжайших правил», не сомневается в злоупотреблениях «при современном нашем аппарате». Разговор идет о бюрократическом аппарате управления начала 1920-х годов, который, по оценке В.И.Ленина, был полностью «заимствован нами от царизма и только чуть-чуть подмазан советским миром». «Мы должны по

совести сказать обратное, — писал В.И.Ленин в указанной выше работе, — что мы называем своим аппаратом, который на самом деле насквозь еще чужд нам и представляет собой буржуазную и царскую мешанину... При таких условиях очень естественно, что «свобода выхода из союза», которой мы оправдываем себя, окажется пустою бумажкой, неспособной защитить российских инородцев от нашествия того истинно русского человека, великоросса-шовиниста, в сущности подлеца и насильника, каким является типичный русский бюрократ. Нет сомнения, что ничтожный процент советских и советизированных рабочих будет тонуть в этом море шовинистической великорусской швали, как муха в молоке»...

Революция сломала старую государственную власть — эту, по словам Ленина, машину для угнетения одного класса другим. Но оставила мотор, двигатель этой машины — управленческий аппарат, перестройка которого в связи со смертью Ленина и отказом от развития демократических принципов управления была брошена на полпути. Набрав обороты, двигатель смоделировал и новую систему машины власти, которая, естественно, исходила из принципов работы этого двигателя. Машина стала работать сама на себя. Отсюда родственная преемственность между старой и новой бюрократией и тождественность многих отношений, которым мы не перестаем удивляться, в том числе и в национальном вопросе. Но вот что характерно. Если в сфере господства частной собственности бюрократия объективно зависит от правящего класса и ее господство (власть) имеют служебную функцию, то в условиях общественной собственности на средства производства, регулирование которой осуществляет государство, бюрократия, подчинив себе государственную власть, получает доступ к самостоятельному потреблению и распределению общественных благ и продуктов общественного труда, а также к средствам производства и общественной организации труда. То есть в распоряжении бюрократии оказались классовые ценности рабочих и крестьян. На этом этапе, достигнув абсолютной власти в обществе (повторяем, где ликвидированы эксплуататорские классы и обобществлены средства производства через посредство государства), бюрократия выступает как паразитический класс. При этом она

заинтересована в укреплении своей власти путем уничтожения эксплуататорских классов и утверждения общественной собственности на средства производства, а также путем коренного социалистического преобразования экономики, создания необходимых социально-политических, культурных и духовных предпосылок для достижения социальной однородности общества.

Нетрудно заметить, что основные политические цели и задачи бюрократии, рабочего класса и социализма совпадают. Но они совпадают ровно настолько, насколько совпадают интересы человека и вши, которая его ест, или человека и солитера, который живет его пищей. Всякий паразит биологически заинтересован в своей питательной среде, в том, чтобы его жертва тоже питалась, жила и чем больше, тем лучше. Достоверно известно, что во времена бюрократического абсолютизма Сталина он и его окружение смутно представляли себе цену деньгам, так как жили за счет государства. Деньги им были, в сущности, не нужны. Все блага давала власть. Именно в это время сформировались такие явления, как чиновничья номенклатура и непогрешимость, кастовая психология, спецобеспечение и другие привилегии. Отсюда легко понять, почему таинственность, сокрытие и подавление правды, гласности, демагогия и ложь стали средством существования бюрократизма, а сущностью бюрократической работы — имитация деятельности. Это вытекает из особых отношений в среде узурпированной власти, обусловлено социальным паразитизмом бюрократии на труде всего общества, паразитизмом, который и определяет ее общественное поведение. Конечно, бюрократ тоже работает. Но суть в том, как метко сказал кто-то из писателей, что чиновник работает для чиновника, а не для дела.

Попытки ограничить бюрократический абсолютизм во второй половине 1950-х — начале 1960-х годов, восстановить права народа, раскрепостить мысль, осуждение преступлений периода культа личности Сталина не имели продолжения. В семидесятые годы стало очевидно, что в новых условиях в обществе вырос такой социальный монстр, такое тысячеглавое бюрократическое чудовище, которое в состоянии развратить,

пережевать и полностью сократить все — культурное наследие, традиции, идеологию, интеллигенцию, мораль, национальные языки, природные богатства, экономику и даже социализм.

По своей социальной сущности бюрократия является типичную мелкобуржуазную психологию и мелкобуржуазную революционность, ту революционность, которую обычно выявлял, по словам В.И.Ленина, взвесившийся от эксплуатации и ужасов капитализма мелкий буржуа. Такого же рода «революционность» сделала агрессивным бюрократа, загипнотизированного страхом террора 1930-х — начала 1950-х годов. (Способ спасения от репрессий — продемонстрировать «революционную» бдительность.) Когда же гипноз развеялся, оказалось, что бюрократия сама не против пожить «по-буржуазному» — и сыто, и красиво, и богато, и с комфортом. Коррупция, паразитизм в среде аппарата власти достигли небывалых размеров. Как зеркальное отражение гниения бюрократии распространились общественные болезни среди народа — потребительство, приспособленчество, спекуляция, взяточничество, разворовывание общественного имущества, низко пала мораль, катастрофически распространились пьянство, алкоголизм, наркомания, проституция, почти без препятствия растет массовая культура, массовое сознание.

Произошло перерождение отдельных руководителей, — можно услышать теперь. В действительности никакого перерождения не произошло. Просто в иных общественных условиях мы видим проявление типичной мелкобуржуазной сущности бюрократии. Переменятся обстоятельства — изменится и поведение. Бюрократия — это феникс и хамелеон одновременно. Сейчас, после некоторого замешательства, она уже уверенно говорит о «перестройке», имитирует «демократические» перемены и далее борется с... «бюрократизмом», а в целом довольно ощутимо владеет ситуацией. Такое положение можно объяснить тем, что проводимая политика реформ, именуемая перестройкой, исходит прежде всего из кризисной, но отнюдь не революционной обстановки. Однако для проведения реформ в жизнь необходимы действительно революционное сознание, общественный энтузиазм и революционная демократическая

власть. Впрочем, решающее слово должна сказать экономика (...)

Антагонистом бюрократизма является демократизм. Первым и главным вопросом всякой подлинной политики демократизации общества, который необходимо решить, является создание реальных гарантированных условий для свободного существования и развития национальных культур, для развития наций в целом. Пока этот вопрос не поставлен (особенно в такой многонациональной стране, как СССР), пока он демократически не решен — серьезно говорить о развертывании демократизации нет оснований. Важнейшим же условием нормального существования национальной культуры является свободное и всеобщее развитие национального языка, обеспечение его исконных прав на национальной территории. Именно судьба языка больше всего беспокоит сейчас национальную интеллигенцию. Аппаратчики стремятся замолчать суть языковой проблемы. Там, где позиции национального языка уже ослаблены настолько, что употребление его создает препятствия для социального продвижения в обществе, в системе управления, бюрократический функционер сознательно отказывается от него и паразитирует на русском языке. Здесь он творит одно из самых своих черных дел — становится могильщиком родного национального языка, проводником бюрократического великодержавного шовинизма и русификации. В этот период произрастает такое отвратительное реакционное явление, как национальный нигилизм — отречение от национальных традиций и охаивание культурных ценностей собственного народа, прежде всего быта, истории и языка. (...)

Научные исследования всей совокупности проблем билингвизма крайне необходимы, так же как и учет зарубежного опыта. Однако в условиях засилия бюрократизма (а мы от этого засилия, будем искренни, еще не избавились и неизвестно, когда избавимся) не менее важным является представление о социально-политической стороне проблемы. Выяснению этого аспекта и посвящены предлагаемые заметки. Но побудило их написать другое обстоятельство. Бюрократически мыслящий человек доверяет научным аргументам постольку, поскольку

указано им доверять или поскольку это необходимо по его политическим, идеологическим и другим соображениям. В противном случае он требует конкретных доказательств (в надежде, что их не будет, а если будут, тогда он подумает, какими распорядиться). Лучшим доказательством теории, как известно, является практика. К счастью, точнее к великому нашему несчастью, таких доказательств более чем достаточно. (...) Рассмотрим некоторые из них на примере Белорусской ССР. Белорусская культура имеет высокоразвитую древнюю основу более чем тысячелетней давности, зафиксированную в языке, истории, памятниках архитектуры, письменности и городах. Расцвет белорусской культуры в XV—XVII веках был одновременно и расцветом белорусского языка, который являлся официальным государственным языком в общем для белорусского и литовского народов государстве — Великом Княжестве Литовском. На этом языке написаны памятники государственного права, государственная метрика, древняя литература, первые среди восточных славян печатные книги (1517г.). В это время белорусский язык и в целом народ сыграли большую роль в передаче западных гуманистических традиций культуры на восток, в русское государство. Однако времена изменились, белорусский и литовский народы потеряли свою государственность, и в конце XVIII века оказались в составе царской России. В XIX веке белорусский язык был запрещен и подвержен жестоким гонениям. Национальное возрождение началось во второй половине XIX века. Но только после революции и создания советской республики белорусский язык был возрожден и вновь обрел государственное значение. Репрессии 1930-х годов были невиданными в истории. Уничтожено большинство национальной интеллигенции. Белорусский язык начинают снова изгонять из государственной и общественной жизни. После войны, во время которой белорусский народ потерял почти два с половиной миллиона человек и внес ощутимый вклад в победу над фашизмом, он стал бессловесной жертвой сталинской кадровой политики, которая заключалась в том, что поскольку-де республика была под оккупацией, на руководящие государственные, партийные и административные посты в Белоруссии назначались и присыпались передвиженцы главным образом из внутренних и восточных областей РСФСР. Образовался плотный

бюрократический слой, не проявлявший ни малейшего интереса ни к белорусскому языку, ни к культуре. Этим были созданы условия и среда принудительного двуязычия. Преобразование белорусских школ в русские исходило сначала из необходимости обучать детей новой бюрократии, которая не хотела учиться белорусскому языку, а потом объяснялось «интернационалистским долгом», «сближением наций», «братской любовью» и прочим. Эта политика претворялась в жизнь очень целенаправленно и последовательно, часто не брезгая никакими средствами для достижения цели, собрав в ведомстве народного образования уникальные образцы маxрового бюрократизма. Все это привело к катастрофическому состоянию национальной культуры, иллюстрирующему на практике разрушительную силу принудительного билингвизма.

К середине 1970-х годов, через 40 лет после начала «лингвистического эксперимента», во всех белорусских городах (а их в республике 95) и почти во всех районных центрах (117) не осталось ни одной белорусскоязычной школы и ни одного белорусскоязычного детского сада. Закрываются белорусские школы в некоторых местечках и даже деревнях. В полутора-миллионном Минске по сегодняшний день все школы только русские. При этом доля городского населения белорусской национальности составляет в республике 71,5 процента, а доля всего белорусского населения — около 80 процентов (данные на 1979 год). Прекращается преподавание белорусского языка в русских школах как предмета. Впоследствии, правда, учитывая возмущение части интеллигенции, преподавание белорусского языка было восстановлено, но от его изучения ученик мог быть освобожден по желанию родителей или по медицинской справке, свидетельствующей, что по состоянию здоровья ребенку противопоказано заниматься белорусским языком. От русского языка или от геометрии по справкам, естественно, не освобождали. За все послевоенные десятилетия в республике не подготовлено ни одного учителя для белорусскоязычной школы. Преподавание во всех вузах Белоруссии, техникумах, училищах ведется только на русском языке. Все делопроизводство, от колхозной канцелярии до правительенного учреждения, ведется в республике только на русском языке. Вся реклама, все объявления, указатели,

вывески, таблички, плакаты и другие общественнообозримые надписи создаются в Белоруссии (за исключением частично Минска) только на русском языке. Все надписи на промышленных и потребительских товарах делаются по-русски и т.д. Сфера белорусского письма частично сохранилась в прессе. На белорусском языке издается еще 6 республиканских газет из 11 (но общий тираж их в десять раз меньше, чем русских), 4 областные из 6 и большинство районных. На белорусском языке выходит несколько литературных и общественно-политических журналов, издается художественная литература (4,7 проц. печатных листов-оттисков, остальные 95,3 проц. на русском языке; данные на 1984 год). Такова «видимая» обстановка с белорусским языком. Теперь о «слышимой». Здесь изменения более катастрофичны, ибо затрагивают сущностные пласты национальной культуры. Белорусская речь звучит в белорусских программах радио и телевидения, в общении между писателями, частично между журналистами и отчасти в среде творческой и научной (гуманитарной) интеллигенции и студентов. На белорусском языке общается менее трети коренного населения. Это в основном люди старше 35-40 лет в сельской местности. Где-то около 10 процентов белорусов говорят на характерном русском пиджин-языке с обедненным словарным составом, грамматикой, с белорусской мелодикой и ритмикой в речи и характерными фонетическими особенностями. И только часть из этой группы хорошо владеет русским языком (но не знает притом родного белорусского). Самая большая группа белорусского населения республики (50-60 процентов) разговаривает на креолизованном (смешанном) русско-белорусском «полуязыке» (В Белоруссии его называют «трасянка», что в буквальном переводе означает «смесь сена и соломы».) Полуязык, «трасянка»— главная причина ограниченного культурного уровня. Поэтому область его распространения — средние и нижние стратиграфические социальные слои. Общественная локализация этого полуязыка, в свою очередь, обеспечивает воспроизводство и социальную устойчивость «трасянки», а следовательно, и низкого уровня духовной культуры, которая в целом обнаруживает здесь тенденцию к дальнейшему понижению. Создалась ситуация, когда причина и следствие

бескультурья связаны неразрывно, то есть причина (полуязык) выступает следствием, а следствие причиной.

Полуязычие значительной части населения Белоруссии крайне губительно оказывается на развитии культуры. И дело не только в том, что умственная энергия народа теряется и не получает развития. Печальная практика Белоруссии, пожинающей плевелы принудительного двуязычия, контрастно осветила скрытые западни бюрократически понятого билингвизма. И прежде всего ту аксиому, что человек не может одновременно развиваться и существовать в двух культурах. Личность не получает полноценного духовного развития. Полуязычное население республики, в массе своей индифферентно и к русской, и к белорусской культуре, плохо ориентируется в этих культурах. Полуязычный индивидуум не чувствует тонкостей духовных связей (что, кстати, заключено в языке и выражается посредством речи), плохо мыслит абстрактными понятиями, зачастую не может теоретически осмыслить явление, а если и понимает более сложные отношения, не может их выразить и внятно объяснить собеседнику. Начинается мучительный подбор слов, запинание на каждой плохо согласованной фразе. Не патологическое «заикание», а запинание как результат неразвитых способностей оперировать понятиями и невладение системной структурой языка (в «полуязыке» ведь единой структуры нет). Казалось бы, парадокс: любой эстонский или латышский рабочий, колхозник, служащий, воспитанный с детства в одноязычной среде, плохо говорящий по-русски, тем не менее умеет на этом языке гораздо более четко, последовательнее и короче по времени изложить свои мысли и построить речь, чем такой же, но полуязычный рабочий, колхозник, служащий белорус, говорящий, казалось бы, сразу на двух языках. Впрочем, то же в значительной степени относится и к белорусам, разговаривающим на русском пиджин-языке. Чтобы убедиться в этом, достаточно определенное время послушать записи различных интервью по союзному, белорусскому и другому республиканскому радио.

Полуязычное существование приостанавливает внутренний спонтанный процесс развития культуры, так как тормозит

национальное самопознание (идентификацию) личности, своего общественного, культурного и духовного «Я». Но способность к потреблению культуры при этом остается. Только она, эта способность, меняет ориентацию с внутренней на внешнюю среду, с активной позиции на пассивную. В результате возникают условия для развития и потребления массовой культуры, эрзаца, суррогата, имитации духовных ценностей. Мы уже наблюдаем это явление.

Какой урон нации приносит полуязычие и дестабилизация языковой ситуации в Белорусской республике, никто не считал. Бюрократия называет такое положение «развитым двуязычием» и «великим завоеванием национальной политики». Но достаточно сравнить разные культурные позиции нашей якобы «двуязычной» республики с аналогичными позициями, например, Эстонии или Латвии, как сразу же увидим разницу во множество порядков. Выясняется, что отдельные аспекты культурной жизни вообще отсутствуют в Белоруссии или находятся в плачевном состоянии. Экономические же показатели и в Белоруссии, и в прибалтийских республиках примерно равны. Это успокаивает бюрократию.

Отношение к национальному языку исходит из факта признания самоопределения народа. Если признается народ — признается и его язык, ибо без языка нет народа. Поэтому все манипуляции с национальным языком, призванные якобы регламентировать, а на деле ограничить его употребление в национальных республиках, есть проявление политической фальши бюрократизма по отношению к народам, фальши, на которую четко указывал В.И.Ленин, отрицая любые привилегии для любого языка в многонациональной России и требуя одновременно введения «строжайших правил» относительно употребления национального языка в республиках. Каждый национальный язык должен владеть полным, всеобщим и приоритетным правом на своей национальной территории. В противном случае надо признать, что государственный, национальный, культурный суверенитет республик, право на выход из Союза и другие революционные завоевания являются «пустой бумажкой» и борьбу за эти первоочередные ценности народов нужно начинать сначала.

Естественно, в каждой союзной (автономной) республике (в том числе и в РСФСР) необходимо учитывать интересы представителей других республик, проживающих на ее территории (образование, культурные объединения, печатные издания и т.д.). Но совершенно нельзя согласиться с бюрократическим требованием особого отношения, а фактически привилегий для русского языка в ущерб национальному в национальных республиках, исходящим из того, что он является языком «межнационального общения». Ведь именно потому, что русский язык стал языком «межнационального общения», он находится в гораздо более выгодном положении, чем любой другой язык в СССР. В создавшемся положении уместно заботиться о компенсации национальным языкам, а не о привилегиях великому русскому языку, которому ничто не угрожает.

Вспоминаются 1920-е годы. Когда, например, Горы-Горецкий земледельческий институт был преобразован в Белорусскую сельскохозяйственную академию, туда пригласили ленинградскую профессуру, ибо своих кадров не хватало. Ленинградские ученые быстро изучили белорусский язык и приступили к чтению лекций по-белорусски. Тогда даже мыслей не возникало, что может быть иначе, ведь это была союзная республика, где все преподавание в вузах, все делопроизводство велось на белорусском языке. Разве мог тогда образованный русский интеллигент позволить себе не уважать, не знать язык народа, который пригласил его к себе. Теперь неуважение к белорусскому языку стало обычным явлением. И дело не столько в девальвации образованности и интеллигентности. В 1920-е годы еще не сложилась эта особая, отравляющая общество психология бюрократических отношений, делающая из образования не средство культуры, а орудие бюрократизма... (...)

«Радуга», Таллинн, 1988, №4

ПАВЕДАМЛЕНЬНЕ АБ ТАВАРЫСТВЕ «МАРТЫРАЛОГ БЕЛАРУСІ»

Добраахвотнае грамадскае гісторыка-асьветніцкае таварыства памяці ахвяраў сталінізму «Мартыралог Беларусі» было створана на Усебеларускім устаноўчым сходзе грамадскіх прадстаўнікоў, які адбыўся 19 кастрычніка 1988 г. у Менску. Ідэя яго стварэнняня ўзьнікла яшчэ летам, неўзабаве пасля адкрыцца праўды пра Курапаты. Тады па ініцыятыве Мемарыяльнай і іншых камісіяў Беларускага фонду культуры была ўтворана арганізацыйная група «Камітэт 58», якая падрыхтавала праекты статута і дэкларацыі таварыства і сумесна з творчымі саюзамі кінематографістаў, мастакоў, пісьменнікаў і рэдакцыяй газеты «Літаратура і мастацтва» склікала ўстаноўчы сход. Гэтыя саюзы і рэдакцыя «ЛіМа» разгляdzелі і прынялі праекты дакументаў таварыства (Дэкларацыі, Статута) і сталі яго ўстаноўчымі арганізацыямі (спонсарамі).

На Устаноўчым сходзе прысутнічала 350 чалавек. Было прадстаўлена кірауніцтва ўсіх творчых саюзаў рэспублікі, майстры мастацтваў, дзеячы навукі і культуры, рабочыя і служачыя, студэнты, прадстаўнікі пракуратуры БССР, ЦК КПБ, Мінгарвыканкама, грамадскія ініцыятары з усіх вобласцяў Беларусі, госьці з Літвы і Арменіі.

Не драмалі, аднак, і сілы бюракратычнай рэакцыі. Яшчэ за дзьве гадзіны да пачатку сходу ў зале з'явіліся некалькі дзесяткаў мужчын у цывільным (некаторыя з добрай выпраўкай), адмовіліся рэгістрацца і занялі месцы. Потым іх паболела. Каля ста чалавек не прыйшлі рэгістрацыю.

Тым не менш арганізатары Устаноўчага сходу аб'явілі, што ўсе прысутныя карыстаюцца аднолькавым правам голасу і галасуюць па ўсіх пытаньнях.

У прэзідium сходу выбралі Васіля Быкова, Рыгора Барадуліна, Янку Брыля, Пятро Бітэля, Анатоля Вярцінскага, Аляксандру Галадзед, Ніла Гілевіча, Сяргея Грахоўскага, Юрэя

Дракахруста, Міхала Дубянецкага, Маю Кляшторную, Тадзіяну Кляшторную, Вячаслава Нікіфарава, Зянона Пазьняка, Стэфанію Станюту, Уладзіміра Стальмашонка, Максіма Танка, Тамару Цулукідзэ, Соф'ю Чарвякову, Міхася Чарняўскага, Іосіфа Шадыру.

Перад пачаткам сходу сярод грамадскіх прадстаўнікоў былі распаўсюджаны праекты дакументаў (Дэкларацыі і Статуту), якія потым абмеркавалі і зацьвердзілі з усімі папраўкамі. Зыходзячы з сутнасці працы, мэтай і задачай таварыства пропанавана назваць яго «МАРТЫРАЛОГ БЕЛАРУСІ».

Востра праходзіла абмеркаваньне Дэкларацыі і выбары ў Грамадскую раду таварыства. Бюракратычныя функцыянеры і тыя, што не зарэгістраваліся і прыйшлі за дзьве гадзіны да пачатку сходу, стараліся ўсяляк перашкодзіць яго нармальнай работе, «утапіць» канструктыўныя разважаньні ў дэмагогіі, адвесці тэму гаворкі ўбок і зацягнуць час, груба ўмешваліся ў працэс галасаваньня. Асабліва нетактоўна і яўна правакацыйна паводзіў сябе супрацоўнік ЦК КПБ Р.Бузук, які імкнуўся перашкодзіць вядучаму М.Дубянецкаму весьці галасаваньне.

Ганебныя паводзіны функцыянероў выклікалі асуджэнне нават сярод незарэгістраваных удзельнікаў. Сімптоматычна, што супраць Дэкларацыі з іх асяродзьдзя галасаваў 31 чалавек. Пазней, калі зацьвярджалі Статут, супроць было ўжо 12 галасоў; калі зацьвярджалі склад Грамадской рады, супроць прагаласавала трох чалавекі; а калі галасавалі за кандыдатуры старшыні і намеснікаў, супроць не паднялася ніводная рука.

Маральнае і фактычнае паражэнне, якое пацярпела антыперабудовачная рэакцыя 19 кастрычніка, выклікала ў яе функцыянероў шалённую злосьць. У рэспубліканскай і абласной прэсе, якая знаходзіцца пад іх кантролем, і асабліва ў сваіх органах «Вечерний Минск» і «Политический собеседник» партыйныя рэакцыянеры распачалі небывалую дагэтуль кампанію траулі, шальмаваньня, хлускі і зньяваг у адрас інтэлігэнцыі, моладзі, творчых саюзаў, грамадскіх арганізацый. Усіх, хто прысутнічалі на Устаноўчым сходзе «Мартыралога»,

абзывалі «самазванцамі», «нефармаламі», сход «незаконным» і г.д. У сістэме партыйнай прапаганды разгарнулася нястрыманая траўля інтэлігенцыі і грамадскіх аб'яднаńняў.

Пачалі шальмаваць Васіля Быкава і Алеся Адамовіча, Народныя франты Прыбалтыкі. Бюракратыя ў каторы раз паказала сваю палітычную агрэсіўнасць, няnavісьць да ўсяго беларускага, народнага, да дэмакратычнай салідарнасці паміж народамі.

Сур'ёзнасць становішча ў тым, што бюракратычную рэакцыю ў БССР узначальвае партакратыя — тая карпаратыўная палітычная сіла, што не зъяўляеца сама па сабе структурным органам дзяржаўной улады, але на справе ўзурпіравала ўсе яе функцыі. У часы сталіншчыны і брэжнеўшчыны партакратыя ажыццяўляла абсолютную, неабмежаваную самадзяржаўную ўладу і цяпер, вядома ж, не хоча выпусціць яе з рук. Партакратыя нясе поўную адказнасць за тое катастрофічнае становішча, у якім апынулася наша рэспубліка перад абліччам экалагічнага, радыяцыйнага, эканамічнага і культурнага катаклізму. Гэта перш за ёсё яна — партакратыя — давяла да такога стану нашу Беларусь і нашае насельніцтва.

Але, відаць, ведае кот, чыё сала зьеў, калі так баіцца ўсялякай грамадскай ініцыятывы. Пачынаюцца выбары ў Вярхоўны Савет СССР. Тым, хто ганьбіць наш народ, называе яго адсталым, зневажае нашу мову, гісторыю, плюе на нашае народнае здароўе, тым, хто нам бессаромна хлусіў і хлусіць, вельмі хочацца быць выбранымі. Ці ўдасца ім і на гэты раз усіх ашукаць?

Зрэшты, няnavісьць да «Мартыраплага» з боку рэакцыйнай бюракратыі выкліканы не толькі тым, што Таварыства падрывае гэтак мілую для іх адміністрацыйна-палітычную сістэму сталінізму. 19 кастрычніка па прапанове прысутных Устаноўчы сход выказаўся за стварэнне Беларускага народнага фронту за перабудову «Адраджэнне».

Абвяшчэнъне съпіска аргкамітэту БНФ было сустрэта бурнымі авацыямі, усе (акрамя некалькіх чалавек) усталі. Характэрна, што з тых прысутных пераапранутых і арганізаваных інкогніта супроць фронту галасавала ўсяго 19 асобаў.

Вынікі галасаваньяня ўскосным чынам паказалі, што сталінісцкая антыперабудовачная рэакцыя ў рэспубліцы згуртаваная, у асноўным, у верхавіне партакратыі сярод трывалынікаў партыйных партфеляў і наменклатуры. Партыйнае асяродзьдзе вакол яе не вылучаецца пасълядоўнасцю. Шмат хто з гэтага асяродзьдзя ня можа не бачыць бесперспектывнасці палітычнай пазіцыі верхняга эшалона партыйнай улады ў БССР, аднак голасна пра гэта не кажа. Справа ў тым, што камуніст на ніжніх ступенях партыйнай іерархii поўнасцю бяспраўная істота ў партыі. Калі ён трапляе ў няміласць і партыйнае начальства захоча з такім камуністам расправіцца — яно зь ім абавязкова паквітаецца і ніхто яго не ўратуе. Калі ж у камуніста хопіць дастаткова характеристару і адваті, ён, вядома ж, будзе змагацца і можа нават свайго дабіцца; але якой цаной?! Ператварыўшы сваё жыцьцё ў пекла, а здароўе ў руіну.

Шырокое раззвіцьцё Народнага Фронту за перабудову павінна стаць падтрымкай для здаровых і цвяроза думаючых людзей у партыі, для тых кіраўнікоў, якія здольны зразумець, што палітычная будучыня рэспубліканскага партыйнага кіраўніцтва залежыць ад яго падтрымкі ідэй і спраў Народнага Фронту і ніяк не наадварот. Будучыня за перабудовай, а не за сталіншчынай. Пасля 19-га каstryчніка мінская рэакцыя, відаць, страціла раўнавагу. Съпешна рыхтуеца адпор «зарвавшимся самозванцам». Ад кожнага з 9-цирайкамай горада выстаўляеца ў, сярэднім па 100 чалавек верных байцоў «за перестройку» з ліку партыйнай бюракратыі, камсамольскага актыву і рабочай наменклатуры (рабочых, прылашчаных і распрапагандаваных партакратыяй). Усё гэтае воінства, звыш 900 чалавек, было прывезена на аўтобусах у Дом палітасветы, дзе 22 каstryчніка мінскі дыскусійны клуб «Современнік» ("Сучаснік") ладзіў дыскусію па пытаннях выбарчай сістэмы. Дом палітасветы акружыла міліцыя, а «воінства» запоўніла

залу і сходу навалілася на ашаломленых арганізатараў дыскусіі, ганьбуючы ідэю Народнага фронту. Усё гэта выглядала даволі камічна, бо ад створанага тры дні назад аргкамітэту БНФ на дыскусіі «Сучасніка» (дарэчы, далёкай па тэме ад проблемаў Фронту) выпадкова прысутнічаў толькі адзін чалавек. Тым не менш сабраныя «900» прынялі адпаведную рэзалюцыю супроты арганізацыі Беларускага народнага фронту за перабудову з заклікам «призвать к порядку» яго ініцыятараў. Назаўтра з гарачкі ні ў чым не павіннаму клубу «Сучаснік» адмовілі ў памяшканьні.

Для мінчан гэты няўдалы фарс, разыграны 22-га каstryчніка гарадской партыйна-ідэалагічнай службай, цяпер добра вядомы. І нават яго арганізатары не надта ахвочыя тое ўспамінаць. Тым не менш у 1-м нумары «Политического собеседника» за гэты год зъявілася публікацыя, вытрыманая ў класічных традыцыях сталінісцкай публіцыстыкі 30-х гадоў (стар.34-36). Там, між іншым, напісана: «Уже через три дня «инициативная группа народного фронта», избранная в Доме кино, приготовилась провозгласить «народный Фронт в Белоруссии» (с.34). Далей яшчэ цікавей: «...собравшиеся в Доме политпроса почтн единогласно осудили не только программы «фронта», но и самую идею его организации»(с.35); тут жа пішацца, што прысутнымі быў зроблены «взве-шенный» «детальный анализ представленных программ». Разглядаюцца нават недахопы гэтых «программ»: «политическая» — «напичкенная неприкрытыми политическими устремлениями», а «экономическая» патрабуе свабоднай куплі, прадаваньня і перапрадаваньня зямельных участкаў, вяртаньня памешчыкаў і кулакоў і г.д.

У сапраўднасці ніякай праграмы Беларускага народнага фронту тады не існавала. Няма яе і на сёньняшні дзень. Толькі ў канцы сьнежня 1988 года падрыхтаваны матэрыялы да праекта гэтай праграмы. Перад самым Новым годам у «Навінах БНФ» надрукавалі частку гэтых матэрыялаў — разьдзел «эканоміка» — для абмеркаваньня ў групах падтрымкі. Ні пра якую куплю-прадажу зямлі, памешчыкаў і кулакоў там няма гаворкі. Тоэ ж, што напісана ў «Политическом собеседнике» — звычайнае ашуканства. Зрэшты, каб пералічыць гэтае ашуканства,

спатрэбіўся б аб'ём тэксту не меншы, чым у часопісе. Ды не гонар нам весьці размову з такім рэакцыйным і несумленным выданьнем, як «Політыческій собеседнік».

5-га лістапада 1988 г. Грамадская рада Мартыралогу падала ўсе дакументы на рэгістрацыю таварыства ў Мінгарвыканкам (згодна існуючых правілаў). Роўна праз месяц, 5 сінёўня з Мінгарвыканкамам паведамілі, што паводле заканадаўчай пастановы 1932 года Мінгарвыканкамам не павінен зацьвярджаць рэспубліканскую грамадскую арганізацыю. Дакументы вярнулі. Прытым юрыдычная камісія Мінгарвыканкамама выказала некалькі дробных неістотных заўаг па Статуте на паяўтаронкі тэксту.

Праз некалькі дзён дакументы былі пасланы ў Прэзідыму Вярхоўага Савета рэспублікі. У Прэзідымуме вырашылі не мець справы з Таварыствам; выклікалі туды прадстаўнікоў творчых саюзаў (спонсараў) і паспрабавалі на іх націснуць, скіліць да фактычнай ліквідацыі Мартыралога. Пра «Мартыралог Беларусі» і яго Статут, назваўшы яго «лухтой», у зыняважлівой форме выказаўся старшыня Прэзідымума Вярхоўнага Савета БССР Г.С. Таразевіч.

4-га студзеня гэтага года на імя старшыні Таварыства з Прэзідымума ВС БССР прыйшла адмова ў рэгістрацыі Статута на той падставе, што быццам бы устаноўчыя арганізацыі не знаёміліся са Статутам і съпецыяльна яго не разглядвалі. (У сапраўднасці знаёміліся і разглядвалі.) Адначасна ў творчыя саюзы і «ЛіМ» быў накіраваны велізарны ліст (7 машынапісных старонак у 1,5 інтэрвала) з Міністэрства юстыцыі БССР за подпісам міністра В.Сукалы.

Гэта ўнікальны дакумент бюрократычнай казуістыкі і жанру. Ліст В.Сукалы перасланы сябрамі таварыства «Мартыралог» у рэдакцыю адной з газет. У наступных нумарах «Мартыралога» чытачы пазнаёміцца з палажэннямі гэтага ліста. Ім, пэўна, будзе цікава даведацца, што з тэксту Статута: «Кожны сябрана Таварыства «Мартыралог», змагаючыся са сталіншчынай, павінен прытрымлівацца гуманістычных прынцыпаў...» нам прапанавалі «исключыць слова «борющийся со сталинщиной»,

што «определяя период репрессий как «геноцид», в уставе допущено искажение исторической действительности, так как создает превратную картину о направленности репрессий...» і г.д., што ў сваім Статуте Таварыства памяці ахвяраў сталінізму мы не прытымліваемся сталінскіх заканадаўчых установак 1932 і 1935 гг., у прыватнасці «по-становления ЦИК и СНК СССР от 1 июля 1935 г. «О порядке проведения добровольных сборов, разрешающих общественным организациям проведение всякого рода сборов только в виде исключения с разрешения Совета Министров СССР» (і гэта ў той час, калі паўсюдна зьбіраюць сродкі ў дапамогу Арменіі); што прадугледжваємо ужыванье «хоругви, являющейся предметом религиозного культа» і сімвалам «воинских формирований» і г.д. і т.п. Як казалі чэхаўскія героі — «боты ўсьмятку»...

Паколькі стала зразумелым, што цяперашняе сталінісцкае партыйнае кіраўніцтва рэспублікі і бюракратычнае цемрашальства нізашто не дапусьцяць юрыдычнай рэгістрацыі «Мартыралога Беларусі», Таварыства распачынае працу ў абмежаваных варунках, чакаючы перамен, змагаючыся з бюракратычным самадзяржаўем і набліжаючы перамогу перабудовы на Беларусі.

Зянон Пазьняк, старшыня Грамадской рады Таварыства

«Мартыралог», 1989, №1

РЭВАЛЮЦЫЯ ЗЬНІЗУ

Фрагменты выступу на Дзядах — 30 кастрычніка 1988 года — у полі пад Курапатамі за некалькі хвілін перад нападам міліцэйскіх падраздзяленньняў.

Нашая прэса друкуе толькі аднабаковую інфармацыю. І тое, што мы вымушаны сабрацца тут, за горадам, у полі, сьведчыць аб пазіцыі ўладаў. Яны нам нават месца каля нашых продкаў, каля магільніку не далі. Але нічога — мы на сваёй зямлі, і яна нас зразумее!

Вядома, у нас адна магчымасць: гаварыць вось так, як і трыста, і чатырыста, і тысячу гадоў назад. Нічога, выкарыстаем і гэтую магчымасць, бо праз прэсу мы нават ня можам надрукаваць Дэкларацыю Таварыства «Мартыралог Беларусі». (...)

Каб перабудова ня рухалася, бюракратыя хоча стварыць канфрантацию ў нашым народзе. Таму я яшчэ раз звязратаюся да вас: будзем пільнымі і будзем адказнымі! Будзем мудрымі, калі ім не хапаё мудрасці! (...) Паглядзіце, што творыцца. Яны нават тут нас баяцца, на гэтым полі. Гэта агонія! Гэта палітычныя банкруты, якія давялі рэспубліку да роспачы. Трымайцесь парадку, і будзьце мудрымі! Перамога за перабудовай! (...)

Гэты мітынг забаранілі таму, што, маўляў, «традыцыі правядзення Дзядоў на Беларусі няма». Было напісана таксама, маўляў, «ввиду того», што ў гэты час у Мінску пройдуць «гулянія», прысвечаныя юбілею ВЛКСМ. Хіба можна праводзіць «гулянія» у дні жалобы? Гэта ж дзень задушны, гэта ж Дзяды! Гэта ж вытокі нашай гісторыі! Мы ж памінаем продкаў, мільёны замучаных жыцьцяў. Вось недалёка Курапаты. Там загінулі сотні тысячаў чалавек. Дый і не адныя Курапаты... Як можна выганяць моладзь за горад, каб тут на сънезе мы гаварылі пра пашану да нашых продкаў!? (...)

Я зьвяртаюся да міліцыі: мы такія ж самыя людзі, як і вы. Мы жывём у адной краіне, мы скончылі адну школу, мы адзін народ! Не паддавайцесь на правакацыю, вас піхаюць на дрэнную справу. І хоць вы мусіце выконваць указаныні, але кожны з вас чалавек, кожны — маральная істота, і вы павінны ўсьведамляць гэта. (...)

Мы за тое, каб паважаўся наш народ, каб паважалася нашая гісторыя, нашыя нацыянальныя сімвалы. Хопіць нас абуваць у лапці! Мы вялікі народ, і ў нас ёсць вялікая культура.

Беларусы ніколі не перасъледавалі народы, якія жылі на нашай зямлі, і ня будуць нікога перасъледаваць. Толькі ў перабудове, толькі ў дэмакратычнай Беларусі будзе існаваць свабода і роўныя права для ўсіх нацыянальнасцяў. Таму трэба змагацца разам за перабудову, за нашу будучыню. (...) Усе мы — Нацыя, ня будзем забывацца пра гэта. І рускія, і яўрэі, і палякі, і татары — усе. Не забывайцесь ніколі пра гэта!

Жыве Беларусь!

«Навіны Беларускага Народнага Фронту», 1988, №1

ДЗЯДЫ

Прырода поўная маіх пачуцьцяў.
Толькі нікому няма справы да маёй прыроды.
Спакойна ж і я
параскідваю ваша жалезьзе.
Але калі я прыйшоў, каб раскідаць,
То ўбачыў пад попелам душ
Магілы маіх дзядоў.

1988г.

СЪЛЯПЯНСКІ ЛЕС

Асеньні сънег хавае лес заслонай
А думаю не аб зіме.
Хутчэй хай лета настae.
Ды толькі цяжка будзе мне
Пад шэлест цвыркуноў
У цішы начной Варфаламея
Глядзець, як сохнучь хвоі на касьцях
Людзей пад лесам расстряляных,
Дзе атлусьцелы, як пітон,
Крыві напіўшыся навек
Чырвоны зъвер гуляе.

1988г.

В ПОСЛЕДНИЕ ПРЕДВЫБОРНЫЕ ДНИ

19 лютага 1989 года. Мінскі стадыён "Дынамо".
Першы масавы мітынг на Беларусі.

Бюрократические власти в Белоруссии приступили к физической расправе над активистами Белорусского народного фронта. 23 марта с.г. во время предвыборного пикетирования в городе Барановичи был зверски избит милицией член оргкомитета Белорусского народного фронта,

известный белорусский художник, член Союза художников СССР Сымон Свистунович. Он стоял в пикете, призывавшем голосовать против председателя Агропрома БССР Хусаинова. Обманным путем Свистунович был отозван милицией из пикета и схвачен. Шестеро милиционеров во главе с начальником милиции и прокурором города окружили 43-летнего художника, затащили в соседнее здание — кинотеатр «Октябрь» и по-садистски избили его сапогами, кулаками, применяли специальные болевые приемы и истязания, сорвали с него одежду, приговаривая: «Мы тебе покажем свободу, мы тебе покажем перестройку». Руководил избиением прокурор города. При этом на площади около кинотеатра находилось все партийное руководство Барановичей. Художника вырвали из рук истязателей рабочие-пикетчики, которых собралось перед кинотеатром около тысячи. Они же вызвали скорую медицинскую помощь и отвезли его в больницу. Милиция и прокуратура города, совершившие это преступление, отказались выдать потерпевшему направление для прохождения судебно-медицинской экспертизы. Милицейско-бюрократическая мафия в Белоруссии открыто возвращается к методам сталинского насилия над личностью и людьми.

В ночь с 24 на 25 марта с.г. органы пожарной охраны и милиции под предлогом поиска взрывчатого вещества ворвались в здание Минского Дома литератора и перепроверили все комнаты. Потом была взломана дверь в один из кабинетов и произведен тотальный обыск без санкции прокурора, без

присутствия владельца кабинета. При этом пожарники и милиция забрали, точнее украли, 10 000 экземпляров газеты «Навіны» Белорусского народного фронта с проектом программы БНФ, а также около 1000 экземпляров газеты из Литвы «Согласие».

Аналогичную операцию органы милиции и пожарной охраны проделали и в помещении городской районной рады группы поддержки БНФ Первомайского района Минска. Была взломана дверь и шкаф, из которого они похитили помимо газет 12 000 агитационных листовок за кандидатов в депутаты. Белорусскому народному фронту нанесен урон более чем на 10 000 рублей, собранных народом на печатные издания.

Сталинизм в Белорусской республике приступил к репрессивным уголовным действиям. Снова перед обществом вырастает призрак государственного преступления.

25 марта минской милицией была подавлена попытка студентов Белорусского государственного театрально-художественного института провести митинг в ознаменование 71-й годовщины Белорусской Народной Республики. Репрессивная акция была заранее спланирована. Милиция без предупреждения напала на студентов и начала их жестоко избивать. 30 студентов задержаны.

События этих трех дней выразительно характеризуют реликтовое сталинское руководство республики, его уровень и качество. Сейчас оно готовит указ о запрещении всякой неофициальной печати в БССР, чтобы лишить возможности общения с народом независимые общественные организации. Кризис давно назрел. Мы созерцаем агонию руководителей, ненавидящих белорусский народ. Давно известно, что прежде чем начать перестройку системы, необходимо первым делом сменить ее бездарных руководителей.

«Согласие», 1989, 19 апреля

КУРАПАТЫ ПРИОТКРЫЛИ ЗАВЕСУ НАД ЕЩЕ ОДНОЙ ТАЙНОЙ СТАЛИНИЗМА

Интервью газете «Молодежь Эстонии»

25 сакавіка 1989 года. Пярэдадзень выбараў у Вярхоўны Савет СССР. Агульнагарадскі мітынг, арганізаваны БНФ.

— Все, что мы узнали о Курапатах, страшно и трагично. Но страшно и то, что вскоре за известием об этой белорусской трагедии пришло другое известие — о событиях в Минске 30 октября...

— Положение, которое сложилось в Белоруссии, осознавалось людьми. Одними глубже, другими в общих чертах. Но люди-то понимали, что оно совершенно ненормальное — нет национальных школ, из государственной сферы вытеснен национальный язык, национальную историю не изучают и не знают ее, оскорбляют культуру, уничтожают памятники. Конечно, народ в Белоруссии трудолюбивый. Но сколько бы человек ни работал, он все же задает себе вопрос: куда деваются результаты его труда, почему он работает много, а

получает мало? Так вот, эмоциональным ответом на эти вопросы явилась публикация правды о Курапатах. Это известие было подобно разорвавшейся бомбе...

25 сакавіка 1989 года. Пярэдадзень выбараў у Вярхоўны Савет СССР. Агульнагарадскі мітынг, арганізаваны БНФ.

— Читая об этом и ужасаясь этой трагедии, я все время думаю еще о том, как люди жили с грузом этой памяти, этого знания. Ведь они только сейчас начали говорить! Ведь столько времени они молчали. Знали и молчали. Это же такое психологическое бремя.

— Они и сейчас еще многие говорят шепотом. Боятся.

— И ведь это тоже совершенно неисследованное явление, правда?

— Ужас сталинизма не поддавался осмыслению нормальной человеческой психикой. В нем было что-то сатанинское. Этот ужас вызывал мистический страх. И потом, люди ведь жили в системе рабства. Это особые отношения, ибо

раб — неинициативный, безвольный человек. Возьмем 30-е годы — рождение колхозов. Возвратили крепостное право в новых социальных условиях, только гораздо более жестокое: человек стал более бесправен, он больше подвергался унижению. Люди-рабы без паспортов в тотальной паспортной системе полностью зависели от тех, кто в любой момент мог отправить их на тот свет. Они работали и не получали за это ни копейки. У крестьянина отобрали все — и землю, и скот, и свободу, и достоинство. Не отработаешь трудодни — не дадут лошадь обработать приусадебный участок или же не разрешат привезти дрова из лесу. И человек вынужден был работать даром, чтобы отопить избу или обработать участок. А кроме того, с этого же участка еще платили налоги. И если в других местах был страшный голод и люди умирали — в Поволжье, на Украине, то крестьянин-белорус благодаря своей покладистости и трудолюбию тянул новое ярмо, как-то перебивался. Голодал, но с голода не погибал. И для меня по сей день удивительно, как могли эти люди выжить. Я вспоминаю рассказ одной женщины, белоруски, приехавшей из Австралии. Со своими детьми она попала к немцам в лагерь. Колючей проволокой огородили участок, пулеметы поставили, загнали людей, как скот, и держали там. На день бросали им, как курам, горсть зерна — больше ничего не давали. Люди умирали, как мухи. Особенно итальянцы, французы — они, цивилизованные люди, не знали, что делать с этим зерном, бросали по одному зернышку в рот и гибли от голода. А эта женщина выжила: терла зерна между камнями, какой-то травы, коры добавляла, коренья и делала лепешки — человек боролся за жизнь, как только мог! И свсих детей спасла. Слушая такие рассказы, я вижу в нашем народе огромную жизненную силу. Чего бы его не лишили, кроме жизни, он все равно выживет и пробьется. Сталинский коммунизм физически уничтожал нас как нацию, как этнос. В результате наших археологических исследований и выборочной эксгумации могил, проведенной совместно с Прокуратурой БССР, сделано заключение, что в среднем только в одних Курапатах было расстреляно четверть миллиона человек. Но выяснилось, что такие душебойки, как Курапаты, были вокруг каждого города в Белоруссии. Только в Минске нами найдено шесть таких мест. Теперь становится ясно, почему в 20-м году население Белоруссии насчитывало 12

миллионов человек, а перед войной, в 40-м, 9 миллионов 200 тысяч. Куда делись 2 миллиона 800 тысяч? Ведь территория была уже практически та же самая — к 40-му году западные земли Белоруссии были возвращены. Наши историки предполагают, что от сталинизма пострадал каждый четвертый белорус.

26 красавіка 1989 года. Трэцяя гадавіна Чарнобыля. Чарнобыльскі звон смуткую па ахвярах.

— Как от фашизма.

— И уничтожались лучшие — крестьянё, которые умели работать, интеллигенция, учёные, писатели, учителя, цвет нации. Сталинизм себя проявил как враг всякой культуры, система сознательно вела к понижению культуры, уничтожала лучшее, что дает жизнь.

— Насколько мы здесь у себя располагаем информацией, Народный фронт Белоруссии не поддерживается и не признается республиканскими властями. Но насколько поддерживается он своим народом? Насколько болеет его болями?

26 красавіка 1989 года. Трэцяя гадавіна Чарнобыля. Чарнобыльскі звон смуткую па ахвярах.

выборах в Минске перестали делать вид, что ничего подобного в природе не существует. Хотя в природе уже существовали около 500 групп поддержки, а в движении участвовали тысячи человек. Народный фронт расширяется, приобретает опыт и не даст себя спровоцировать.

— Вы имеете в виду события 30 октября прошлого года?

26 красавіка 1989 года. Трэцяя гадавіна Чарнобыля. Чарнобыльскі звон смуткую па ахвярах.

— Народный фронт Белоруссии поставил задачу — объединить всех для достижения трех основных задач: демократизация общества, ликвидация бюрократической системы и возрождение нации на демократической основе. Но в официальной печати иначе не пишут, как «так называемый Белорусский народный фронт». Только после поражения на

— Не только. Все митинги, все общественные начинания были запрещены. Наступило 26 апреля — третья годовщина чернобыльской трагедии. Вы знаете, наверное, что Чернобыль — это, прежде всего, трагедия Белоруссии. Чернобыльская станция в пяти километрах от белорусской границы, на протяжении недели на нас шли ветры, захватив всю территорию республики. Но самое страшное, что в Могилевской области позже расстреливали и осаждали стронциево-цезиевые облака, которые шли на Москву. Сейчас в Могилевской области радиация выше, чем в чернобыльской зоне. Местами от 45 до 100 кюри на квадратный километр (при допустимом пороге 15 кюри). Там

нельзя жить и нельзя обрабатывать ту землю.

Но там живут и обрабатывают, и кормят детей и нас всех. Никакой серьезной последовательной медицинской помощи, в сущности, нет. Это профанация, нет даже необходимых медицинских приборов. Три года об этом говорим, но до сегодняшнего дня нет индивидуальных дозиметров. Учитывая позицию Народного фронта, руководители были вынуждены разрешить опубликовать некоторые карты радиационной зараженности. Это через три года! Но действительное состояние дел скрыто от общественности республики. Десятки тысяч детей болеют лейкемией, не говоря уже о прочих болезнях, связанных с понижением иммунитета вследствие радиационного воздействия. Но даже детей, которые скоро начнут умирать, никуда не вывозят. Сейчас Народный фронт ставит задачу: на лето вывезти хотя бы тысячу наших детей в другие республики. Уже организован комитет, который ведет переговоры для того, чтобы их приняли. Об этом общественность информирована слабо, но все же знает. Так вот, 26 апреля, в годовщину чернобыльской трагедии, Народный фронт решил провести на площади Ленина перед Домом правительства в Минске «Час скорби и молчания». Не митинг, а час скорби и молчания. То есть только постоять со свечами и помолчать. Народный фронт дал заявку, горисполком, как обычно, запретил, но зато издал спешное постановление, что в глухом лесопарке на краю заводского района выделена площадка для митингов — дескать, идите туда, стойте и молчите. Но смысл был провести этот час скорби именно перед Домом правительства, которое скрыло и скрывает от народа действительную опасность. В 1986 году не отменили даже Первомайскую демонстрацию в Гомеле, не предприняли минимальных мер заботы о населении вне формальной зоны заражения, ну хоть бы объявили, чтобы форточки в домах закрывали, чтобы детей на улицу не пускали и т.п. Я уже не говорю о препаратах йодистого калия, которых не было. Потом удалось установить, что детям сановной бюрократии эти таблетки все же давали. Что поделаешь, спецснабжение, привилегии... Какая низость!

26 красавіка 1989 года. Трэцяя гадавіна Чарнобыля. Чарнобыльскі звон смуткue па ахвярах.

В лесопарке аппаратчики спешно организовали официальный митинг. Наши же объявления, расклеенные по городу, срывались. Поэтому на площадь пришли всего тысяч десять — с черными знаменами, с черными хоругвями, на которых был знак радиации и названия городов, которые ей подверглись. Когда люди стали стекаться, милиция была уже наготове, во дворах стояли машины с решетками. Подвезли духовой оркестр, он тут же начал трубить. Никто не обращал на это внимания. Люди были молчаливы, сосредоточены. Но, наверное, поступило какое-то указание (мы предупредили телеграммами Москву) — милиция вела себя корректно; по мегафону даже объявили, мол, не беспокойтесь, провокаций со стороны милиции не будет. И разрешили пройти на площадь. Все собрались в центре. Два человека взяли колокол на черной ленте с надписью «Чернобыль». Зажгли свечи. Было сказано несколько слов. И на протяжении часа молча стояли все эти десять тысяч. Каждые пять — семь секунд — удар колокола. Когда все закончилось, люди тихо прошли с площади на проспект, свернули хоругви и разошлись.

Мітынг і дэманстрацыя прыхільнікаў БНФ на 1 Мая 1989 года.

— А что было на официальном митинге?

— Рассказывают, он тоже прошел неплохо. Правда, сначала по бумажкам читали вещи известные, затертые. А потом очень критически выступили несколько ученых. Люди начали говорить нежелательное властям — о том, что обманывают народ, что нет информации и так далее. В общем, устроители элементарно просчитались. По-видимому, они полагали, что от радиации может умереть только Народный фронт. Увы! Смертны все, не спасут и спецкормушки. Но бюрократия прежде всего и всегда думает о себе. Если на карту будет поставлена жизнь народа и минимальные интересы бюрократии, она, не колеблясь, будет спасать свои интересы. Это особенно ярко показал Чернобыль. Но примеров множество, их бесчисленное количество. Разве народ это не понимает?

Иногда кажется, что мы живем в каком-то фантастическом театре абсурда, где «Кафка становится былью». Кто бы мог предположить, что во время скорбной медитации тысяч людей и чернобыльского молчания на площади народ старательно снимали всякие «органы». Потом завели «дела» и посыпались повестки в милицию Московского района, и начались массовые допросы, и писание протоколов, и угрозы и т.п.

Сейчас в Минске готовится совершенно необычный аттракцион — процесс над участниками Первомайской демонстрации за участие... в этой демонстрации. Уже готовы фотографии демонстрантов, в массовом порядке разосланы повестки, ведутся допросы, строчат протоколы. Суть в том, что в демонстрации участвовала отдельная колонна Народного фронта. При этом горисполком колонну «запретил», Совет Министров — «разрешил», а «штаб» демонстрации (он же горком партии), когда все собрались, снова «запретил», даже выстроил доблестные ряды милиции, преградив путь к родному правительству. Пришлось идти в обратном направлении — через город в Курапаты. Так уж получается неоднократно, что там, где сталинщина, — дорога одна, в Курапаты. Символическая традиция. (...)

«Молодежь Эстонии», 1989, 20 мая.

Мітынг і дэманстрацыя прыхільнікаў БНФ на 1 мая 1989 года

РЕПРЕССИИ В МИНСКЕ

Телеграмма в редакции газет
103829, г.МОСКВА, ул.ГОРЬКОГО,16/2,
«Московские новости».
226250, г.РИГА, ул.Вецпилсесас, 13/15,
редакция газеты «Атмода».

После проведения акции «Чарнобыльскі шлях», организованной Белорусским народным Фронтом, которая состоялась 30-го сентября — 1-го октября 1989 года в Минске и была направлена на спасение народа от радиации, партийный аппарат и власти БССР начали репрессии против ее организаторов. Санкций о запрещении манифестации от властей не поступало. Тем не менее 11-го октября в собственной квартире органами МВД был взят руководитель комитета БНФ «Дети Чернобыля» Геннадий Грушевой и, несмотря на болезнь, доставлен в милицию Московского р-на г.Минска, а потом в суд, где его обвинили в создании опасности для жизни людей и в помехах транспорту во время шествия и митинга «Чарнобылью шлях». Г.Грушевому было отказано в услугах адвоката, а доказательства против обвинения не приняты во внимание. «Суд» назначил Г.Грушевому штраф в 300 (триста) рублей.

Мітынг і дэманстрацыя прыхільнікаў БНФ на 1 мая 1989 года.

Комитет «Дети Чернобыля», созданный Народным Фронтом, единственная общественная организация в республике, которая, несмотря на препоны властей, делает реальную работу по спасению детей в зонах радиации. Недавно она добилась переселения в чистый район сиротского дома-интерната из зоны (Славгородский р-н), где радиация свыше 15 кюри на квадратный километр. Детей там держали втихомолку на протяжении трех лет. После переселения и медицинского обследования 22 из 32 детей в возрасте 11-12 лет положили в больницу на лечение. «Чарнобылью шлях» обнажил злодеяние бюрократизма. Теперь власти преподнесли первую «награду» комитету БНФ «Дети Чернобыля» за его работу.

1 Мая 1989 года ў Курапатах.

Партийное руководство в БССР стремится всячески задавить общественное движение, направленное на спасение белорусской нации от последствий чернобыльской катастрофы, норовит сдержать его, скомпрометировать, взять чернобыльскую проблему в свои руки и утопить ее в полумерах, формализме, демагогии и лжи.

13-го октября аналогичный «суд» власти произвели над заместителем Председателя Сойма БНФ профессором Юрием Ходыко, одним из организаторов «Чарнобыльская шляху». Цинизм властей превзошел все ожидания. Доводы и аргументы «судом» не воспринимались, а решение судьи было неожиданным и возмутительным — два месяца исправительных работ с изъятием 20 процентов заработка.

1 Мая 1989 года каля помніка Максіму Багдановічу.

11-го октября по окончании рабочего дня милиция ворвалась в комнату Института истории АН БССР, где находился Председатель Сойма БНФ Зенон Позняк. Двое в штатском и третий в форме сержанта милиции намеревались, по-видимому, провести «решительные действия», но просчитались. Через три минуты в комнате уже были четыре журналиста и два юриста. Оставил повестку якобы в милицию, огласив протокол об угрозе жизни граждан во время шествия и митинга «Чарнобыльсью шлях» и пригрозив применением силы, они ретировались. Преследования Председателя БНФ продолжаются. Готовят «суд» в циничном духе.

25 чэрвяня 1989 года. Устаноўчы з'езд БНФ у Вільні.

Таким образом политическая обстановка вокруг Чернобыльской трагедии и Белоруссии полностью прояснилась. За спасение нации, за спасение людей выступают сами потерпевшие, белорусские ученые, общественность,

Белорусский народный фронт. Они требуют переселения из зараженных зон, медицинской и социальной помощи, компенсации за нанесенный ущерб, оглашения правды о преступлении, суда над виновными в сокрытии радиационной опасности, среди которых значатся фамилии бывших и теперешних руководителей БССР.

С другой стороны выступает руководящий партаппарат Белорусской республики, воспитанный в национальном нигилизме. Демагогически славословя, что Чернобыль их «боль», они делают усилия, чтобы скрыть правду о трагедии, о собственном участии в преступлении перед народом гасят общественные инициативы, проводят репрессии. Выступив против «Чарнобыльская шляху», они употребили все силы, чтобы его не допустить. (Объявили даже всереспубликанский обязательный субботник на этот день.)

Когда же запугать и остановить общественность не удалось, начали бесстыдно преследовать организаторов манифестации, используя послушный ка-

25 чэрвяня 1989 года. Устаноўчы з'езд БНФ у Вільні.

рательный аппарат. Шествие и митинг протеста, видите ли, угрожают «жизни граждан», а не создание экспериментальных радиационных полигонов в Белоруссии для опытов над сотнями тысяч людей, не засекречивание их судьбы! «Чернобыльское шествие», видите ли, опасно для жизни, а не те официозные демонстрации в мае 1986 года, на которые сгоняли детей под радиоактивные осадки, стронциевую пыль и смертоносный дождь!

Но это уже не свидетельство демагогической силы власти. Это, скорее, проявление политического банкротства, скудоумия, полного неуважения к людям и ненависти к белорусскому народу. Впрочем, ненависть обоюдная. Только народная ненависть к преступному партийному клану нравственно объяснимая и справедливая.

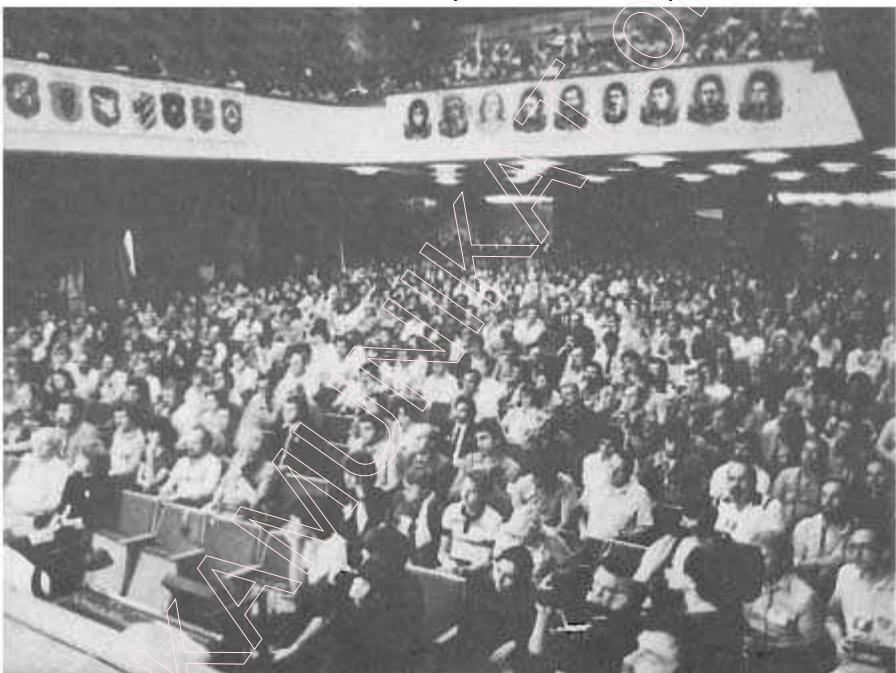
1989 г., октябрь, г.Минск.

ПУТЬ К НЕЗАВИСИМОСТИ

Выступление на II съезде Народного Фронта Латвии 8 октября 1989 г.

(...)

Главные вопросы, которые объективно стоят теперь перед республиками СССР, — это вопросы национального возрождения и национальной независимости. Еще полтора года назад ситуация была иной. Национальное возрождение воспринималось как

25 чэрвеня 1989 года. Устаноўчы з'езд БНФ у Вільні.

составная часть демократизации общества, суверенитет казался вполне достижим путем структурной перестройки СССР — заключением нового союзного договора на основе конфедеративной связи между свободными республиками. Но прошло время и стало ясно, что коренного изменения функций партийного сверхгосударства не предвидится. За перестроичным словопрерием принимаются антидемократические законы,

направленные на укрепление централизованной власти, а судьба республик никого не интересует, кроме их самих.

Сложившееся положение — результат политической непоследовательности, двуличности и эклектичности доктрины перестройки, задуманной в либеральной среде высшего партийного руководства как экстренная мера по спасению тонущего корабля — советской партийной империи.

25 чэрвяня 1989 года. Устаноўчы з'езд БНФ у Вільні. У зале, дзе праходзіў з'езд.

Основной тезис, который объединяет сейчас партийных либералов, партийных радикалов и консерваторов и даже значительную часть русской «демократии», выступающей за перестройку, — это тезис укрепления, как они говорят, «нашего общего дома», т.е. единого партийного государства СССР — нашей общей тюрьмы народов, которая

становится для нас нашим общим гробом.

Вероятно, исходя из тезиса об «общем доме», ЦК КПСС предложил утвердить русский язык «государственным языком» в СССР. Это реакционное положение не решился вслух произнести даже Сталин, но произнес и предложил Горбачев. Воистину, как сказал кто-то из народных депутатов, трудно быть одновременно лидером перестройки и лидером номенклатуры.

Прогрессивен, однако, не конформистский великодержавный тезис «сохранения общего дома» и централизованного государства путем наложения демократических заплат, прогрессивен процесс обретения свободы человеком и вытекающее отсюда самоопределение народов. Прогрессивен процесс распада

империи и образование свободных государств, а не реанимация и ремонт сверхдержавы.

25 чэрвеня 1989 года. Устаноўчы з'езд БНФ у Вільні. У зале, дзе праходзіў з'езд.

На четвертом году перестройки стало ясно, что Москва не заинтересована в реальном спасении народов, находящихся в критическом состоянии. В такой ситуации, чтобы не погибнуть вместе с тонущим кораблем, единственной надеждой на спасение становится выход из состава СССР.

Вопрос ставит сама жизнь. Однако положение трагично. Ибо республики в разной степени не готовы еще к обретению независимости. Принцип внереакомической организации системы советской экономики держит всех в такой экономической зависимости, когда мгновенный разрыв её неминуемо приведет к катаклизму, на который ради жизни может решиться только очень мужественный и очень солидарный народ. При этом следует трезво уяснить, что на Западе никто не ждет и вряд ли поможет.

Необходим соответствующим образом юридически и экономически регламентированный переходный период подготовки независимости. На пути к свободе необходима демократическая солидарность между республиками. Необходимо почувствовать, что без демократической Белоруссии проблематично существование свободной Латвии, без демократической Украины — не стабилен политический прогресс на западе СССР. Свободу трудно приобрести в одиночку и даже втроем. Но она реально возможна в процессе развития демократизации, создания общего межреспубликанского рынка и демократической солидарности всех западных республик Советского Союза.

«Белорусская трибуна», 1989, № 10(14)

ЧАРНОБЫЛЬ — ТРАГЕДЫЯ НАЦЫІ

Даклад прачытаны на асамблеі народаў «Чарнобыльскі шлях» у Мінску 25 лістапада 1989 г., арганізаванай БНФ

Паважаныя сябры, госьці і калегі! З удзячнасцю вітаю Вас на гэтай асамблей. Вашу прысутнасць і супрыналежнасць, Вашае імкненне дапамагчы людзям і сабе. Няхай жа стане наш маркотны «Чарнобыльскі шлях» шляхам да паратунку.

25 чэрвня 1989 года. Устаноўчы з'езд БНФ у Вільні. У зале, дзе праходзіў з'езд.

Беларускі Народны Фронт ацэнвае гэты шлях, па якім вымушаны ісьці наш народ, як вялікае гора, як трагедыю Бацькаўшчыны, якая закранае карэнныя асновы існаванья беларускага этнасу. Чарнобыльскі шлях — гэта лагічны працяг вынішчэння людзей, якое доўжыцца з 1917 года, гэта радыяцыйны генацыд, вынікі якога мы ўжо пажынаем. Гэта шлях пакут. Мы павінны ўсьвядоміць гэта і ведаць усё, каб выжыць. Інакш ён стане для нас пуцявінай съляпых, дарогай съмерці.

Ужо шмат напісаны і сказана пра злачынную сакрэтнасць вакол Чарнобыльской катастрофы. Адкрыта дастаткова, каб пачаць крымінальнае расследаванье

злачынства. Толькі хто гэта будзе рабіць, калі да сёньняшняга дня не праведзена крымінальнае съледства па справе сталінізму? Ці можа і ў гэтым выпадку прыдзецца чакаць, пакуль вымруць чарнобыльскія злачынцы і ва ўсім разъбяруцца нашчадкі? Калі мы не разъбяромся цяпер, то нашчадкаў можа не быць. У асьпекце чарнобыльскай трагедыі нашы нашчадкі — гэта мы самі.

70 працэнтаў радыёактыўнага рэчыва выпала на тэрыторыю Беларускай рэспублікі, значная колькасць на беларускае і рускае насельніцтва Бранскай вобласці РСФСР і сумежных раёнаў; радыяцыя пакрыла абшары пайночна-ўсходняе Украіны. У канцы красавіка — пачатку мая 1986 года, калі над нашай зямлёй густа навісьлі радыёактыўныя хмары і ішла страшная хвала ізатопаў радыёактыўнага ёду, дзяцей у беларускіх гарадах і мястэчках прымушалі муштравацца на падрыхтоўках да бессэнсовых дэманстрацый, удзельнічаць у іх, дыхаць радыёактыўным пылам, мокнуць пад радыёактыўным дажджом. Вынік: прайшло толькі тры гады і ў тысячу беларускіх дзяцей на поўдні і ўсходзе Беларусі назіраецца паражэнне шчытавіднай залозы, выяўлены выпадкі яе анкалогіі, гэта значыць раку, чаго раней не назіралася. Павялічылася съмяротнасць насельніцтва, шматкроць павялічылася захворваемасць рознымі хваробамі. Дзеці пакутуюць ад анеміі, дарослыя ад трывогі за іх лёс, ад слабасці арганізму і недамагання, ад хранічных хваробаў.

25 чэрвеня 1989 года.
Устаноўчы з'езд БНФ у Вільні.
У зале, дзе праходзіў з'езд.

Цяпер тыя, хто пагражай расправай за праўду ад Чарнобылі, хто тры гады распраўляўся і затыкаў рот сумленню, тыя доўга і гладка вяшчаюць з трывун, распавядаюць, што Чарнобыль «іхні боль».

Паўстае пытанье, як магло здарыцца, што ў перыяд публічнасці на працягу трох гадоў ад насельніцтва рэспублікі і ад людзей усяго свету была схавана чарнобыльская трагедыя Беларусі. Як магло здарыцца, што з красавіка 1986 года на

съмяртэльна заражанай тэрыторыі, дзе ўзровень радыяцыі шматкроць перавышае ўсе ўмоўна прынятая дапушчэнні, што там жылі, жывуць і прадаўжаюць вытвараць радыёактыўна заражаную прадукцыю сотні тысячай ні ў чым не павінных людзей, асуджаных на пакуты і, фактычна, на паміранье?!

25 чэрвеня 1989 года. Устаноўчы з'езд БНФ у Вільні. У зале, дзе праходзіў з'езд.

Можна выявіць тры галоўныя і ўзаемазвязаныя прычыны. Першая — гэта антычалавечнасць камандна-адміністрацыйнай сістэмы, што засталася на Беларусі ў нерухомым выглядзе, антынароднасць яе кіруючага класа — партыйнай бюракратыі, і антыгуманнасць яе ідэалогіі, накіраванай на ашуканства людзей і стварэнне сацыяльных ілюзій у грамадстве...

Падыход камуністычнага кіраўніцтва да чарнобыльскай бяды ў Беларусі адзначаўся жорсткім палітычным і ведамасным прагматызмам не толькі саюзной, але і міжнароднай уласцівасці,

што выразна засьведчылі наведаўшыя нас у чэрвені 1989 года замежныя лабісты ядзернай энергетыкі, эксперты паны Пелерэн, Бенісон, Уайт. Для Беларусі падрыхтавалі ролю ўнікальнага ядзернага палігона для медыцынскіх, радыёлагічных эксперыменту над людзьмі. Гэтым тлумачыцца сакрэтнасць. І гэта зьяўляецца другой яе прычынай. Досьлед ужо адбываецца. Досьлед над народам. Чарговы этап досьледу, распрацаваны ў Маскве, — канцэпцыя «35 бераў за жыцьцё», якая, калі будзе прынятая, павінна поўнасцю развязаць рукі экспериментатарам.

І нарэшце трэцяя прычына таго, чаму ўсё ж удалося так доўга хаваць злачынства. Разглядаючы гэту прычыну, выяўляем прямую сувязь са сталінскім генацыдам і ўсёй бальшавіцка-бюракратычнай палітыкай разбурэння культурных традыцыяў

беларускага народа, зынішчэнья яго творчасьці, гісторыі і нацыянальнай мовы. Нацыя губляла абліча, а народ — нацыянальную съядомасьць і звязанае з ёй пачуцьцё чалавечай годнасьці, альтруізму, салідарнасьці і нацыяналь-нага шанаваньня. Сакрэтнасьць стала магчымай таму, што акаляючы нас съвет перастаў нас успрымаць паўнацэнным народам, а мы як народ ужо не маглі пра сябе заявіць.

25 красавіка 1989 года. Устаноўчы з'езд БНФ у Вільні. У зале, дзе праходзіў з'езд.

Але экспериментатары пралічыліся. Наш народ, як яго не забівалі, як не тапталі ў бруд яго гісторыю, культуру і нацыянальную мову, каб ператварыць у падвопытную чараду, наш народ стаў прачынацца і

ставіць пытаньні па сутнасьці, усё глыбей усьведамляючы, што сутнасьць не ў быццам бы навуковай спрэчцы аб радыяцыйных дозах і «нормах», як нам імкнуцца гэта падаць, а ў палітычным вырашэньні праблемы, у якой галоўным стане пытанье нацыянальнага суверэнітэту, нашай незалежнасьці і нашай нацыянальнай годнасьці. Лёс нашага народу больш не можа залежыць ад розных праектантаў будучыні з Масквы. Чарнобыль, як і сталінізм, паказае гэта нам дастаткова.

25 чэрвеня 1989 года. Устаноўчы з'езд БНФ у Вільні. У зале, дзе праходзіў з'езд.

Сакрэтнасьць пачала «трашчэць» і зынікаць тады, калі на палітычнай арэне Рэспублікі зъявіўся Народны Фронт і пачаў пашырацца дэмакратычны рух за адраджэнне Бацькаўшчыны. Пад напорам грамадскасці летам гэтага года былі надрукаваныя карты заражанасці тэрыторыі Беларусі цэзіем-137 і стронцыем.

У складзе Народнага Фронта вось ужо паўгода дзейнічае Камітэт «Дзецы Чарнобыля», які займаецца арганізацыяй дапамогі дзесяцям і іх бацькам, што вымушана жывуць у заражаных зонах. Застаецца толькі зьдзіўляцца, колькі перашкод чыніцца ў яго добраахвотнай дабрачыннай рабоце з боку чыноўнікаў і палітычнага кіраўніцтва.

Здавалася б Чарнобыль, як і стыхійная бяда, датычыцца ўсіх і павінен бы аб'яднаць высілкі да ўратаванья ў розных грамадскіх сілаў. Нічога падобнага. Відаць, бяда сапраўды датычыцца ўсіх, ды неаднолькава.

25 чэрвеня 1989 года. Устаноўчы з'езд БНФ у Вільні. У зале, дзе праходзіў з'езд.

30 верасня гэтага года БНФ праводзіў шэсціце і мітынг «Чарнобыльскі шлях». З заражаных радыёнуклідамі раёнаў Беларусі ў Менск павінны былі прыехаць сотні людзей і сумесна з менчукамі прайсьці па цэнтральнай магістралі на плошчу, дзе на мітынгу расказаць пра сваё жыццё, гора і пакуты, выставіць патрабаваньні.

Як жа павяло сябе кіраўніцтва Рэспублікі? Мала того, што арганізатарам акцыі не было дадзена пэўнага, канкрэтнага, як таго патрабуе закон, адказу на заяву аб шэсці і мітынгу. Пачаліся прасльедаваньні людзей у зонах, тых, хто павінен быў ехаць у Менск. У піку «Чарнобыльскому шляху» аб'яўлі ўсерэспубліканскі суботнік, сродкі ад якога быццам бы павінны былі пайсьці ў фонд Чарнобыля. Дзесяткі тысячаў людзей былі вывезены з гарадоў на суботнік.

Элементарныя разылкі паказваюць, што наўрад ці быў адроблены зрасходаваны бензін, што пайшоў на перавозку людзей на tym аўральным суботніку ў піку БНФ. Але самае цікавае сталася пасля «Чарнобыльскага шляху», які прайшоў шматлюдна

Прыняцце Програмы БНФ.

і плённа, абудзіў людзей, падтрымаў іх дух. Улады, парушаючы элементарныя нормы права, пачалі судовыя прасьледаваньні арганізатараў шэсцяці і кіраунікоў Фронту. Асуджаны

прафесар Юры Хадыка і кіраунік Камітэту БНФ «Дзецы Чарнобыля» дацэнт БДУ Генадзь Грушавы. А ўчора (г.зн. 24 лістапада) вырашылі тэрмінова засудзіць старшыню БНФ. Падскочылі на вуліцы маёр і некалькі ў цывільнным — «срочно в суд». Рэдкі выпадак. Звычайна «судзяць» пасля асамблеі, а не перад ёй...

Чарнобыльская трагедыя Беларусі — гэта шматслойны разбуральны працэс. Руйнуюцца здароўе і жыцьці людзей, руйнуюцца сацыяльныя сувязі, традыцыі культуры і жыцьцёвы ўклад, псуецца генафонд народа, разбураецца культура, паміраюць працэсы спонтаннага раззвіцця. Словам, гэта катастрофа. Мы імкнемся перасяліць людзей на чистыя землі, каб выратаваць іх жыцьці і будучыню, але вымушаны будзем ахвяравацца мінулым. А гэта бяды.

Традыцыі культуры могуць толькі тады плённа раззвівацца, калі існуе пастаяннае насельніцтва, якое жыве на пастаяннай тэрыторыі. Гэта забяспечвае перадачу эстафеты традыцый і спонтанны рух, самаразгортванье культурнага адзінства, стварае культурнае асяродзьдзе, карыснае для фармаванья асобы.

Масавае перасяленыне людзей, а яно ў дадзеным выпадку неабходнае, — гэта лакальны этнічна-культурны катаклізм. Будзе забыта гісторыя цэлых вёсак; людзей, назвы ўрочышчаў, ручай,

Прыняцце Праграмы БНФ

задача вялікага нацыянальнага партыйныя чыноўнікі — разбурэньне народа прадбужыцца.

Другое пытаньне — статус пакінутых зонаў, пытаньне рэабілітацыі праз дзесяткі гадоў, права чалавека і г.д. Тое, што адбываецца

зараз за калючым дротам у 30-кілометровай зоне, — гэта зьдзек з параненай зямлі, з памяці людзей, з чалавечай маралі.

Патрэбны асобныя законы, складзеныя людзьмі, якія здольныя думаць пра Беларусь.

Прыняцце Праграмы БНФ.

Прыняцце Праграмы БНФ.

У тым грамадска-палітычным становішчы, у якім мы знаходзімся, праблема паратунку ад вынікаў Чарнобыльская катастрофы поўнасьцю станоўча вырашыцца ня можа. Яна па сіле толькі вольнаму народу, які жыве сярод іншых вольных народаў. Без ліквідацыі бюракратызму і партыйнага манапалізму, без дэмакратызацыі грамадства, без нацыянальнага суверэнітэту нашы высілкі будуць марнымі, наша энергія будзе растрачана надарэмна, а час змарнаваны. Няхай жа гэтая Чарнобыльская асамблея народаў стане пачаткам нашай дэмакратычнай еднасці — шляхам узаемадзеяння і ўзаемадапамогі перад нашай агульнай экалагічнай і сацыяльна-палітычнай бядой.

З цыклу «Радыяцыя»

(1986—1987 гг.)

ПЫЛ

Як павольна спадае пыл у паветры.
Нібы жоўты туман,
Сьвеціцца над людзьмі.

ТРЫВОГА

Сабака на ланцугу у начы
Так жаласна вые пад ветрам.

РАДЫЯЦЫЯ—7

Там за рэчкай далёка
чаромха цъвіце.
Толькі белага цвету
не бачу яе.
Сем рэнтген у гадзіну
на пыльной траве.

ІДУ ПРАЗ ВЁСКУ

Бедная вёска.
Вымирае народ.
А пад кожным вакном юргіні.

БЛУКАЮ БЕЗ ДАРОГ

Там пакінуты хутар.
Баба старая ў парозе
сядзіць пасярод крапівы.
Жджэ съмерці.

1987 г.

Rec Publica

У гэтым слове — рэальны сэнс палітычнай мэты і дзяржаўнай арганізацыі, да якой аб'ектыўна імкнецца наша грамадства. Бо рэспублікі на сёньняшні дзень у нас няма. Існуе толькі прафанацыя рэспубліканскай структуры і партыйна-бюракратычны прыгнёт. Рэспубліка — ад лацінскага Rec Publica, што азначае — грамадзкая (агульная) справа. Гэта такая форма дзяржаўнае ўлады, пры якой улада ў дзяржаве належыць выбарным на адпаведны тэрмін органам улады. Істотна, каб гэтая ўлада была рэальнай, адлюстроўвала волю народа (грамадзянаў краіны) і абапіралася на демакратычнае права.

30 верасьня 1989 года. Чарнобыльскі шлях.

Своеасаблівай шляхецкай рэспублікай была Рэч Паспалітая (назва ізноў жа ад гес publica) — федэратыўнае ўтварэнне, у якое ў выніку Люблінскай уніі 1569 года аб'ядналіся нашая старажытная дзяржава Вялікае княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае ("Княства") і Польшча ("Карона"). У рэспубліканскім характары Рэчы Паспалітай было шмат шляхецкага анахранізму і ўнутранай няўстойлівасці, якая вынікала з розных інтарэсаў складовых яе частак. У канцы 18 ст. гэтая дзяржава была разарваная паміж трыма імперыямі — Расійскай, Прускай і Аўстра-

Венгерской. З того часу пачаліся пакутлівяя мытарствы Беларусі і Літвы ў складзе Расійскай імперыі.

Беларускі нацыянальна-вызваленчы рух, што асабліва ўзмацніўся ў пачатку 20 ст., прывёў да ўтварэння Беларускай Народнай Рэспублікі, якая была абвешчана на Зьвеставаньне (Дабравешчаньне) 25 сакавіка 1918 года. Гэты вялікі, важнейшы ў нашай навейшай гісторыі акт адбыўся ў вельмі неспрыяльных умовах нямецкай акупацыі Беларусі, 1-й сусветнай вайны, бальшавіцкага перавароту ў Расіі, дзе шырокай хвалі ішоў тэрор і дэмакратыя ўжо практычна сканала, так і не нарадзіўшыся. Нямецкія акупанты і потым бальшавікі не прызналі БНР. У іх былі свае інтарэсы на Беларусі. З адыходам немцаў у канцы 1918 года, прыходам бальшавікоў і акупацыяй Беларусі Чырвонай Арміяй Урад Беларускай Народнай Рэспублікі вымушаны быў эміграваць. Съледам за чырвонаармейскім фармаваньнемі на Беларусь прыехалі члены насьпех створанага ў Маскве (са згоды і пры пасярэдніцтве Ул.Леніна) марыянетачнага беларускага ўраду, які 1 студзеня 1919 года аб'явіў аб стварэнні Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, хаця Рэспублікай яна ў поўным сэнсе не зьяўлялася ад самага пачатку.

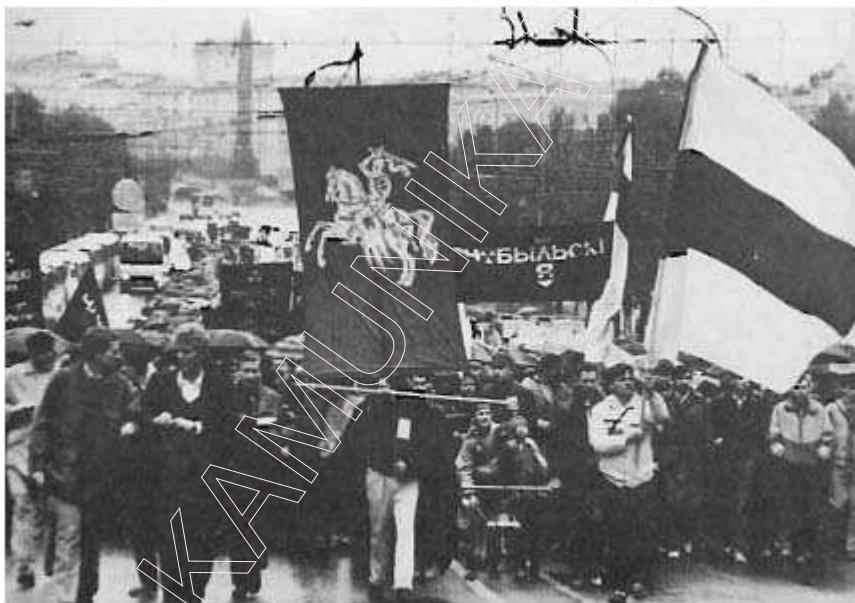

30 верасня 1989 года.

Чарнобыльскі шлях.

Бальшавікі не зьбіраліся дазваляць утварыцца якой бы там ні было беларускай дзяржаве. Аднак зьяўленыне БНР вымусіла іх памяняць планы і зрабіць палітычны манеўр — пайсьці на стварэньне «савецкай контрдзяржавы». Гэты крок у рэшце рэшт меў становучы сэнс, хоць бальшавікі з такой «рэспублікай» ніколі сур'ёзна не лічыліся. Пра гэта съведчыць і той факт, што пасьля Рыжскага замірэння 1921 года, якое было ажыццёўлена без удзелу беларусаў (і таму, можна лічыць, ня мела для нас юрыдычнае сілы), беларуская зямля была ўвогуле падзелена

напалам. Заходняя частка з гарадамі Вільняй, Гародняй, Берасьцем, Беластокам, Пінскам, Слонімам, Баранавічамі, Наваградкам, Лідай, Браславам і інш. была аддадзена Польшчы. Беларуская ж савецкая рэспубліка засталася на маленьком лапіку нацыянальнай тэрыторыі ў шэсцьць паветаў вакол Менска, бо ўсходняя абшары — Смаленскую і Бранскую вобласці, Віцебскую і Магілёўскую (у якую ўваходзіла таксама Гомельшчына) забрала Расія. Потым, каб вярнуць іх, прыходзілася кожны раз даказваць іхнюю беларускую прыналежнасць. А апошнія доказы наконт вяртання беларускіх частак Смаленскай, Бранскай і Пскоўскай абласцей так і патанулі дзесяці ў 30-х гадах, у аналах рэпрэсійных ведамстваў, зьніклі разам з людзьмі, што рупіліся пра лёс нацыі.

30 верасня 1989 года. Чарнобыльскі шлях.

Толькі ў першай палове 20-х гадоў у час НЭПу ў БССР зявіліся абмежаваныя перспектывы нацыянальнага развіцця. Нацыянальна-культурны і гаспадарчы ўздым неўзабаве аднак спыніўся. З 1927 года, значна раней, чым паўсюдна ў СССР, на Беларусі пачынаюцца рэпрэсіі і расстрэлы. На гэтым савецкая рэспубліка скончылася разам з

усялякім гуманным сэнсам улады, засталася толькі фармальная назва.

Перад цяперашнім пакаленъем грамадзянаў Беларусі стаіць вялікая гісторычная задача — стварыць незалежную дэмакратычную Беларускую Рэспубліку, якая будзе абапірацца на гуманныя прынцыпты, справядлівае права і аб'ядноўвацца на аснове нацыянальнага адзінства, бо такое гаспадарства найбольш жыцьцёвае, адпавядае нашым гісторычна-культурным традыцыям, нашаму народнаму разуменьню і натуральному праву. Менавіта з гэтае жыцьцёвае асновы пачыналася Беларуская Народная Рэспубліка ў 1918 годзе. Менавіта таму луналі над ёй гісторычныя колеры бел-чырвона-белага нацыянальнага сцяга, які зноў узьняло нашае пакаленъне.

Чарнобыльскі шлях. На мітынгу.

Гісторыя ж БССР паказала, што дзяржава, у аснову якой пакладзеныя не нацыя і нацыянальная воля аб'яднаных грамадзянаў, а класавыя прыкметы, фальшивыя сацыяльныя ілюзіі і ўтапічная ідэалагічная дактрина, — такая дзяржава абарочваеца супраць людзей, глуміць культуру, зямлю і народ,

такое гаспадарства ня можа быць дэмаракратычнай гуманнай Рэспублікай.

Характэрна, што і сімволіка БССР ня мае ніякіх адносінаў да гісторыі Беларусі, да беларускай нацыі і традыцыяў культуры, да законаў класічнай геральдыкі, нарэшце. Дзяржаўны съязг БССР шмат разоў зъмяняўся. Апошні існуе з 1952 года і зъяўляецца тыповым безгустоўным прыкладам так званай «варварскай» сімволікі і геральдычнага бескультур'я. У гісторыі ён застанецца хіба як музейны экспанат дзеля задавальнення цікавасці нашчадкаў і ілюстрацыі таго, чаго ня трэба рабіць і як нельга жыць.

Чарнобыльскі шлях.
На мітынгу.

Цяперашняе становішча зь сіваламі ў БССР адэватна адлюстроўвае палітычныя дачынні паміж ідэалагічнай дактринай і нацыянальнай культурай. «Барометр съязгу» спрацоўвае вельмі дакладна. Яго прыкметы такія. Калі ўбачым, што паўсюдна відаць нашы нацыянальнныя садзягі побач з дзяржаўнымі і міліцыяй з апаратчыкамі не кінецца іх зрыванць, можна сказаць як заўсёды — «Жыве Беларусь!». Калі ж убачым, як разгортваецца пад сонцем адзіны наш нацыянальны, гістарычны і дзяржаўны бел-чырвона-белы съязг, — гэта знак, што мы на шляху. І тады можна сказаць — «Жыве Рэспубліка!»

Бо як ня можа суіснаваць съяцло і цемра, так і Рэспубліка ня можа быць напалавіну. Таму — Жыве Рэспубліка!

«Грунвальд», сакавік 1990 г.

ГЛЁРЫЯ ПАТРЫЯ

Надта балесна чалавеку жыць успамінамі. Асабліва згадваючы пра добрае ды страчанае. Некалі любіў чытаць вершы хоку. Цяпер гартаю пажаўцелыя старонкі і знаходжу:

Ізноў шчыміць маё сэрца
па Вільні,
Па бедным майм юнацтве.
Сіня горы на гарызонце.

Чарнобыльскі шлях.
На мітынгу.

Але каму «баляць» тыя горы? Як кажуць, каму горы, каму стэп. У юнацтве перахварэў настальгіяй. А было так. Паехаў у Москву. Ад тых мройных, сініх, соснамі парослых віленскіх узгоркаў... Нагледзеўся я на тое маскоўскае азлабленыне, наслушаўся хамства, убачыў, што там людзі адзін аднаму не ўсьміхаюцца і ў очы не глядзяць — і такі мяне апанаваў жахлівы смутак па Бацькаўшчыне, так занудзіўся, што перастаў я есьці і

спаць. Усё цела знутры начало балець, нібы пабітае. А ў вачах толькі ўзгоркі з касьцёламі ды жыта красуе пад імі хвалімі неабсяжнымі. Думаў, памру ад болю. Купіў я білет вечарам і паляцеў у Вільню.

Вось сонца заходзіць ліпнёвае, попельна тлеюць аблокі, мільгаюць унізе агні. Спускаецца самалёт, ашалела равуць рухавікі. Потым цішня. Выйшаў і адразу адлягло, зълягчэла, цяпло па ўсім целе разъліosoя. Ціха вакол, вечарэе, і першыя конікі сакочуць у летняй траве, а ўдалечыні Вільні і вежы над сьпічастымі дахамі. І тут мне як хлынулі сылёзы з вачэй. Памятаю — гэткія гарачыя-гарачыя. Плачу і зьдзіўляюся, адкуль у чалавека гэтулькі сылёз. Потым пайшоў пехам у горад па траве,

па ходніках і бруку, ня чуючы вагі, гэтак стала лёгка. Найшчасльвейшы дзень у жыцьці.

Прыйшоў на былую Людвісарскую, 9, у цэнтры старой Вільні, і сеў пад вярбой насупраць мураванага двухпаверхавага дома, дзе некалі да вайны жыў мой дзед, бабуля, мой бацька. Побач меншы дамок, у ім знаходзілася друкарня «Беларускай крыніцы». Надышла ноч. Можна было зайсьці заначаваць да дзядзькі ці да сяброў, знаёмых. Але навошта, калі так ўплыла на вуліцы, на душы і на сэрцы.

Сьвецяцца вокны ў старым доме. Нехта ж пасяліўся. Заходзіць ня буду, бо я там не жыву, бацька загінуў на фронце, дзеда ў 1939 закатавалі сталіністы-балышавікі, бабуля памерла. Ды што дом — увесь горад ужо ня той. Перамяніліся людзі і вуліцы, надпісы і гаворка. Да вайны, здаецца, літоўцаў у Вільні было ня больш паўтара працэнта жыхароў. Цяпер, праз 50 гадоў, іх у горадзе ўжо ці не палова. Беларуска-польскую Вільню я яшчэ добра памятаю ў 50-х гадах. Зрэшты, калі б з 1939 года яна засталася б беларускай, ды была б адноўленая (што меркавалі) як сталіца Беларусі, ды разъмясціўся б там ЦК КПБ з усімі сваімі аддзеламі ды функцыянёрамі, дык ці засталося б тады што ад нашай прыўкраснай Вільні. Паразбурали б касьцёлы, пазносілі б старыя вуліцы, паўзрывалі б помнікі культуры, усё згадзілі б, збэсьцілі, нават замкавую гару Гедыміна скацалі б чыноўнікі ад гарсавету і архітэктуры і ўтварылі б на яе месцы возера ці станцыю метро, як у Менску. Разбудавалі б Вільню на 2 мільёны жыхароў, наставілі б гігантаў вялікай хіміі, пасъсякалі б лясы, навезылі б прышлай «рабочай сілы» і ганарыліся б брыдотай і дуратой.

І ўсё ж душа шчыміць. Шчыміць перад бацькаўскім домам. Нядайна я даведаўся, што пасяліўся адзін час у ім годны чалавек і добры літовец Віргліюс Чапайціс. Можа тады ў 60-х і съвяціліся яго вокны ў нашым доме, калі ноччу сядзеў я насупраць пад вярбой, радасны і шчасльвы. Цяпер Віргліюс сакратар Праўлення Сойму «Саюдзіса». Ён пераехаў у іншае месца. Дом пустуе.

Прыходжу сюды часта, калі бываю ў Вільні, дзе гучыць мне
яе мелодыя — «Глёрыя Патрыя».

Стары дом на Людвісарскай.
Зацьвітае ля брамы вярба.
Я быццам там перад вайнай.
Чую гукі фартэпіяна
І стрэлы ў грудзі —
 майм радакам.

Чую ймшу у касьцёле
 Святоаг Яна

І крокі.
Выходзіць съятар Адам.
Нібы Богам абранны, —
Глёрыя Патрыя Рутэнія
 Альба,
Глёрыя Патрыя Рутэнія
 Альба! —
Урачыста гудзяць арганы.
Кроў на бруку,
 у цэлях,
 на пяску,
 на каменьнях —

Мая кроў.
Наша кроў
З апусьцелага дома
 на Людвісарскай,
Дзе гучэла фартэпіяна:
Глёрыя Патрыя Рутэнія
 Альба!..

Падаюць кроплі на шлях —
Гарачыя кроплі з дрэў,
Што праводзілі нас
 у катоўні ў Сібір.
Прывітаная будзь, Марыя,
 поўная Ласкі.

Прывітаная будзь
Над маёй стараной!..
Перад домам старым
Зацьвітае вярба.

Глёрыя Патрыя Рутэнія
Альба!

Перад домам старым
Толькі постаць мая.

Глёрыя Патрыя Рутэнія
Альба!

Перад домам старым
Прагрымела вайна,
Перад домам старым
Прагрымела вайна...
Глёрыя Патрыя...

Вільня мяняеца. Адыходзяць людзі, паміраюць вядомыя беларусы. Заканчвае стагоддзе свайго жыцьця Зоська Верас, спадарыня Людвіка Сівіцкая-Войцік; памёр Янка Шутовіч, Сірацее наш віленскі быт. Памятаю гадоў пяць назад ранак на Антокалі. Тады запісаў:

Холадна ўсход ружавее.
Мароз.
Абсыпаецца шэрань з галін.
Патухаюць лятарні.
Уздымаецца сонца —

малінавы шар,

Асьвятляе сънягі на дамах.
Лунае туман над Вяльлёй.
Вось каменныя львы

съцерагуць уваход.

Прыпіняюся.
Міма іду,
Азіраюся ўсьлед

на вакно мастака —

Сергіевіча
ўжо няма.

Нічога нельга парашаць з Вільніем. Калі хочаш пазнаць беларускую народную душу, тады едзь у гэтую крывіцкую Мэцку, як сказаў наш слайны паэт Уладзімір Жылка. Пахадзі па яе вулках і касьцёлах, ля рэчак і па ўзгорках, тады і даведаешся. І парашаеш з сабой, бо адчуеш нешта роднае і будзеш

успамінаць, ці ня бачыў ты гэта ў съне. Кожны народ асабліва асвойвае прастору, мае сваю пластыку ў руху, мелодыю ў мове, рытм у гаворцы. А ўсё гэта разам — музыка, што выяўляеца ў архітэктуры. Паслухайма, як гучыць Ганна. Святая музыка, боская і чалавечая, увабрала ў сабе вяты і съпевы Віленшчыны. Паслухайма, як съпявае Вільня ў вежах і мурах, калі грымотна праносіцца навальніца над вуліцамі і ўсьпененай Вяльлёй. Даўно-даўно мне запомніўся такі дзень.

Тады запісаў:

Бачу мокры брук праз вакно,
Адпрасаваны падковамі
коней
І ступенямі продкаў.
Бачу чырвоныя камяні.
Стагодзьдзі хлістаў па іх
дождж
І бег струмень
Ад Вострай Брамы аж да
Катэдры
Стагодзьдзямі цёк струмень
людзкі...
Прайду і я гэты шлях,
як рытуал,
Памятаючи пра ўсё.

Віленскую Кальварью бальшавікі зачынілі паслья вайны. Абязьлюдзелі съцежкі-дарожкі, зыніклі паломнікі. Ідзеш у цішыні і слухаеш сваё крокі. Чаупецца нешта ў тakt хады.

Шлях апусьцелы,
Векавы,
Да звону ўбіты
Хадакамі.
І ablamanы торс
Святы
З паабсяканымі
Рукамі.

Бягуць гады,
Дзесяцігодзьдзі...

Хопіць, зрэшты, хопіць. Пэўна, ад Вільні кружыцца мне галава. Ды баюся, што толькі мне. Сады і паркі, сасновыя схілы, булькоча ўнізе Віленка. Памятаю ж яе чыстай у ваколіцах Вільні.

Ноч зас্বепела ў дарозе мяне
пехатой.
Тараҳценъне калёс. Галасы
ў цемнаце.
Папрасіць, каб падвезълі,
ці што?

Валуны, крушні ўздоўж дарог. Раскажа дзядзька дасканала на беларускай добрай віленскай гаворцы, дзе па каменьнях Бог ступаў, дзе Езус Хрыстус сълед пакінуў.

Адбітак ступні на граніце.
Узъляцеў матылёк.
А некалі шэры лішайнік
і гэты камень
зъесьць.

У Вільні свабодна. Прауда, летам бывае тлумна. Зімовая Вільня непаўторная. Можаш ісьці па старым месьце і доўга не спаткаеш чалавека. Ніхто нікуды не съпяшае.

Засьнежаны парк.
Па дарожцы бязълюднай
Хлопчык ідзе.

У старой Вільні кожны камень дыхае беларускай гісторыяй. Вось дом, дзе жыў Сыракомля. Вось тут была рэдакцыя «Нашае Нівы», там жылі Луцкевічы, далей Беларуская гімназія, друкарня імя Францішка Скарыны, тут Базыльянскі кляштар, там схапілі Каліноўскага, тут выступаў беларускі дзіцячы тэатр Станіславы Корф, там храм, дзе съвятараваў Адам Станкевіч, тут місіонеры заснавалі касцёл Святога Іосіфа.

О, Вільня, як жывіш ты маё
сэрца!
У час спатканьня іду
на пляц.
Вось мур,
Дзе апошні позірк
Каліноўскага.
Доўга гляджу,
Каб панесьці з сабой у душы.

Вершы 1986 г.

«Навіны БНФ», 1990, 23 красавіка.

«ВЕРУ Ў НАШЫХ ЛЮДЗЕЙ...»

З інтэрв'ю газеце «Літаратура і Мастацтва» пасля выбару ў Вярхоўны Савет БССР

— Зянон Станіслававіч, як вы ацэнъваеце вынікі двух тураў выбараў у Мінску?

Чарнобыльскі шлях. На мітынгу.

— Вынікі ў цэлым сціплыя для Народнага фронту, — у параўнанні з тым, на што мы спадзяваліся. Настрой у грамадстве, дачыненні людзей, іншыя абставіны — усё сведчыла аб перавазе дэмакратычных сіл на выбарах Вярхоўнага Савета БССР. Аднак гэтая перавага не была рэалізавана. Прыйм, што цікава, калі ў першым туры «адселяліся» кандыдаты, якія не вызначылі пэўна сваёй пазіцыі адносна асноўных палітычных сіл (БНФ і КПБ), то ў другім туры «правальваліся» і правыя і левыя адначасна. У дваццаці мінскіх акругах з 48-мі абодва кандыдаты набралі менш 50 працэнтаў галасоў выбаршчыкаў. Выбрана ж у сталіцы, як вядома, 28 дэпутатаў. З іх дваццаць — ад дэмакратычнага блока і БНФ.

25 лістапада 1989 года. Мінск. Асамблея народаў "Чарнобыльскі шлях"

— У чым, на вашу думку, прычыны гэтага?

— Прычын некалькі. Аналізууючы іх, прыходзіш да высновы, што мы недаацанілі паводзін тых людзей, якія вагаюцца ў выбары. Паводле нашых ацэнак, дзесяці калія палавіны жыхароў Мінска (ва ўсялякім разе, больш за сорак працэнтаў) пераканана падтрымліваюць БНФ, ад трох да сямі працэнтаў выступаюць за партапарат і наменклатуру, астатніе насельніцтва яшчэ не акрэсліла выразна сваёй пазіцыі. Грамадзянская свядомасць і палітычная культура ў апошнім масіве яшчэ не высокая, ён можа хістацца ў розныя бакі. На такое асяроддзе часам лёгка кладуцца самыя неверагодныя чуткі. У гэтым, дарэчы, жывучасць той дэзінфармацыі пра БНФ, што часта распаўсюджваецца афіцыйнымі органамі друку.

25 лістапада 1989 года. Мінск.
Асамблея народаў "Чарнобыльскі шлях"

— Барацьба ёсьць барацьба, і наўна было б меркаваць, што ў ёй абыдзеца без «дробнага фолу». Але ж тая лёгкасць, з якой многія ў нас готовыя паставіць сябе па-за мараллю, не можа не бянтэжыць. Некаторыя экспанаты маёй калекцыі перадвыбарчага «самвыдата» (штосьці дастаў з паштовай скрыні, штосьці

прынеслі лімаўскія чытачы) — прадмет для даследавання не палітыка, а хутчэй псіхітара...

— Сапраўды, такой лавіны паклёпаў, бруду, хлусні, неверагодных выдумак і глупстваў, што пасыпаліся на кандыдатаў БНФ у шматлікіх (і, як правіла, ананімных) паліграфічных і самаробных лістоўках, лістках, плакатах пад час выбарчай кампаніі, нельга было і ўявіць. Аказваецца, буду цытаваць, што БНФ — гэта і «жажда крови» і «жажда власти», «погромы» і «поджоги»; што «яны» «заклікаюць да захопу ўлады шляхам ваеннага перавароту», да «анаракі»; што «З.Позняк разжигает национальную рознь», «призывает нас к насилию, хаосу и беспорядкам». Далей — болей: «злодзеі», «дельцы теневой экономики», «главарь ёврэйской мафии» (гэта пра мяне), «ан-тысеміт», «фашист» (і гэта пра мяне, «паліцаі», «зраднікі», «прихвостни» і іншая груца з макам...

25 лістапада 1989 года. Мінск. Асамблея народу
“Чарнобыльскі шлях”

ўвесе гэты бруд — абурэнне. Аднак адны абуразліся, а іншыя чыталі, і гэта ўплывала на іх выбар.

— 16 сакавіка, напярэдадні другога тура выбараў, грымнуў сапраўдны запл ці не з усіх ствалоў партыйнага друку. На старонках мазырскага «Камуніста Палесся» І.Капыловіч «адчыхвосціў» свайго калегу па Саюзе пісьменнікаў кандыдата ў дэпутаты М.Матукоўскага(«ласаваўся, ды ласуеца па сённяшні дзень, далікатэсамі»)... У «Віцебскім рабочым» у гэты ж дзень змешчаны «архіўныя факты адносна сімволікі БНФ», вядома ж, з недвухсэнсоўнымі намёкамі на духоўную і ідэйную еднасць актыўістаў дэмакратычнага руху з калабарцыяністамі часоў акупациі... Але, бяспрэчна, быць

Узровень гэтай пісаніны настолькі агідны, што ніхто з дэмакратычных кандыдатаў не звяртаў на яе сур'ёзнай увагі. БНФ практычна не вёў ніякай контрпропаганды супраць такога роду «агітацийнай прадукцыі». Нармальная рэакцыя на

галоўным калібрам у гэтаі кананадзе гонар выпаў «Вячэрняму Мінску». На мой погляд, артыкул «Запявалы закуліснага хору» — «лепшае» з усяго напісанага Т.Бумажковай на пасадзе палымянага і пільнага змагара «за нашы ўстоі»...

25 лістапада 1989 года. Мінск. Асамблея народаў «Чарнобыльскі шлях».

— Ведаеце, настолькі прыеліся ўсе гэтыя зашмальцоваваныя шаблоны пра «фашистаў», «здраднікаў» і ЦРУ, што нават смяяцца ўжо неахвота, — нуда.

Але тым, хто прыняў опус Т.Бумажковай за чыстую манету, трэба ўсё ж растлумачыць, што, напрыклад, лідэр «Талакі» Сяржук Вітушка ніколі не быў «за Ла-Маншам», як сцвярджаецца ў «Вячэрнім Мінску», і таму не мог там быць «сардэчна сустрэты былымі гітлераўцамі, а цяпер заакіянскімі слугамі».

Таксама варта нагадаць, што Ян Пазняк, беларускі нацыянальна-культурны і хрысціянскі дзеяч, які ўзначальваў цэлы грамадска-палітычны накірунак у заходнебеларускім

нацыянальна-вызваленчым руху, стаяў на пазіцыях хрысціянскай дэмакратыі, а таму выступаў супраць таталітарызму ўсіх колераў — ад карычневага да чырвонага. У кастрычніку 1939 года ён быў закатаваны сталіністамі...

“Дзяды” - 1989. Шлях да Курапатаў. Крыж пакуты. Імша па забітых.

Людзям трэба сказаць, што айцец Аляксандр Надсан — паважаны чалавек і што ён ніколі не быў «эсэсайскім лейтэнантам», як піша Т.Бумажкова, бо ў 1944 годзе яго ва ўзросце семнаццаці гадоў разам з групай беларускай моладзі з СБМ сілком вывезлі ў Нямеччыну. Там іх хацелі абучыць і выкарыстаць на Заходнім фронце. Але хлопцы перайшлі на бок англічан. А. Надсан уступіў у войска генерала Андэрса.

“Дзяды” - 1989. Шлях да Курапатаў. Крыж пакуты. Імша па забітых.

— Дарэчы, Андэрс — польскі генерал, а не «англійскі»; дзіўна, што такі «звышдасведчаны публіцыст», як Т.Бумажкова, гэтага не ведае...

— Войска генерала Андэрса было сформіравана ў СССР і перакінута ў Італію праз Ірак і Паўночную Афрыку. Сам жа Андэрс быў дастаткова левым паводле сваіх поглядаў, што, напэўна, уратавала яго ад Катыні...

У войску Андэрса, дзе было шмат беларусаў, Аляксандр Надсан ваяваў з фашыстамі на тэрыторыі Італіі. У адным з баёў быў паранены. Пакуль лячыўся, скончылася вайна. Пасля вайны вывучыўся на святара і з'яўляеца ім ужо скора сорак гадоў.

Айцец А.Надсан вядзе на Захадзе вялікую культурную і грамадска-палітычную дзейнасць, арганізуваў ва ўсіх краінах, дзе жывуць беларусы, грамадскія цэнтры дапамогі пацярпелым ад чарнобыльской трагедыі. Беларусы за мяжой вельмі перажываюць за Бацькаўшчыну і хацелі б дапамагчы, чым могуць, землякам, якіх напаткала вялікае гора. Аднак яны выказываюць пажаданне перасылаць свае ахвяраванні праз БНФ, бо пакуль што не давяраюць афіцыйным структурам. Але Народны Фронт не зарэгістраваны, не мае ўласных рахункаў, сталага адреса і г.д. Усё гэта замінае выяўленню добраў волі замежных беларусаў і іншых заходніх філантрапічных арганізацый.

"Дзяды" - 1989. Шлях да Курапатаў.
Крыж пакуты. Імша па забітых.

А. Надсан перадаў ад нашых суайчыннікаў за мяжой мінскаму Дзіцячаму гематалагічнаму цэнтру тысячы аднаразовых шпрыцоў, 50 апаратуў для пералівання крэві, полівітаміны. Пад час сустрэчы з галоўным урачом цэнтра ўзгоднена, якія прыборы і лякарствы патрэбны хворым дзесям, абгавораны магчымасці іх лячэння ў Англіі і падрыхтоўкі ўрачоў-гематолагаў.

Увогуле трэба сказаць, што выступленне «Вячэрняга Мінска» з'яўляеца грубай знявагай айца А.Надсана, брудным ахайваннем руху Народнага фронту, кашчунствам супраць памяці Я.Пазняка, сведчыць, мякка кажучы, аб невысокай культуры газеты.

Вы
сказ
али,
что
БНФ
не
вёй
конт
рпра
лага
нды
супр
аць
чута
к,
пад
тасо
вак,

“Дзяды” - 1989. Шлях да Курапатаў. Крыж пакуты. Імша па забітых.

хлусні. Але, улічаючы важнасць палітычнай кампаніі, трэба было, мабыць, калі не абяшкодзіць, дык хоць бы нейтралізаваць гэтых фальшыўкі. Не было жадання ці магчымасцей?

— І тое, і другое. Галоўнае, лічылі мы, гэта платформа, ідэі і поўная інфармацыя пра кандыдатаў БНФ. Становішча ў нас вельмі няроўнае. Партапарат усё яшчэ непадзельна валодае сродкамі інфармацыі, паліграфічнай базай, уладай... БНФ не мае нічога з гэтага. Аднак нават у гэтых варунках, калі я часам азіраюся на зробленое, з кожным разам мацнее мая вера ў нашых людзей, у нашу Бацькаўшчыну.

Ёсць і яшчэ адзін аспект, які паўплываў на вынікі выбараў. Маю на ўвазе парушэнні парадку галасавання і рознага роду фальсіфікацыі. Ва ўсім гэтым мы цяпер разбіраемся, і сур'ёзная гаворка, спадзяюся, яшчэ наперадзе.

«ЛiМ», 1990, 23 сакавіка.

Выступление на 2-м съезде «САЮДИСА» 22 апреля 1990г.

Литовская Республика переживает трудное, но радостное время. Начало свободы и независимости. Это время в Белоруссии еще не пришло. Рядом с новой возрождающейся Литвой существует Республика, известная своим крайне консервативным руководством и антинародной компартией, которая характеризуется слепой приверженностью Москве. Этую ситуацию следует учитывать особо, памятуя, что судьба независимости всех республик СССР решается теперь в Литве. В то же время полная зависимость белорусского коммунистического руководства от имперской политики КПСС может привести к непредсказуемым действиям.

“Дзяды” - 1989. Усталыванье крыжа пакуты.

Советская Белоруссия превращается в оплот партийной реакции на западе СССР. Сюда стекаются ретрограды из Балтии и Москвы, здесь печатаются издания интерфронта Литвы и «ночная» коммунистическая пресса, расселяются отставные военные и воинствующие ветераны.

В чем причина этого непрекращающегося консерватизма БССР и вопиющей несамостоятельности? Белоруссия вот уже почти 200 лет является объектом особой геополитики Москвы. Вспомним, что Белоруссия, ее культура, язык, храмы и города, труд и военная организация были в центре Великого княжества Литовского, Русского и Жемайтского — политической силы, существование которой делало невозможным продвижение на запад восточной агрессии и тирании. И царская империя, и

“Дзяды” - 1989.

Хвіліна маўчання.

государство КПСС в своей геополитике всегда исходили из опасности возникновения политического противовеса на западных рубежах. Образование независимой Балтии, или даже Украины, было бы для СССР крайне нежелательным, но не смертельным явлением. Возникновение же цепи свободных и, что важно, политически взаимосвязанных государств от Балтийского до Черного моря, то есть Эстонии, Латвии, Литвы, Белоруссии, Украины, Молдовы, означало бы на деле конец партийной империи. Ибо она потеряла бы возможность к расширению, то есть к экспансии паразитического существования. К внутреннему же саморазвитию СССР не способен, тем более, что коммунистическое общество зашло в тупик.

“Дзяды” - 1989.

Выступае Янка Брыль

В этой исторически создавшейся геоситуации Белоруссия по своему положению является центральным звеном. С разрушением же этого центрального звена рушатся все возможные идеи противовеса Московской империи.

Поэтому агрессивная направленность империи на Белоруссию бескомпромиссна и жестока — уничтожение этноса, нации, разрушение ее как

политической и культурной силы. После аннексии Белоруссии в состав России в конце XVIII века царизм ликвидировал здесь магдебургское право, уничтожил Униатство — христианскую религию, которую исповедовали более 80 процентов белорусов, закрыл белорусские школы и монастыри, запретил белорусский язык и даже само название Беларусь.

Только в 1918 году была достигнута желанная цель — объявлена независимость Белорусской Народной Республики. Но большевики разрушили нашу независимость. Во времена сталинского геноцида в Белоруссии уничтожено свыше 2-х миллионов человек — цвет нации. Были убиваемы не только интеллигенция, ученые, лучшее крестьянство — уничтожен местный аппарат управления и власти. На освободившиеся должности назначались функционеры из внутренних областей России, которые сразу включились в борьбу против белорусского народа, начали закрывать белорусские школы, взрывать храмы, уничтожать культурные ценности. Так было заложено основание национального нигилизма, который стал политической сущностью и идеологией коммунистической организации в Белоруссии.

“Дзяды” – 1989. Хвіліна маўчаньня.

В этом объяснение и причина феноменального антинародного поведения и редкостного консерватизма нынешнего коммунистического руководства БССР. Коммунисты несут ответственность за геноцид, за Чернобыль, за миллионы убиенных, за

разрушение нашей национальной культуры и традиций, за уничтожение земли, за нравственное вырождение, за упадок религии и морали. Организация, основанная на античеловечной

антинациональной идеологии, не может быть демократичной. Ненавидящие свой народ — не умеют уважать другие народы.

Поэтому отрицательное отношение коммунистического руководства БССР к независимости Литвы не должно удивлять. Вопрос в другом, сколько продержится Литва и возможно ли в создавшемся положении обрести реальную независимость в одиночку.

25 лютага 1990 года. Масавы перадвыбарчы мітынг БНФ.

Ответить на эти воп-росы можно только пред-принимая конкретные политические действия, основанные на верных идеях. Советский Союз и Соединенные Штаты давно уже благополучно поделили мир, поэтому не стоит удивляться, видя, как дороги им их собственные интересы. Хорошо бы быть независимыми от обоих. Интеграция в западную экономическую систему из-за разницы в развитии практически невозможна. Для

этого нужно время, условия и целенаправленная работа высокого уровня. Полноценный рынок между странами Балтии тоже нереален. Остается следовать тому, что подсказывает сама жизнь, сложившаяся историческая ситуация и здравый смысл.

Политическое содружество всех западных республик СССР от Эстонии до Молдовы должно начинаться уже сейчас на почве солидарности с независимой Литвой, на почве

25 лютага 1990 года. Масавы перадвыбарчы мітынг БНФ.

противодействия ее экономической блокаде со стороны СССР, на основе выработки и координации общей политики демократизации общества и обретения суверенитета. Содружество, солидарность и конкретные совместные политические действия независимых сил всех западных республик необходимы, несмотря на разницу в достигнутом и на существование реакционно-консервативных режимов в Белоруссии и на Украине. Легко представить, что полная независимость Балтии может оказаться иллюзорной, если не будет демократической Белоруссии и демократической Украины. Можно также предположить, что политическое

содружество западных республик, находящихся на одинаковом экономическом и технологическом уровне, обладая разными и достаточными ресурсами, способно создать свой рынок и тем более противостоять всякого рода экономическим и информационным блокадам.

KAMUNIKAT.org

**ВЫНЯТКІ СА СТЭНАГРАМАЙ
ПЕРШАЙ СЕСІІ ВЯРХОЎНАГА САВЕТА БССР
ДВАНАЦЦАТАГА СКЛІКАННЯ**

**ПАСЯДЖЭННЕ ДЗЕВЯТАЕ
(Субота, 19 мая 1990 года)**

ПАЗНЯК З.С. (Ангарская выбарчая акруга №9, г.Мінск).
Прашу даць мне выступіць.

СТАРШЫНЯ. Только, если по повестке дня. Я вас прошу воздержаться. Вопросы рассматриваем по повестке дня. Перейдем к повестке дня? (Галасы: так, так). Кто за то, чтобы рассматривать вопрос, поставленный по повестке дня, прошу проголосовать. Просят перерегистрироваться. Пожалуйста, прошу включить электронно-счетное устройство для регистрации...

25 лютага 1990 года. Масавы перадвыбарчы мітынг БНФ.

ПАЗНЯК З.С. Паважаны Старшыня, я прашу даць мне слова па пытаннях павесткі дня, якія ўзнялі дэпутат Глушкевіч і дэпутат Лукашэнка.

СТАРШЫНЯ. Я обращаюсь к народным депутатам и просил бы...

ПАЗНЯК З.С. Паважаны Старшыня, народны дэпутат сам мае права, як дэпутат, для гэтага не трэба згоды...

СТАРШЫНЯ. Пожалуйста. В пределах 5 минут.

ПАЗНЯК З.С. Шаноўныя дэпутаты! Я чатыры дні сядзеў у гэтай зале, я не выступаў. Я здзіўлены да глыбіні душы тым, што ў нас адбылося. Мяне здзіўляе, што мы гэтага не разумеем. За чатыры дні нашых пасяджэнняў мы прыйшли да палітычнага

крызісу ў рэспубліцы і да крызісу ў Вярхоўным Савеце БССР. І мы гэтага не хочам зразумець. У якой абстаноўцы засядзе наша сесія? У абстаноўцы, калі бастуе Гомель. Калі такое было, што забастоўшчыкаў падтрымліваюць партыйныя камітэты, СПК, дзесяткі тысяч людзей? Калі напружаная абстаноўка ў Мінску,

на Магілёўшчыне. Мы чатыры дні засядаем, не разумеем, што адбываецца. Мы нават не ў стане быті зрабіць аналіз крызісу, які склаўся ў Вярхоўным Савеце. І як сябе паводзіць у гэтай сітуацыі? Склад Вярхоўнага Савета па палітычнай арыентацыі не адэкватны становішчу ў грамадстве. Таварышу Сакалову цудоўна вядома па тых сацыялагічных даследаваннях, якія яму былі прадстаўлены, што

25 лютага 1990 года. Масавы перадвыбарчы мітынг БНФ.

партапарат грамадства падтрымлівае ад трох да сямі працэнтаў. У Вярхоўным Савеце наменклатурныя работнікі прадстаўляюць большасць, яны могуць прыняць любое рашэнне. Народны фронт прадстаўляе не больш 15 чалавек. Меншасць прадстаўляюць дэмакратычныя сілы. І ў такой

Сто тысячаў чалавек на плошчы Леніна.

сітуацыі мы павінны стварыць такі Вярхоўны Савет, які бы бы

Дэманстранты каля тэлекэнтра.

дзеяздольны, які мог бы адпавядаць таму становішчу, якое існуе ў грамадстве. Для гэтага ні з левага, ні з правага боку Старшыня Вярхоўнага Савета не збалансуе суадносіны сіл. Трэба, каб быў такі Старшыня Вярхоўнага Савета, які прыняў бы курс на згоду, і павінен сказаць, што

дэпутаты ад Народнага фронта зразумелі гэту пастановуку. 14 мая Дэмакратычная платформа была практична распушчана. Быў створаны Дэмакратычны клуб з задачай кансалідаваць усе сілы ў дэмакратычным Вярхоўным Савеце, і ў tym ліку і сілы партапарата, калі яны радыкальна думаюць. І менавіта ад гэтай ініцыятывы былі выстаўлены незалежныя кандыдаты: дэпутат Кавалёнак, дэпутат Шушкевіч. Вы ўчора чулі іхнюю праграму. Гэта згодніцкія праграмы. І па пытаннях суверэнітэта, і па пытаннях адносін да партыі, і нават па пытаннях адносна Чарнобыля, што вы чулі ў выступленні таварыша Кавалёнка, які засведчыў, што дзеля згоды ў нашым грамадстве, дзеля кансалідацыі сіл у Вярхоўным Савеце, каб мы былі дзеяздольнымі, ён, калі стане Старшынёй, не будзе ўспамінаць віноўніка чарнобыльскай трагедыі, многіх, якія сядзяць тут, — гэта можа вырашыць толькі народ. Ён узяў на сябе вялікую адказнасць не ўспамінаць гэта дзеля того, каб нам кансалідавацца і каб наша грамадства не прывесці да расколу. І вы адкінулі гэтых дэпутатаў. Гэта быў адзіны варыянт, калі вы маглі працаваць плённа. Што мы маем цяпер, пасля гэтага рашэння? У той сітуацыі праводзілі дэпутата ад партапарата. Гэта практичны захоп улады. Ітак, яно адбылося, tym больш з парушэннем Канстытуцыі, аб чым было засведчана нашым дэпутатамі-юрыстамі. Што з гэтага атрымалі: учора вечарам мы атрымалі некалькі тысяч насельніцтва, якое спальвала партыйныя білеты перад помнікам Леніну. Калі ў нас у Менску такое было? Гэта вылілася стыхіяна, я быў гэтаму сведкам. Далей мы можам не спыніць тое, што можа зараз пайсці ў Менску. А канкрэтна. У Сакратарыят паступалі пісьмы ад заводаў, ад калектываў, падпісаных тысячамі людзей, у tym ліку

ад партыйных арганізацый, падпісаныя партыйнымі камітэтамі, якія выражалі нязгоду на вылучэнне кандыдатуры Дземянцея. Калі такое было? Няўжо прадстаўнікі Кампартыі не адчулі таго напружання і той канфрантацыі, якая спела і ўнутры вашай партыі і ўнутры нашага грамадства? Няўжо элементарна няможна было зразумець, як кансалідаваць наш Вярхоўны Савет і як зняць напружанне ў грамадстве? На гэта вы не пайшлі. І вось вынік. Цяпер могуць пачацца забастоўкі ў Гомелі, могуць пачацца забастоўкі ў Менску, таму што тыя партыйныя камітэты і тыя рабочыя, з «Граната», з «Гарызонта», яны сведчылі аб тым, што калі іхнія патрабаванні не будуць улічаны, а іхнія пісьмы нават не зачыталі, падпісаныя тысячамі рабочых, на якіх вы стараецся абапірацца, іх нават не зачыталі, і забастоўкі могуць быць, і на гэту плошчу можа прыйсці не трох тысячы, а троста тысяч чалавек. І як вы будзеце, таварыш Сакалоў, разганяць іх, танкамі? А вы ўпэўнены, што танкі пойдуть за вас? Таму я павінен сказаць, што... (Шум у зале).

Таму я павінен сказаць, што ў той сітуацыі, якая склалася ў грамадстве, вінаватыя ў першую чаргу мы з вамі і камуністычная група Вярхоўнага Савета. Народны фронт увесь час імкнуўся ісці на кансалідацыю, на дыялог, і вось тут у Вярхоўным Савеце вылучалася такая магчымасць, і калі засядала партыйная група, мы прыйшлі, беспартыйныя, каб пагаварыць з вамі і сказаць вось тое, што я гавару зараз, аб той сітуацыі, якая склалася, як нам дзейнічаць. Нас сустрэла ахова, і нас, дэпутатаў, беспартыйных, не пусцілі. Гэта дыскрымінацыя дэпутатаў. Дык якая ж гэта кансалідацыя, і хто будзе несці адказнасць за той палітычны крызіс, які вы стварылі? Хто будзе несці адказнасць? Чаму з вас ніхто не выйшаў да гэтых людзей?

І другое пытанне. Як можна працаваць у такім Вярхоўным Савеце, у якім больш трэці галасоў дэмакратычных кандыдатаў? Гэта будзе Вярхоўны Савет недзеяздольны.

26 красавіка 1990 года. Мітынг на плошчы Свабоды ў Мінску.
Асвячэнне абраза Маці Божай ахвярау Чарнобыля.

СТАРШЫНЯ. Я прашу вас.

ПАЗНЯК З.С. Таму я прапаную... я заканчваю. Таму я прапаную не праводзіць сёння пасяджэнне сесіі. (Шум у зале.) Пррапаную правесці яго ў панядзелак і вярнуцца да пытання аб пераглядзе вынікаў выбараў Старшыні Вярхоўнага Савета і аб назначэнні новых выбараў. Тым больш, што выбары адбыліся на неканстытуцыйнай аснове. Гэтым самым мы пакажам сваю адказнасць за лёс народа, гэтым самым мы можам аб'яднаць Вярхоўны Савет і зняць напружанасць у грамадстве. Тая канфрантация, на якую вядзе камуністычная група, ні да чаго не прывядзе ў Вярхоўным Савеце. Таму я прашу вас прыслухацца да маіх слоў. І сёння, пасля сканчэння гэтага пасяджэння, я прашу вас, асабіста, Яфрэм Яўсеевіч, вас, таварыш Арыціменя, вас, таварыш Камай, вас, таварыш Краўчанка, і ўсіх дэпутатаў камуністычнай групы выйсці на плошчу і пагаварыць з людзьмі. Вы ездзілі ў Гомель і не зрабілі з гэтага ніякіх выводаў. А выводы трэба было зрабіць. І вельмі шкада, што ў нас стварыўся недзеяздолны Вярхоўны Савет. (Аплодысменты).

СТАРШЫНЯ. Время ваше прошло.

ПАЗНЯК З.С. Не маё «время прошло», а ваша.
(Аплодысменты.)

ПАСЯДЖЭННЕ ТРЫЦЦАЦЬ ЧАЦВЁРТАЕ (Аўтарак, 19 чэрвеня 1990 года)

ПАЗНЯК З.С. (Ангарская выбарчая акруга №9, г.Мінск).
Паважаныя дэпутаты! Я ўсё-такі прапаную вырашыць пытанне ў прынцыпе. Чаму? Як могуць удзельнічаць нашы прадстаўнікі ў Маскве ў падрыхтоўцы канцэпцыі, калі такая канцэпцыя яшчэ не выпрацавана ў нас? На чым яны будуць базіравацца, на якіх канцэптуальных палажэннях?

26 красавіка 1990 года. Мітынг на плошчы Свабоды ў Мінску. Асвячэнне абраза Маці Божай ахвяраў Чарнобыля.

Мы павінны вырашыць у прынцыпе: ці патрэбен нам такі саюзны дагавор? І калі патрэбен такі саюзны дагавор, то неабходна вызначыць яго асноўныя канцэптуальныя палажэнні. І вызначыць мы павінны тут, на Вярхоўным Савеце. І гэта справа не аднаго дня.

Першы саюзны дагавор рыхтаваўся, як вы ведаецце, два гады. І гэта будзе праста нонсенс, калі мы пашлем дэлегацыю, не маючы ніякай канцэпцыі. А што яны будуць прадстаўляць? Таму ў мяне такая прапанова: паколькі ад Прэзідэнта СССР была адпаведная тэлеграма, мы павінны паслаць назіральніка і даць яму адпаведныя паўнамоцтвы як назіральніку, які павінен потым далажыць Вярхоўнаму Савету БССР, як рашаецца там пытанне паміж тымі рэспублікамі, якія гатовы ўжо ўдзельнічаць. Мы пакуль не гатовы і павінны аб гэтым ясна сказаць.

ПАЗНЯК З.С. Шаноўны Мікалай Іванавіч! Тоё пытанне, якое вы спешна паднялі сёння, гэта не тое пытанне, якое вырашаецца такім чынам, і мне вельмі шкода, што вы ажыццяўляце націск на Вярхоўны Савет. На працягу ўсяго часу

26 красавіка 1990 года. Мітынг на плошчы Свабоды ў Мінску. Асвячэнне абраза Маці Божай ахвярай Чарнобыля.

ні Вярхоўны Савет, ні нашы кіруючыя органы не ўспрымалі ідэю суверэнітэту. І цяпер яна нам звалілася, як снег на галаву. Мы гатовы яе такім жа чынам хутка вырашыць. Я гэтыя два дні быў у складзе неафіцыйнай дэлегацыі дэпутатаў ад Вярхоўнага Савета ў Маскве. Я быў на пасяджэнні З'езда народных дэпутатаў РСФСР, размаўляў з многімі дэпутатамі, у тым ліку і на З'ездзе дэмакратычнай платформы. Пытанне аб суверэнітэце ставіцца зусім не так, як вы яго тут прадставілі. Усе рэспублікі, у тым ліку і РСФСР, маюць зараз дэкларацыі, маюць адпаведныя

законы аб суверэнітэце, чаго не маем мы. І мы не можам весці размову на роўных. А мы робім выгляд, што будзем весці размову на роўных. Таму нам трэба вызначыць юрыдычны статус нашых прадстаўнікоў. Гэта лагічна, гэта будзе правільна. Тым больш, што вы самі засведчылі, што першыя пасяджэнні будуць кансультатыўнымі. Таму давайце, зыходзячы з характару гэтага пасяджэння, якое будзе першое, зыходзячы з таго, як мы гатовы да гэтай праблемы і як гатовы другія рэспублікі, вызначаць статус нашых прадстаўнікоў. Я усё ж такі прапаную вярнуцца да гэтага пытання і аднесціся да яго сур'ёзна. Нашы прадстаўнікі павінны быць толькі назіральнікамі на дадзены момант. Калі мы вырашым пытанне з суверэнітэтам, калі ў нас будзе канцэпцыя, калі мы яе абмяркуем на Вярхоўным Савеце і прымем усе разам, вось тады мы дадзім другі статус нашым прадстаўнікам. Цяпер нам не трэба бежчы наперадзе паравоза.

ПАСЯДЖЭННЕ ТРЫЦЦАЦЬ СЁМАЕ

(Серада, 20 чэрвяня 1990 года)

ПАЗНЯК З.С. Паважаныя народныя дэпутаты, паважаны прэзідым! 16 студзеня 1989 года быў прыняты Указ Прэзідыта Вярхоўнага Савета СССР «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30-х, 40-х и начала 50-х годов». Згодна чацвёртаму пункту гэтага Указа, зачытваю: «с этой целью при краевых, областных, городских Советах народных депутатов,

26 красавіка 1990 года. Мітынг на плошчы Свабоды ў Мінску. Асвяцэнне зброза Маці Божай ахвяраў Чарнобыля.

Верховных Советах союзных и автономных республик могут создаваться комиссии из числа народных депутатов и представителей общественности». На аснове гэтага Указа 29 ліпеня 1989 года і была ўтворана камісія пры Вярхоўным Савеце, якую мы зараз разглядаем. Я азнаёміўся з палажэннем аб гэтай камісіі. Павінен сказаць, што тыя пункты

палажэння, якія тут прачытаю, гавораць аб tym, што гэта камісія мае чиста кансультатыўнае значэнне. Я не буду зачытваць усе пункты, тут напісана, што яна каардынуе дзейнасць, «изучает вопросы, вносит соответствующие предложения, сообщает органам свое мнение, дает рекомендации, собирается по мере необходимости» і гэтак далей. Я таксама пазнаёміўся з дзейнасцю гэтай камісіі, якая была ўтворана і працавала няпоўны год, і прыйшоў да выніку, што вялікіх паўнамоцтваў гэтая камісія не мае. Гэта нешта накшталт нефармальнай арганізацыі пры Вярхоўным Савеце. Таму я думаю, самае першае, што трэба зрабіць, гэта прыняць палажэнне, дзе трэба адлюстраваць тыя сур'ёзныя задачы, якія стаяць перад гэтай камісіяй і ў першую чаргу, на мой погляд, умацаваць кантрольныя функцыі гэтай камісіі і права заканадаўчай

ініцыятывы, таму што інакш мы будзем толькі, працуючы ў гэтай камісії, канстатаўваць працэсы, але не ўздзейнічаць на іх ход.

Акрамя таго, улічваючы тое, што на папярэднім пасяджэнні, калі мы разглядалі назув гэтай камісії, мы змянілі гэту назув. Яна зараз называецца Камісія пры Вярхоўным Савеце па справах ахвяраў палітычных рэпрэсій і іх сем'яў. Значыць, яе дыяпазон яшчэ больш пашыраецца...

СТАРШЫНЯ. Я извиняюсь, мы приняли решение и не изменили его. Это только предложение было.

ПАЗНЯК 3.С. Вы ведаецце, Мікалай Іванавіч, я вельмі дакладна сачыў, як ішла дыскusія, я зрабіў запісы ў сябе аб змене назыв гэтай камісії, але я пагляджу стэнаграму, можа быць, я памыляюся, а можа, у стэнаграме гэта не адлюстравана. Але я добра памятаю, што змена была, але, тым не менш, я гэта высвятлю яшчэ раз. Калі гэтая змена намі прынята, усё роўна ў цэнтры, у аснове дзейнасці гэтай камісіі застаецца пытанне аб рэпрэсіях перыяду сталінізма. Гэта безумоўна.

Паважаныя дэпутаты! На долю беларускага народа выпалі вялікія гістарычныя выпрабаванні. Калі мы азіраемся назад, мы не можам не задумацца над тымі незлічонымі ахвярамі, якія ён паклаў на алтар будучыні, баронячы сваё існаванне, сваю культуру, свабоду і незалежнасць. Мы можам прасачыць наш народны мартыралог, пачынаючы ад бітвы на Нямізе ў XI стагоддзі і аж да сённяшняга дня, да чарнобыльскай катастрофы, якая з'яўляецца трагедыяй нацыі. У гісторыі нашай Бацькаўшчыны было шмат трагічных старонак. Вайна з Маскоўскай дзяржавай ў 1654-1667 гадах, потым Паўночная вайна прывялі да незлічоных страт людзей, разбурэння гаспадаркі, гарадоў, заняпаду культуры. І нават перамога ў той вайне ўжо не ратавала, бо Беларусь тады страціла больш паловы свайго насельніцтва, а гэта не праходзіць бяследна.

Пасля анексіі беларускіх тэрыторыяў у склад Расійскай імперыі ў канцы XVIII стагоддзя ўсе наступныя польска-

беларускія паўстанні былі патоплены ў крыві. Першая сусветная вайна разбурыла дарэшты наш край. Аднак самае страшнае наш народ разам з іншымі народамі-суседзямі выцерпей потым, у 20-30-40-х і пачатку 50-х гадоў, у часы сталінскага генацыду. Асэнсаваннем гэтай з'явы занята цяпер усё наша пакаленне, усё наша грамадства. Можна без перабольшання сказаць, што ад таго, як будзе асэнсаваны карпаратывны дзяржаўны тэрор і сталінізм, будзе значна залежыць наша маральнае і палітычнае будучыні.

За апошнія гады абнародавана шмат фактаў аб злачынствах сталінізму, дадзены маральна-палітычныя ацэнкі, прынята шэраг пастаноў аб стварэнні камісіі па рэабілітацыі і гэтак далей. У цэлым можа скласціся ўяўленне, што са сталіншчынай у нашым грамадстве ўжо скончана назаўсёды. Гэта памылка. Аналіз і ацэнкі злачынстваў сталінізму вядуцца ў асноўным на маральным, факталагічным і нават эмацыянальным узроўнях. Гэта праца не стаіць на сістэматызаванай навуковай аснове і вядзеца ў большасці энтузіястамі, журналістамі, аматарамі-даследчыкамі. Адсутнічаюць глыбокія прававыя распрацоўкі і дзяржаўныя праграмы. Як вынік адсутнічаюць прававыя ацэнкі сталіншчыны, якія маглі быць асновай для адпаведных законапалажэнняў і прававых дзеянняў, Сталінізм у такой сітуацыі мімікруе ў палітычныя плыні, якія апраўдаюць дзяржаўны тэрор, выступае ў выглядзе «прынцыповых пазіцый», адстойвае «заваёвы» так званага «сацыялізму» і гэтак далей. Што мы і назіраем. Каб пазбегчы трансфармациі сталінізму, неабходна правесці грунтоўныя навуковыя факталагічныя дакументальныя і прававыя даследаванні гэтай з'явы, якія бы засведчылі яе дзеянні як злачынствы супраць чалавечства. Гэтыя вывады павінны мець прававую кваліфікацыю і быць асновай для судовага працэсу над сталінізмам як антычалавечай ідэалогіяй, практикай і дзяржаўна-манапалістычнай сістэмай. Пакуль гэтага не зроблена, сталінізм жыве і будзе жыць у розных формах і можа прынесці яшчэ шмат шкоды людзям, хоць і ў меншых маштабах. Відавочна, што ажыццяўленне такіх даследаванняў і прававых дзеянняў немагчыма толькі на аматарскім, грамадскім узроўні. Проблемай сталіншчыны павінна займацца дэмакратычная дзяржава, яе органы. Толькі тады гэтае пытанне можа быць

вырашана. У гэтым сэнсе Камісія па правах ахвяраў палітычных рэпрэсій і іх сем'яў, якую мы збіраемся стварыць пры Вярхоўным Савеце, магла б адыграць і ініцыятыўную, і актыўную ролю. Пытанні палітычнага, маральнага і прававога вызначэння сталіншчыны павінны заніць істотнае месца ў дзейнасці камісіі.

Другім важным аспектам яе працы павінны стаць пытанні прававой і сацыяльнай дапамогі ахвярам палітычных рэпрэсій і членам іхніх сем'яў. На мой погляд, павінен быць прыняты шэраг заканадаўчых актаў, якія б абаранялі права гэтых людзей. Цяпер можна пачуць меркаванні, што быльяя вязні сталінскіх лагераў павінны карыстацца сацыяльнымі льготамі. З гэтым нельга не пагадзіцца, аднак размова ў дадзеным выпадку павінна ісці не пра льготы, а пра кампенсацыі як прызнанне дзяржаўнай віны перад гэтымі людзьмі. Парадак, змест і памеры кампенсацый павінны быць абумоўлены прававым актам. Акрамя таго, з улікам кампенсацыі маёмы, павінна быць прадстаўлена і заканадаўча забяспечана магчымасць вяртання на Беларусь усім тым людзям і іх сем'ям, што былі высланы ў час сталіншчыны.

У асобным парадку павінны быць разгледжаны пытанні рэабілітацыі правоў вернікаў, культурных, палітычных аб'яднанняў і калектываў.

Трэцім важным аспектам працы камісіі павінна стаць заканадаўчая і каардынацыйная ініцыятыва даследчыцкай і мемарыяльнай дзейнасці, накіраваная на стварэнне даследчыцкіх праграм, на ажыццяўленне дзяржаўных заказаў навукова-даследчым арганізацыям (праз СМ БССР), на каардынацыю ў гэтым напрамку працы творчых саюзаў і аб'яднанняў, на выяўленне і даследаванне месцаў расстрэлаў, на устаноўку помнікаў і гэтак далей. Павінна быць прынята спецыяльная пастанова аб парадку ўтрымання і ахове могілак, месцаў масавых расстрэлаў, і гэтак далей.

Чацвёртым аспектам дзейнасці камісіі павінен стаць кантроль над выкананнем гэтага заканадаўства, над парадкам

рэабілітацыі і ажыццяўленнем сацыяльнай палітыкі адносна незаконна рэпресаваных людзей і іх сем'яў.

Пятым аспектам працы павінна стаць шырокое кола пытанняў, звязаных з рэабілітацыяй людзей, што неабгрунтавана пацярпелі ў часы застою і цяпер, выступаючы за права чалавека. Сюды ж павінны быць уключаны пытанні аб рэпрэсіўной псіхіатрыі, незаконнаму змяшчэнню людзей у шпіталі за палітычныя погляды. Першым заканадаўчым актам, які можа распрацаваць Камісія па правах ахвяраў палітычных рэпрэсій, павінен стаць Закон аб архівах, у якіх неабходна вызначыць тэрміны сакрэтнасці дакументаў, парадак і механізм іх рассакречвання. Без грунтоўнай дакументальнай асновы вывучэнне і ацэнка таталітарызму будуть няпоўнымі. Грамадства мае права на прынароднае, дакumentальнае сведчанне гісторыі. Адной з важнейших задач дзейнасці камісіі павінна стаць выяўленне і асэнсаванне карэнням сталіншчыны. Неабходна разглядзець рэпрэсіўную дзейнасць Леніна і яго акружэння — Троцкага, Бухарына, Свярдлова, Калініна і іншых, пачынаючы з 1917 года. Тут не павінна быць ніякіх белых плямаў. Генацыд, прынесены на нашу зямлю чужымі народу атрычалавечымі сіламі, павінен быць выяўлены і асуджаны да канца.

СТАРШЫНЯ. Я обращаюсь к народным депутатам. Сейчас 17.30, нужно задавать вопросы и еще один кандидат, которого нужно заслушать. Или перенесем на завтра? Прошу проголосовать. Кто за то, чтобы продолжать обсуждать кандидатов этой комиссии? Прошу высказаться... Прошу сначала зарегистрироваться. 289 депутатов зарегистрировалось. Кто за то, чтобы сегодня до конца рассмотреть вопрос по этой комиссии и продлить время работы? Кто за то, чтобы изменить регламент, прошу голосовать. Кто против, кто воздержался?

Значит, предложение это принимается... Поэтому я прошу задавать вопросы. 15 минут на вопросы. Десятый микрофон, пожалуйста.

ЛОМАЦЬ 3.К. (Слуцкая сельская выбарчая акруга №85, Мінская вобласць). Я высока цаню ўсё тое, што вы зрабілі і robіце, каб ніхто не быў забыты: ні тыя, хто загінуў у гады Вялікай Айчыннай вайны, ні тыя, хто загінуў у гады рэпрэсій. І падтрымліваю вас па пытаннях увекавечання ахвяр і іх рэабілітацыі. Але мяне здзіўляе другое: вы на мітынгу ў Мінску 25 лютага гэтага года сказалі пра камуністаў, што гэта самая злачынная партыя. У гэтай зале абсолютная большасць — камуністы. Якія мы злачынцы, калі за намі стаяць сотні тысяч выбаршчыкаў? Калі ласка.

ПАЗНЯК 3.С. Якія камуністы злачынцы, калі за вамі стаяць сотні тысяч выбаршчыкаў?

Што датычыць ацэнкі кампартыі як злачыннай арганізацыі. За ўсю гісторыю чалавецтва не было яшчэ такой сістэмы, такога таталітарнага рэжыму і такой партыі, пры праўленні якой было б столькі злачынстваў супраць чалавецтва. Таму такое абвінавачанне правамоцнае. Што датычыць адказнасці кожнага камуніста за гэтыя злачынствы, то чалавек, які знаходзіцца ў партыі, не нясе юрыдычнай адказнасці за яе калектывныя дзеянні. Юрыйчную адказнасць ён нясе толькі за свае дзеянні і адказвае па суду. Што датычыць палітычнай адказнасці, то палітычную адказнасць нясе кожны член партыі, які носіць партыйны білет. Часам задаюць такія пытанні: вось я, камуніст, гэта там Кагановіч займаўся злачынствамі ці Сталін, а я сумленны чалавек. Правільна. Ен адчувае сябе сумленным чалавекам, ён у гэтых злачынствах не ўдзельнічаў, але гэта сведчыць таксама і аб tym, што кампартыя перастае быць палітычнай арганізацыяй. Гэта разуменне на бытавым узроўні. Раз мы знаходзімся ў партыі і раз такія дзеянні палітычныя дзеюцца ў гэтай партыі, значыць, адказнасць палітычнай на нас падае. І рэйтынг наш у грамадстве таксама падае, і парламенцкі і г.д. І ва ўсім свеце члены партыі за палітыку сваёй партыі адказнасць нясуць. Адказнасць палітычную. А яна выяўляецца ў маральных адносінах да чалавека, і кожны камуніст не можа яе не адчуваць. Так што, вось якое размежаванне павінна быць у разуменні гэтага пытання.

СТАРШЫНЯ. Ваше время истекло.

ПАЗНЯК З.С. Я шаноўным ветэранам адкажу ў перапынку, мой час закончыўся. (Шум у зале). Я згодзен прадоўжыць далей, калі ласка.

СТАРШЫНЯ. Добавить время? Пожалуйста, пятый микрофон.

КАЧАН М.А. (Беларуская рэспубліканская арганізацыя ветэранаў вайны і працы). Народны депутат Позняк, расскажите о себе, расскажите о своих близких, мы ничего о вас вообще не знаем, откуда вы, что вы за...

ПАЗНЯК З.С. Я нарадзіўся ў 1944 годзе ў мястэчку Суботнікі Іёўскага раёна. Род я сіратой. На фронце загінуў бацька, загінуў родны дзядзька па маці, родны дзядзька па бацьку. Дзеда майго ў 1939 годзе рэпрэсіравалі сталіністы. У 1961 годзе я закончыў сярэднюю школу, потым працеваў нейкі час загадчыкам клуба; у 1967 годзе закончыў Беларускі дзяржаўны тэатральна-мастацкі інстытут — аддзяленне мастацтвазнаўства.

25 сакавіка 1990 года. Святкаванье Дня Незалежнасці ў Мінску.

Працаваў нейкі час на розных работах: рабочым сцэны, фатографам, мастаком. Потым паступіў у аспірантуру, закончыў яе ў 1972 годзе. Тройчы падвяргаўся адміністратыўным рэпрэсіям. Абараніць дысертацыю ўдалося толькі ў 1981 годзе ў Ленінградзе пры адмоўным водгуку і ўсіх палітычных ярлыках.

З 1976 года працу ў Інстытуце гісторыі Акадэміі навук старэйшым навуковым супрацоўнікам. Займаўся археалогіяй, даследваў археалогію горада Менска, яго ваколіц, усю Менскую вобласць.

СЛОВА ПРА ДЗЕДА

Пазьняк Ян Аляксандравіч (1897—1939)

Сказаць некалькі слоў пра гэтага вялікага чалавека мяне вымушае не настолькі ўсьведамленыне гонару быць яго ўнукам, колькі горкае становішча адлучанаасьці цэлых пакаленіньня нашага народу ад гісторыі Бацькаўшчыны. Бязь веданьня праўдзівай гісторыі грамадзтва сълепне. Гэтым яго станам паўсюдна карыстаюцца нашчадкі тых, хто страляў у патыліцу, хто асьляпляў наш народ, адлучаў яго ад культурнай спадчыны, карыстаюцца з мэтай атруціць яго съядомасць і асьляпіць канчаткова.

Ян Пазьняк — адзін з найбольш глыбокіх, выніковых лідэраў і арганізатораў беларускай нацыянальна-вызваленчай, грамадзкай і асьветніцкай дзейнаасьці ў заходній Беларусі. Ён узначальваў ня толькі накірунак, ня толькі арганізацыю, але і цэлую плынню у беларускім руху, якая аказалася найбольш жыццяздойкай, і, нягледзячы на няспынныя рэпрэсіі польскіх уладаў, пратрывала да канца панаваньня буржуазнай Польшчы на землях заходній Беларусі.

Беларускія хрысьціянска-асьветніцкія гурткі пачалі ўзьнікаць у 1909-1912 гадах у Гародні, Вільні і Пецярбурзе. Удзельнікам іх быў малады Янка Пазьняк. У 1913—1915 гадах у Вільні ён сумесна з Ядзевігіным Ш. (Антонам Лявіцкім), А.Бычкоўскім і Б.Пачопкам прымае ўдзел у выданні папулярнай ў тыя часы беларускай каталіцкай газэты «Беларус», супрацоўнічае ў рэдакцыі.

У маі 1917 года ў Петраградзе беларускімі каталікамі была створана «Хрысьціянская Дэмакратычная злучнаасьць» (ХДЗ). Пачынае выходзіць яе газэта «Крыніца». З 1921 года дзейнаасьць беларускіх хрысьціянскіх дэмакратаў вялася толькі ў заходній Беларусі. На працягу першай паловы 20-х гадоў беларуская хрысьціянская партыя моцна палітызавалася, ставіць праграмныя палажэнні аб незалежнаасьці Беларусі, аб дэмакратычных свободах, аб надзяленыні беззямяльных і малазямяльных беларускіх сялян зямлёй бяз выкупу за кошт

абшарнікаў і дзяржавы, выступае за беларускую школу і асьвету, за беларускую мову ў цэрквях і касьцёлах, за сацыяльныя гарантыв для народа і г.д., пратэстуе супроты афіцыйнай палітыкі паланізацыі Беларусі.

У 1922 годзе беларускія хрысьціянскія дэмакраты падчас выбараў у парламент, нягледзячы на ідэйныя разыходжаньні з леварадыкальнымі і экстрапаціцка-рэвалюцыйнымі групоўкамі, здолелі арганізаваць разам зь імі адзіны беларускі фронт, а пасля выбараў згрупавалі ў Сойме Беларускі пасольскі клуб, які адстойваў інтерэсы беларускага народа (перш за ўсё сялянаў).

На працягу 20-х гадоў беларуская хадэкія, якая выявіла сябе як нацыянальна-палітычна сіла цэнтральнай (сярэдняй) пазіцыі (незалежнасць шляхам палітыкі і рэформаў), выцерпела шмат эпрэсій і нападак з боку ўлады. Некалькі разоў зачынялася «Крыніца» (потым пачала выходзіць пад назвай «Беларуская крыніца»); падлегла зьменам і назва партыі.

25 сакавіка 1990 года. Святкаванье Дня Незалежнасці ў Мінску.
Зянон Пазняк на перадвыбарчым сходзе.

Усе гэтыя гады Ян Пазьняк удзельнічаў у хрысьціянскім палітычным руху на Беларусі. З 15 сакавіка 1928 года ён становіца галоўным рэдактарам «Беларускай крыніцы». На зъездзе Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі (назва з 1926 года), які адбыўся ў Вільні ў 1928 годзе, Ян Пазьняк быў

выбраны сакратаром Прэзідыума

Мітынг пратэсту супроты прошукаў наменклатуры ў Вярховным Савеце БССР

Цэнтральнага Камітэту БХД. У 1931 годзе на апошнім легальным зъезьдзе БХД яго зноў выбіраюць сакратаром Прэзідыума ЦК БХД. З гэтага часу Ян Пазьняк быў сталым лідэрам БХД і нязменным галоўным рэдактарам «Беларускай крыніцы».

Гэта быў цяжкі перыяд у палітычным жыцьці заходняй Беларусі. Польская шавіністичная рэакцыя, якая ўмацавалася ў час дыктатуры Пілсудзкага, паставіла мэту паланізацый беларусаў і зьнішчыць іх як народ. Галоўнымі сродкамі паланізацыі Беларусі сталі польскі касцёл, польская школа, эканамічная дыскрымінацыя і польскае асадніцтва. Не дзіўна,

што рэлігійна-асьветніцкая і эканамічная незалежная палітыка БХД апынулася ўпоперак горла польскім дзяржаўным шавіністам. Архібіскуп Віленскі Р.Ялбжыкоўскі звярнуўся ў 1928 годзе зь біскупскім лістом да каталікоў, дзе перадаваў анафеме БХД, абвінавачваў яе ў рэлігійнай індыферэнтнасці і «балшавізме», забараняў вернікам падтрымліваць БХД, чытаць і распаўсюджваць «Беларускую крыніцу». Паліцыя пастаянна канфіскоўвала газэту, пошта сабатавала яе дастаўку падпісчыкам, зьнішчалі нумары, перасъедавалі чытачоў, заводзілі судовыя справы і г.д. З другога боку сталіністы з нелегальнай КПЗБ абзывалі беларускіх хрысьціянскіх дэмакратаў «сацыял-фашистамі». Фразеалогія добра вядомая ў даваеннай савецкай палітыцы, даносах і літаратуры. Вядома ж, ня мелі рацыі ні тыя, ні гэтыя. З нагоды ярлычных ацэнак дзейнасці БХД правымі і левымі экстрэмістамі працытую рэзалюцыю №6 «Аб беларускім жыцьці пад Саветамі», прынятую на з’ездзе БХД у Вільні 13 снежня 1931 года.

«З’езд БХД рашуча пратэстуе:

- а) супроць зьнішчэння беларускага народнага і культурнага жыцьця ў Савецкай Беларусі;
- б) супроць рэлігійнага ўціску, які там праводзіцца;
- с) супроць увязнення (заключэння) ў турму. — З.П.) лепшых культурных беларускіх дзеячоў і высылкі іх за межы Савецкай Беларусі;
- д) супроць загадкавага забойства презідэнта Беларускай Акадэміі Навук праф. У.Ігнатоўскага;
- е) супроць прымусовага знішчэння адвечнага гаспадарчага ладу ва ўсходній Беларусі і ўводжання калектывізацыі сілаю і гвалтам.

Разам з гэтым З’езд пратэстуе супроць усялякіх спробаў з боку міжнароднага фашизму і камунізму да ўзброенай інтэрвенцыі, уважаючы яе за пачатак новых падзеяў, новай

няволі і новых няшчасцяў для Беларускага народу. Зъезд БХД трymаецца таго прынцыпу, што будучыню Беларускага народу ня зможа і не павінен вырашаць ані камунізм, ані фашизм, ані капіталізм, а толькі сам Бёларускі народ». («Беларуская кryніца», Вільня, 1931 г., 17 сьнежня, 41).

Мітынг пратэсту супроты прошукаў наменклатуры ў Вярхоўным Савеце БССР.

Тут зьдзіўляе нас не столькі сучаснасць пазіцыі і дакладнасць ацзнак тых працэсаў, што разгорталіся ў пачатку 30-х гадоў у БССР, колькі палітычная яснасць мысьленья і прадбачлівае вызначэнне злавеснай ролі, якую могуць адыграць фашизм і камунізм у лёсе народаў, у жыцці Еўропы. А гэта ж гаварылася за 10 гадоў да 2-й сусветнай вайны, Гітлер яшчэ не прыйшоў да ўлады, Сталін толькі пачаў фармаваць свой рэжым, пра будучы альянс камуністаў з фашистамі ніхто не здагадваўся, не маглі ўяўіць. Тым часам БХД выразна ўсьведамляла небясьпеку і прадбачыла змову супроты народаў. Ня дзіўна, што на беларускую хадэкію сыпаліся ўдары зьлева і справа.

Гісторыя шматпакутнай хрысьціянскай Еўропы пацвярджае, што, калі справа датычыцца сутнасці грамадскіх з'яў і лёсу

народаў, найбольш правільны прагноз і дакладнае вызначэнне дае Царква. Ёй гэта дадзена з прычыны яе духоўнасці, гуманістычнай маралі і асэнсаваньня вечнасці Быцця.

Да сярэдзіны 30-х гадоў яшчэ больш узмацнела рэакцыя ў Польшчы. У 1934 г. зьменена Канстытуцыя, скасаваны яе дэмакратычныя палажэнні, прыняты новы недэмакратычны закон пра выбары. У гэтых варунках беларускія арганізацыі байкатавалі выбары 1935 года ў польскі Сейм. Каб абараніць дэмакратычныя свабоды і супрацьстаяць фашизациі польскай дзяржавы, усе дэмакратычныя і гуманістычныя сілы краю пачалі аб'ядноўвацца на заходні ўзор у адзіны народны фронт, кансалідаваць свае сілы.

Спаленне членскіх білетаў КПСС

Да гэтага часу БХД і сумежныя зь ёй арганізацыі засталіся практична адзінай легальнай беларускай грамадзка-палітычнай сілай у заходній Беларусі. Лявіца была загнана ў падпольле або разгромлена, правіца далучылася да рэакцыі. Паўсталала пытаньне аб рэарганізацыі БХД, стварэнні фронту ўсіх яшчэ існуючых беларускіх арганізацыяў супраць рэакцыі. 19 студзеня 1936 года Прэзідыум БХД склікаў у Вільні Раду актыўістаў і прыхільнікаў руху. Аднак, нягледзячы на легальнасць сходу, у залу ўварвалася паліцыя і не дала магчымасці працаваць.

Сход Рады адбыўся праз тыдзень. На ім былі прынятыя новы Статут і Праграма, зацьверджаны новыя прынцыпы арганізацыі, якая была перайменавана ў Беларускае Народнае Аб'яднанье (БНА). Старшынёй Прэзідыта БНА (прэзідэнтам) быў выбраны рэдактар «Беларускай крыніцы» Ян Пазьняк.

Дэпутаты-прыхільнікі БНФ на сесіі

Праграма БНА ўключала ўсе асноўныя пажэньні БХД, але была больш шырокай і радыкальнай. Асноўнай мэтай было стварэнне незалежнай беларускай дзяржавы ў этнічных межах. Дзяржаўны лад яе павінен быў گрунтавацца на роўнасці і грамадскай справядлівасці без эксплуатацыі і прыгнёту, без дыктатуры. Сыцьвярджаліся демакратычныя прынцыпы і роўнасць між народамі, свабода сумлення, асуджалася выкарыстанне рэлігіі ў палітычных мэтах, падтрымлівалася вывучэнне рэлігіі ў школах, вяртанне да беларускай мовы ў цэрквях і касьцёлах, развязцё беларускай культуры і г.д. БНА пакідала прыватнае

карыстанне зямлёй, але дапускала калектыўныя гаспадаркі. Для абшарнікаў уводзілася «працоўная норма» зямлі. Усё, што вышэй «нормы», павінна было быць аддадзена беззямяльным і малазямельным селянам бяз выкупу і якой-небудзъ кампенсацыі памешчыкам з боку дзяржавы. Праграма адзначала, што зямля і прыродныя багацьці Беларусі зьяўляюцца прыроджанай уласнасцю беларускага народа.

Ідэю агульнага фронту БНА спраўджвала даволі пасълядоўна. Фактычна ўсе легальныя беларускія арганізацыі і выданыні былі пад яго ўплывам, у тым ліку Беларускі Інстытут гаспадаркі і культуры (БІГІК), Таварыства беларускай школы (ТБШ) і інш. Нягледзячы на ідэйныя разыходжаньні, БНА пайшло нават на неафіцынае супрацоўніцтва з падпольнай КПЗБ у некаторых галінах працы (школьніцтва, гаспадарка і інш.).

Аднак і націск польскай рэакцыі павялічваўся з кожным днем. Палякі паставілі задачу расправіцца з БНА, чаго б гэта ні каштавала.

Дэпутаты-прыхільнікі БНФ на сесіі

За 1936 год «Беларуская крыніца» канфіскоўвалася 11 разоў, адзін раз была зачынена судом. Над яе рэдактарам Янам Пазьняком ад пачатку 1936 года вісела 35 судовых спраў. У лістападзе гэтага ж году паліцыя зрабіла вобыск у памяшканьні БНА, потым вобыск на кватэры Яна Пазьняка, у Адама Станкевіча, Адольфа Клімовіча і іншых лідэраў Аб'яднаньня; 4 сьнежня забаранілі дзейнасць ТБШ і БІГІК. Стала зразумела, што ўлады скора «загрызуць» «Беларускую крыніцу» і яе рэдактара. Ян Пазьняк вымушаны быў адмовіцца ад рэдагаваньня газеты. Аднак гэта ня выратавала яе. У красавіку 1937 г. «Беларуская крыніца» была зачынена.

Ва ўмовах шалёнай эскалацыі антыбеларускай рэакцыі, якая на заходзе і на ўсходзе разъвівалася ва ўнісон, толькі на розных узроўнях, БНА галоўную ўвагу скіравала на выдавецкую дзейнасць, спрабуе ствараць новыя выданыні і арганізацыі. Ян Пазьняк стаў рэдагаваць «Хрысьціянскую думку», якую з 1928 года выдаваў Адам Станкевіч. Гэзэта стала выходзіць у два разы часцей і набыла агульнаграмадзкі кірунак. Часцей стаў выходзіць сельскагаспадарчы часопіс «Самапомач», зьявіўся новы бюлетэнь «Беларускія ведамасці», па-новаму

накіравалася дзейнасць Беларускага Студэнцкага саюзу і іншых таварыстваў і выданьняў. У гэты час амаль усе беларускія выданьні, навуковыя і літаратурныя творы, часопісы, календары, што выходзілі ў розных выдавецтвах, у сапраўднасці выдаваліся пры дапамозе БНА.

Дэпутаты-прыхільнікі БНФ на сесіі

канфіскоўвалі газэты і кнігі. Неўзабаве выселілі зь Вільні Адама Станкевіча і Адольфа Клімовіча. Потым пачаліся арышты актывістаў. Перад вайной у канцлагеры Картуз-Бяроза апынуліся шмат якія вядомыя дзеячы БХД-БНА — Вячаслав Багдановіч, рэдактар «Калосься» Ян Шутовіч, Язэп Найдзюк, Альфонс Шутовіч, Язэп Шнаркевіч, паэт Уладзіслаў Паўлюкоўскі і інш.

А потым... потым прыйшлі танкі «вызваліцеляў». Новыя гаспадары на нашай змардаванай палякамі зямлі пачалі свой шалёны, сатанінскі танец съмерці. Былі зачынены ўсе беларускія выданьні і арганізацыі, якіх не пасыпелі разгроміць палякі. Пачалі вывозіць усіх лесьнікоў, «кулакоў», пачалося паляванье на беларускую інтэлігенцыю. Зь Вільні людзей везьлі вагонамі, нібы быдла. Ніхто ня ведаў куды, ніхто іх болей ня бачыў, ня чуў, што зь імі сталася.

У каstryчніку 1939 года ў Вільні чарговы «хапун». Забралі Яна Пазьняка. У вагон — і разам з «нацыонал-фашистамі, ненавидевшими белорускій народ», як пішуць цяпер нашчадкі тых, хто тады хапаў, павезьлі кудысьці навек. І нікага съледу. У 1956-1957 гг. мая бабуля, Марыя Адамаўна, спрабавала высьветліць лёс мужа. Пісала, дамагалася, толькі дарма.

Злачынства съцеражэ свае таямніцы. У 1965 годзе я спрабаваў даведацца пра съмерць дзеда. Аб'езьдзіў шмат каго. Толькі і даведаўся, што павезылі «іх» у бок Нова-Вільні і Менску. У 40-х трагедыя прадоўжылася. Тут ужо па стараліся немцы. Вывезылі ў Нямеччыну (там і загінуў) майго роднага дзядзьку, сына Яна Пазьняка, таксама Янку. У сінёжні 1944 года на фронце загінуў мой бацька, другі сын Яна Пазьняка, Стась; 9 лютага 1945 года ва Усходній Прусіі згарэў у танку мой родны дзядзька па маці, усеагульны любімец Яська...; з 1941 года ён быў на фронце, у танку, у баях. І гэтаму не пашанцавала... Госпадзі, успакой душы рабоў Тваіх... мільёнаў, што паклаў наш народ на агульны фашыстоўска-бальшавіцкі крыававы алтар.

Ян Пазьняк працаваў арганістам у беларускім Святаянскім касьцёле ў Вільні, там, дзе ксяндзом быў найсьвятлінейшы, найразумнейшы чалавек усёй нашай заходнебеларускай гісторыі, інтэлігент зь вялікай літары Адам Станкевіч. Яны сябравалі з 1911 года, з раннянга юнацтва. Ян Пазьняк быў чалавек нешматслоўны, добразычлівы, пазбаўлены самалюбства. «Беларускую крыніцу» і ўсю працу ў БХД — БНА ён цягнуў, як вол, быў добрым арганізатарам, тактыкам і прадбачлівым палітыкам. Арганізуючы працу, сам ён нібы заставаўся збоку, у цяні, не «кіпей» і не «шумей», а справа ішла. Быў глыбока веручым католікам. Меў вытрымку і цярпеньне, бо ахвярна любіў сваю Бацькаўшчыну і зьняважаны, паняволены беларускі народ.

Вобраз дзеда Яна (Яся, як называла яго бабуля) я ўяўляў зь дзяцінства. Ён мне здаваўся святым. За ўсё жыцьцё я ня чую, каб хто кінуў камень у гэты вобраз. Забойцы маўчалі, каб ня выявіць сваё злачынства. І вось жа прыйшоў час і запеніліся насьледнікі забойцаў. Яны думаюць, што не адказныя за тваю съмерць, дзед Ясь. Ды й пеняцца ж на мяне, хоць і ўспамінаюць твае імя. Як яны падобныя на тых, ах, як падобныя... Да дробязей падобныя.

(30.12.1989. Менск.)

«Навіны БНФ», 1990, 20 студзеня, №1.

ТЭКСТ НЕЗАСЛУХАНАГА ВЫСТУПЛЕНИЯ

на пасяджэнні сесіі Вярхоўнага Савета БССР
29 чэрвеня 1990г.

ПАЗНЯК З.С. Паважаныя калегі, паважаныя дэпутаты! Чарнобыльская трагедыя на Беларусі пачалася чатыры гады назад, але толькі ў сярэдзіне 1989 года з развіццём дэмакратычных грамадскіх рухаў удалося часткова даведацца аб выніках гэтай катастрофы на Беларусі, аб тым, што было пад сакрэтам. Паступова перад нашым насельніцтвам адкрылася страшная карціна — карціна радыяцыйнага генацыду, які доўжыцца па сёньняшні дзень. Аналіз інфармацыі, канфліктаў, фактаў і падзеяў, што раскрыліся ў сувязі з чарнобыльскай радыяцыйнай на Беларусі, дазваляе зрабіць выснову, што над беларускім народам праводзіцца злачынны медыка-радыялагічны эксперымент, у якім зацікаўлены перш за ўсё атамны ваенна-прамысловы комплекс, звязаныя зь ім манапалізаваныя медыцынска-бюракратычныя структуры і міжнароднае ядзернае лобі; перш за ўсё МАГАТЭ і іншыя атамна-манапалістычныя ўтварэнні. Што датычыць МАГАТЭ, то функцыянераў гэтай арганізацыі і іншых зацікаўленых эксперыментатараў нельга пускаць у Беларусь, нават набліжацца да яе межаў: гэта было б зьнявагай для нашай шматпакутнай зямлі. Мы добра памятаем спадароў Пелерэна і Бененсона, чыталі нядайна фальшивабяздушныя развагі спадара Блікса ў газеце «Правда», добра ведаем акадэміка Ілына з яго «канцэпцыямі». Мы не павінны дазваляць, каб нам плявалі ў твар і са злачыннай цікавасцю закладывалі пальцы ў нашы раны. Гэтым людзям няма чаго рабіць у Беларусі.

Галоўнае пытанье — перасяленье насельніцтва з заражаных зонаў і выратаванье нацыі. Тры гады пасля катастрофы яно замоўчаваецца. Цяпер другі год загаворваеца: а эксперымент ідзе, доўжыцца досьлед над народам. І будзе доўжыцца да рэшты пад шум прамоў, пакуль мы застаемся калоніяй, залежнай ад Масквы, пакуль будзем стаяць на каленях, плакацца і прасіць, пакуль існуе таталітарная сістэма і распараджаеца лёсам народа.

Я думаў сказаць пра канцэпцыі і магчымасці нацыянальнага паратунку ад радыяцый. Аднак паслухаўшы, як разгортваеца наша сесія, вырашыў адмовіцца ад гэтай тэмы. Ніякіх паваротных рашэнняў тут прынята не будзе. І нават калі нешта і зацьвердзіцца адпаведнае і вартae здаровага сэнсу, яно ўсё роўна не зможа быць рэалізавана, бо ў існуючым грамадстве няма механізмаў рэалізацыі. Сістэма арыентавана на падаўленне асобы, на параліч грамадскіх ініцыятываў, а не на раззвіццё народа. Задача якраз у тым, каб ініцыяраваць, стымуляваць раззвіццё і самавыратаванье грамадства. Таму я спынюся на некаторых канкрэтных справах, і перш за ўсё на выратаваньні дзяцей. Хто будзе несьці адказнасць за кубінскую авантuru, калі, нягледзячы на ўсе медыцынскія і эканамічныя супроцьпаказаньні, хворых беларускіх дзяцей адправілі на другі канец Зямлі ў гарачы субтрапічны клімат з сонечнай радыяцыяй, у 2,5 - 3 разы вышэйшай, чым у Беларусі. Учора паведамілі па тэлебачаньні, што двое дзяцей на Кубе ўжо памерла. Што атрымаюць бацькі назад паслья кубінскага «аздараўлення»? Няўжо дзеля паказушнай палітычнай «помпы» можна забыцца на элементарныя медыцынскія перасыцярогі? Я ўжо не кажу пра тое, што кубінскі бок выставіў рахунак каля чвэрці мільёна даляраў. Гэта ў пераліку на рэальныя рублі каля пяці мільёнаў рублёў. Дык якая ж гэта дапамога? Для чаго робяцца такія справы, каб аздараўіць дзяцей ці каб падняць прэстыж кубінскай хунты? Якім коштам?

Ці задумаліся вы, шаноўныя калегі, чаму, калі за гуманную справу бяруцца афіцыйныя структуры, то альбо цічога не атрымліваеца, альбо выходзіць кепскасць і марната? Альбо едуць у круіз за чарнобыльскія сродкі, альбо сабраныя грошы на дапамогу пацярпелым ад радыяцый перадаюць Міністэрству атамнай энергетыкі, ці яшчэ што?

Справа ў тым, што бюрократызаваная сістэма бяздушная. Яна можа толькі дэкліраваць абстрактны гуманізм, а не ўвасабляць яго канкрэтна. Канкрэтныя гуманістычныя функцыі ў дэмакратычным грамадстве бяруць на сябе грамадскія арганізацыі, ажыццяўляе грамадская супольнасць (гражданское общество), а дэмакратычная дзяржава дапамагае грамадской супольнасці, спрыяе грамадскім арганізацыям. У

нас жа, паколькі ўлада таталітарная, дзяржава не толькі не спрыяе грамадскім арганізацыям, а, наадварот, перашкаджае ім. Што ж датычыць грамадзянскай супольнасьці, то яна зынішчана амаль да рэшты яшчэ ў 30-х гадах. У выніку склася становішча, што грамадства, нацыя згублі здольнасць да самавыратаваньня. Нашае насельніцтва паўтарае адны і тыя ж пасіўныя дзеяньні: пішам у інстанцыі, зьбіраем подпісы пад калектыўнымі лістамі, просім, жалімся, плачам, праклінаем, пагражаем альбо кідаемся ў роспач, апатую і г.д. А інстанцыі не могуць нічога зрабіць. Не могуць таму, што не могуць, і не хочуць, таму што не хочуць. У іх іншыя інтарэсы.

Разарваць гэтае заганнае чарнобыльскае кола таталітарнага грамадства ўвесь час імкненца Народны Фронт. У 1989 годзе ўдалося дабіцца галоснасьці пра вынікі Чарнобыля. Цяпер праца вядзеца над проблемамі перасяленья людзей з заражаных зонаў і галоўнае — над выратаваньнем дзяцей. Дзеля гэтага яшчэ ў красавіку-маі 1989 года ў БНФ створаны камітэт «Дзеці Чарнобыля». Я не буду распавядаць пра яго дзейнасць, але спыніуся на адным асьпекце, паколькі ўчора дэпутат Тарасенка прапанаваў мне расказаць пра паездку ў Берлін і пра зъмест майго выступленьня. Пры гэтым было паведамлена, што я выступіў там супраць камуністычнай сістэмы. Сэнс гэтага паведамленья мне, шчыра кажучы, не зусім зразумелы. Бо я паўсюдна пісаў, пішу і гавару, у тым ліку і ў гэтай зале, пра сваё адмоўнае стаўленье да камунізму. Па-мойму, пра гэта ўсе ведаюць. Навошта адкрываць Амерыку?

Прадстаўнікі Камітэту БНФ «Дзеці Чарнобыля» прысутнічалі на трохдзённым семінары ў Берліне «Жыцьцё пасля Чарнобыля», арганізаваным нямецкім грамадскім арганізацыямі. Для нямецкіх арганізацыяў, гатовых аказаць дапамогу людзям Беларусі, важна было ведаць, як будуть выкарыстаны іхня дабрачынныя сродкі, куды і каму яны будуць перададзены. Пытанне стаяла аб вызначэнні маральна-палітычнага аблічча беларускіх арганізацыяў, іх надзейнасьці і партнёрскай адказнасьці. Думаю, што немцы атрымалі добрае ўяўленье пра гэта. З боку прадстаўнікоў БЭСА, Фонду Mіру і іншых афіцыйна ўтвораных грамадскіх арганізацыяў гучалі выступленні, дзе даказвалася, што чарнобыльская проблема ў

Беларусі мае псіхалагічныя харктар, спрвакавана страхам перад радыяцыяй, праяўляеца як радыяфобія і г.д. Прагучала нават прапанова прадаваць заражаныя беларускія тэрыторыі замежнымі навуковымі лабараторыямі для эксперыменту, а выручаныя сродкі накіраваць на лячэнне людзей ад чарнобыльскай радыяцыі. Усё гэта шакіравала прысутных. Прадстаўнікам БНФ прыйшлося расставіць крапкі над «і» і расказаць пра чарнобыльскае становішча на Беларусі. І пра сакрэтнасць, і пра эксперыменты, і пра генацыд, і пра ролю дзяржавы, і пра функцыі афіцыйна створаных грамадскіх арганізацый, якія выступаюць у ролі любі афіцыйнай дзяржаўнай палітыкі, не здольныя самі да якой-небудзь реальнай канкрэтнай дзеянасці.

Камітэт БНФ «Дзецы Чарнобыля» вывез на сёньняшні дзень на аздараўленыне ў ГДР 500 беларускіх дзяцей з радыяцыйных зонаў. Мы наведалі адно з такіх месцаў за 100 км ад Берліна, дзе пад наглядам прадстаўнікаў Камітэта «Дзецы Чарнобыля» аздараўляюцца нашы дзецы. Гэта месца Кіндэрлянд — дзіцячы лагер вышэйшай катэгорыі накшталт Артэка.

Увогуле Камітэтам ужо вывезены на аздараўленыне дзецы ў чатыры краіны — Усходнюю Германію, Польшчу, Чэхаславакію, ФРГ. Усіх 700 дзяцей.

У выніку семінару Камітэтам БНФ «Дзецы Чарнобыля», які ўзначальвае народны дэпутат БССР Генадзь Грушавы, наладжаны контакты і дамоўленасць аб дапамозе з 12-цю нямецкімі арганізацыймі. Цяпер Камітэт падрыхтоўвае на вываз на аздараўленыне ў ГДР 900 беларускіх дзяцей, каля 660 — у Польшчу, каля 100 дзяцей — у Чэхаславакію, каля 200 — у ФРГ. Ёсьць прапановы з Аўстрый, Нарвегіі, Швейцарыі.

Непасрэдным вынікам паездкі ў Берлін зъяўляеца таксама тое, што сёньня, у пятніцу, у Менск прылятаюць два транспартныя самалёты з ГДР, якія на адрес Камітэта БНФ «Дзецы Чарнобыля» прывозяць для беларускіх дзяцей у заражаных зонах 12 тон дзіцячага харчаванья, полівітамінай і іншых дзіцячых рэчаў. Усё гэта немцы падарылі нам бясплатна,

прывтым самі і даставілі. І мы не наладжваєм паказушных цырымоніяў з карэспандэнтамі на плошчах.

Улады ўсяляк імкнуща замаўчаць і скампраметаваць дзейнасць Камітэту БНФ «Дзецы Чарнобыля». Створаны нават падстаўныя папяровыя арганізацыі з аналагічнай назвай, каб заблытаць грамадскую думку. Але нас гэта мала хвалюе. Тыя бацькі і дзецы, якім дапамог Камітэт БНФ «Дзецы Чарнобыля», нас ведаюць. Хаця пазіцыя дзяржаўных органаў і афіцыйных структур не можа не зьдзіўляць. Перашкоды на кожным кроку ў съятой справе абураюць. Пра які гуманізм і пра якую мараль тут можна казаць. Дзеля справядлівасці, аднак, павінен заўважыць, што адзіная ўстанова, якая перастала чыніць перашкоды і спрыяе нам у працы, — гэта Міністэрства замежных спраў Беларусі. І за гэта дзякую.

У заключэнні хачу адзначыць, што аналіз становішча і чатырохгадовы вопыт выжываньня пад чарнобыльскай радыяцыяй паказвае, што праблема выратаваньня нацыі ад наступстваў Чарнобыля — гэта перш за ўсё праблема палітычная і вырашаецца яна палітычнымі сродкамі. Дзеля яе рэальнага вырашэння неабходны дзісьве ўмовы. Першае — гэта дзяржаўны суверэнітэт. Поўная незалежнасць беларускай дзяржавы і самастойнасць яе ў сваёй эканоміцы, унутранай і знежнай палітыцы, без абмежаваньня якім-небудзь саюзам ці федэрациі, магчымасць нарodu распарараджацца сваім лёсам, сваёй працай, яе вынікамі і прыбыткамі.

Другая ўмова — дэмакратычны лад, які стварыў бы ўмовы для адраджэння грамадской супольнасці і вольнай асобы. Вырашэнне чарнобыльскай праблемы, выратаванье людзей ад радыяцыі ва ўмовах таталітарнай камуністычнай сістэмы і манаполіі КПСС — утопія. Гэта нерэальна, колькі б ні гаварылі тут на сесіі пра трагедыю Чарнобыля. Чатыры гады эксперыментальнага выжываньня добра гэта пацьвярджаюць. Гэтая партыйна-манапалістычнай сістэма антычалавечная па сваёй сутнасці, і пакуль яна існуе, пакуты беларускага народа ніколі не скончацца.

**Выступ на пасяджэнні Вярхоўнага Савета БССР
19 ліпеня 1990 г.**

ПАЗНЯК З.С. Шаноўныя калегі, паважаныя дэпутаты! Я хачу выказаць некалькі меркаванняў наконт выступлення газеты «Коммерсант» аб новым саюзным дагаворы. Дэпутацкай групай Беларускага народнага фронту на разгляд сесіі Вярхоўнага Савета прапанаваны праект Дэкларацыі аб дзяржаўнай незалежнасці Беларусі. Гэты праект ужо распаўсюджаны сярод дэпутатаў. Дэкларацыя складаецца з чатырох пунктаў і заснавана на некалькіх прынцыповых палажэннях.

Адным з іх з'яўляецца палажэнне аб дзейнасці Саюзнага дагавора 1922 года як аб пачатку незаконнага акта і незаключэнні новага Саюзнага дагавору. Сутнасць нашай мадэлі дасягнення суверэнітэту Беларусі ў тым, што Беларусь не заключае Саюзнага дагавору, усе свае суверэнныя права пакідае сабе і нічога нікому не дэлегуе.

Незалежная Беларусь застаецца свободным суб'ектам адной эканамічнай прасторы з СССР. Усе існуючыя гаспадарчыя сувязі, пагадненні, паставкі і абавязкі паміж Беларускай Рэспублікай і іншымі рэспублікамі застаюцца ў сіле. Усе эканамічныя дачыненні Беларусь наладжвае шляхам заключэння дагавораў з прыняццем узаемавыгадных варункаў, застаючыся поўнасцю суверэннай дзяржавай, незалежнай ад іншых дзяржаваў. Толькі стаўшы незалежным, беларускі народ зможа валодаць сваімі рэсурсамі, эканомікай, працай і яе вынікамі, распарађацца сваім лёсам, сваёй палітыкай і накіраваць свае багацці, якімі цяпер не распарађаецца, на выратаванне ад чарнобыльскай катастрофы. Нас спрабуюць пераканаць, што плануемая мадэрнізацыя канфедэратыўнага ўладкавання СССР гарантует поўны суверэнітэт і права рэспублік. Аднак палітычны саюз, канфедэрцыя магчымая толькі паміж незалежнымі дзяржавамі. Афіцыйная Масква, як бачым, дбае не пра незалежнасць рэспублік, а пра аднаўленне іх залежнасці шляхам абавязковага заключэння новага Саюзнага дагавору, які павінен замацаваць у перспектыве існуючу залежнасць народаў і падпарадковаць іх маскоўскаму саюзнаму кіраванню.

У палітыцы часта бывае так, што патаемныя вялікадзяржайныя задумы, пра якія маўчачь вопытныя кансерватары, наўна раскрываюць «балбатлівыя дэмакраты». Так здарылася і на гэты раз. Нядайна маскоўская газета «Коммерсант», орган Саюза аб'яднаных кааператываў СССР, змясціла праект Саюзнага дагавору, складзенага экспертамі газеты. Эксперты лічаць, што цяпер, улічваючы рознагалоссі і алергію на дыктат Цэнтра, трэба імкнуцца ў новым Саюзным дагаворы, цытую, «до минимизации сфер компетенции союзной власти. По мере успокоения межнациональных распреяй и становления союзного рынка, — гаворыцца далей, — такой договор может обрастать мясом, включая в себя все более подробную регламентацию расширяющихся полномочий Союза». Вось так праста, шчыра і адкрыта.

«Коммерсант» засведчыў тое, што даўно вядома. Ад новай маскоўскай буржуазіі, гэтак жа як і ад старой маскоўскай партакратыі, ні свабоды, ні суверэнітэту мы мець не будзем. Згодна з гэтым праектам нам хочуць пакінуць саюзную канстытуцыю, саюзны ўрад, саюзную судовую ўладу і гэтак далей. Нам прапануюць перадаць у веданне гэтай саюзной улады пытанні абароны, дыпламатычныя дачыненні з замежнымі дзяржавамі, і нават грошы, і рэгуляванне грошавай сістэмы Саюза. Пра які суверэнітэт увогуле тут можна весці гаворку?

Паважаныя дэпутаты! Я выказаў гэтыя меркаванні, каб засяродзіць вашу ўвагу на пытаннях неардынарных, вырашальных для лёсу нашага народа. Нам трэба мець выразную ўгласную канцэпцыю незалежнасці Беларусі, і ніякія знешнія сілы не павінны навязваць нам свае пазіцыі, погляды і вырашэнні.

НА БРАСЛАЎСКІМ ЗАМЧЫШЧЫ СУСТРАКАЮ ЎСХОД

Летняе сонца ўзышло.
Жоўтае зъязнъне ў бліску азёр.
Як і сяньня, так было ўжо тысячу год.
Падымаюцца ўверх туманы
І далёкія вежы плывуць над лясамі.
Толькі замак парос лебядой.
Адплылі за той бок
Старадаўнія чорныя лодкі.
Адкурэлі дымы,
Адзьвінелі падковы і песьні.
Гулка крокі мае стуганяць па каменыхах.
— Гэй, кашталян, — крычыць мой голас. —
Гэй, кашталян, бяда над намі!
Маўчицы замковы кашталян.
І падымаецца туман
У жоўтым зъязнъні над лясамі.

1988г.

ВЫСТУПЛЕНИЕ НА СЕМИНАРЫ «ЖЫЦЬЦЁ ПАСЬЛЯ ЧАРНОБЫЛЯ»

Берлін, 23 чэрвеня 1990 г.

Шаноўныя спадары і спадарыні!

Чарнобыльская катастрофа — гэта трагедыя беларускай нацыі. 70 працэнтаў радыяактыўнага рэчыва выпала на тэрыторыю Беларускай Рэспублікі. Каля 20 працэнтаў на землі Бранскай вобласці РСФСР. Але, калі ўлічыць, што ў Бранскай вобласці Расіі жыве ў асноўным беларускае этнічнае насельніцтва, то зразумела, што пад небяспекай апынуўся ў асноўным беларускі этнас. Гэтая небяспека павялічваецца з кожным годам, бо фактычна нічога істотнага не робіцца, каб выратаваць насельніцтва ад радыяцыйнага паражэння, якое эквівалентнае ў цэлым па падліках вучоных 90 хірасімскім атамным бомбам.

Што магла б зрабіць дзяржава ў выпадку ядзернай трагедыі, якая здарылася ў Чарнобылі?

Перш за ўсё забяспечыць поўнае выкананыне інструкцыі па эвакуацыі насельніцтва з заражаных зонаў. Такая эвакуацыя была праведзена толькі часткова з тэрыторыяў на адлегласці 30 км вакол станцыі, прытым зроблена была яна са спазненнем. Фармальным адлікам паслужыла палажэнне аб 30-ці кіламетрах. Сутнасцю ж радыяцыйнага паражэння зьяўляецца не фармальная адлегласць, а ўзровень радыяцыі, якая разъмаркоўваецца па этнічнай тэрыторыі Беларусі вельмі нераўнамерна.

Палавіна тэрыторыі Беларусі пакрыта радыяактыўным пылам у такой ступені, што жыць там людзям небяспечна для здароўя. Гэта зоны ад 1-2 кіоры на квадратны кіламетр да 100-150, а месцамі плямы да 1000-3000 кіоры на квадратны кіламетр. Тым не менш людзі там жывуць па сёньняшні дзень, апрацоўваюць зямлю, вытвараюць харчовыя і прамысловыя радыяактыўныя прадукты, якія распаўсюджваюцца па ўсёй

Беларусі. Такім чынам адбываеца заражэньне радыёнуклідамі ўсяго насельніцтва Беларускай Рэспублікі.

Тры гады пасьля катастрофы пра трагічны стан Беларусі ніхто не ведаў. Інфармацыя пра радыяцыйнае становішча была строга засакрэчана, а па ўсіх каналах манапольных дзяржаўных і партыйных сродкаў масавай інфармацыі ішло адкрытае і цынічнае ашуканства грамадскасці. Становішча прадстаўлялася як поўнасьцю бясьпечнае.

У канцы 1988 года ўтварыўся Беларускі Народны Фронт, пачаўся дэмакратычны грамадскі рух. Пад яго націскам у 1989 годзе съяна сакрэтнасці абвалілася, гэтак жа сама як абвалілася Берлінская съяна, і перад нашымі людзьмі адкрылася страшная карціна — карціна радыяцыйнага генацыду, злачыннага атамнага эксперыменту, што праводзіцца над нашым народам, над нашай тэрыторыяй, якую ператварылі ў палігон для медыка-радыялагічных эксперыменту над людзьмі. Пра маштабнасць гэтага антычалавечага эксперыменту гаворыць тое, што 2 мільёны 200 тысяч беларусаў у БССР жывуць у небясьпечных зонах на радыяцыйна заражанай зямлі, зь якой трэба высяляць. Гэта больш чым 20 працэнтаў насельніцтва. Аднак ужо пяты год людзей не адсяляюць. Больш таго, зьявіліся праграмы, пастановы, інструкцыі, накіраваныя на тое, каб матэрыяльнымі льготамі і адміністрацыйнымі пастановамі замацаваць пражыванье людзей на радыяцыйных тэрыторыях. Праводзіцца ў гэтым накірунку містанакіраваная палітыка. Есьць шмат фактаў высялення людзей з адных радыяцыйна забруженых тэрыторый на іншыя радыяцыйна забруженныя з меншым узроўнем радыяцыі. Такім чынам імкнуцца захаваць пасьлядоўнасць эксперыmenta і зьняць сацыяльнае напружанье.

Афіцыйныя партыйна-дзяржаўныя структуры выставілі мноства навукова-адміністрацыйных лобі. Адміністрацыйна-дзяржаўны лабізм праяўляецца ў трох асноўных аспектах. Першае — фальсіфікаваны сапраўдны стан радыяцыйнай небясьпекі і здароўя людзей. Другое — съцвярджаеца, што радыяція не так ужо і страшная для чалавека, ствараюцца на

гэтай аснове розныя квазінавуковыя канцэпцыі, падвышаюцца нібыта «бясьпечныя» «нормы» радыяцыі на некалькі парадкаў і г.д. Трэцяе — пераводзяць стан рэальнай радыяцыйнай небясьпекі ў псіхалагічны аспект успрынняцца.

Імкнуцца падмяніць рэальную радыяцыйную небясьпеку радыяфобіяй, «масавым псіхозам», як было паведамлена тут калегам сацыёлагам Зелянковым. Лобі гэтага накірунку адкрыта гавораць пра ліквідацыю плюралізму і пра ажыццяўленне адзінай чарнобыльскай праграмы па вывучэнні «дынамікі экалагічнай съядомасці», гэта значыць заклікаюць працягваць чарнобыльскі эксперымент над людзьмі. «Этап эмоцый застаўся ззаду, — сказана было тут, — настаў час канструктыўнага вывучэння». Вось прыклад, як навука можа служыць злачыннай дзяржаве, якая праводзіць радыяцыйны генацыд над уласным народам.

Прытым пры ўсіх гэтых навукападобных выказваньнях, той, хто разважае пра радыёфобію, чамусьці асьцерагаецца ехаць у радыяцыйна заражаныя зоны і не хоча есьці радыяцыйна заражаных прадуктаў. А людзі ж там жывуць, а людзі ж тыя брудныя прадукты ядуць. Пра якую навуковую мараль тут можна гаварыць!

Партыйна-адміністрацыйная сістэма ўсяляк перашкаджае дзейнасці дэмакратычных незалежных грамадскіх арганізацыяў на Беларусі, якія імкнуцца канкрэтна, а не на словах ратаваць насельніцтва ад атамнай съмерці. Асаблівую перашкоду адчуваюць Беларускі Народны Фронт і яго камітэт «Дзеці Чарнобыля», створаны больш года назад, якім кіруе цяпер Народны дэпутат БССР Генадзь Грушавы. Гэтыя арганізацыі не прызнаныя дзяржавай. Яна, дзяржава, супраць іх змагаеца. Дзяржайная адміністрацыя ўтварае розныя падстаўныя папяровыя грамадскія структуры, праз якія імкнецца праводзіць сваю палітыку і прафаніраваць справу выратаванья народу ад ядзернага генацыду. Гэтыя структуры партыйна-камуністычная дзяржава падтрымлівае. Тут знаходзяць прытулак іх лобі і калабарацыяністы.

Такім чынам Чарнобыль на Беларусі — гэта важнейшы аспект палітыкі і палітычнай барацьбы. Гэта пытаньне выжываньня нацыі. І вырашаецца яно, перш за ўсё, палітычнымі сродкамі.

Чаму так здарылася? Чаму камуністычная дзяржава на Беларусі не ратуе народ ад радыяцыі? Чаму такая падвойнасць пазіцый?

Па-першае, партыйна-адміністрацыйная сістэма і канкрэтныя яе кіраўнікі нясуць адказнасць за Чарнобыльскую катастрофу і яе сацыяльныя вынікі.

Па-другое, у камуністычнай адміністрацыйна-дзяржаўнай сістэме чалавек не зъяўляецца першаснай і вечнай гуманістычкай каштоўнасцю. Меркаваныні эканамічнага плану, ідэалагічнага значэнья тут зайдёды ставіліся вышэй і чалавек прыносіўся ім ў ахвяру.

Трэцяе і галоўнае, пра што я ўжо казаў, партыйна-бюрократычнай дзяржава, якая цесна звязана з ваенна-прамысловым атамным комплексам, якая манапалізавала медыцыну, атрымала магчымасць на ўнікальны ядзерна-медыцынскі эксперымент над вялікай колькасцю людзей, практична над цэлым народам... І яна праводзіць гэты эксперымент. Прытым у выніках яго зацікаўлены не толькі СССР, але і ўесь афіцыйны ядзерны міжнародны съвет і яго арганізацыі тыпу МАГАТЭ і іншых. Вось чаму мы, беларусы, аказваємся адны ў гэтым съвеце.

Чацвертае, вельмі істотнае, тое, што Беларусь — гэта калонія Масквы, мы не маём рэальнага суверэнітэту, не можам распараджацца сваім лёсам, а ўсе нашыя партыйна-дзяржаўныя структуры зъяўляюцца калабарацыяністычнымі і па сутнасці антынароднымі.

Першае, што трэба зрабіць — гэта перасяліць людзей з заражаных зонаў на чистыя землі, прытым не разрываючы іх этнічна-сацыяльных структур.

Другое, перастаць атрымліваць сельскагаспадарчую прадукцыю на заражаных землях.

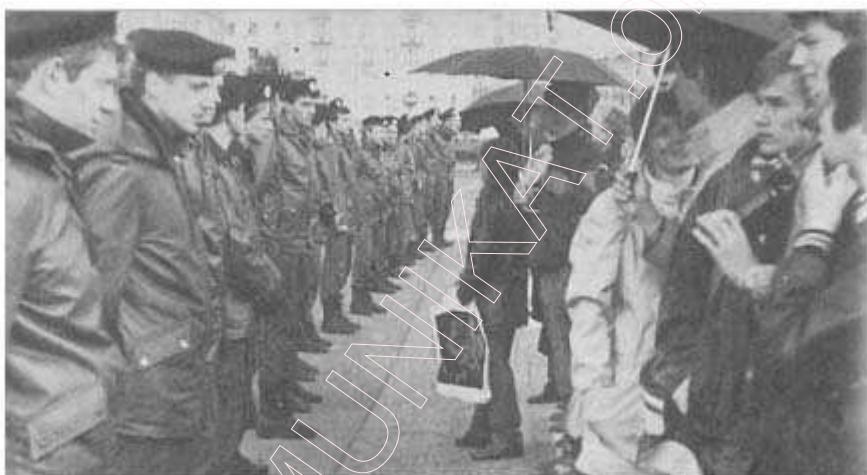
Трэцяе, прадухіліць распаўсяджаньне радыянуклідаў на ўсёй Беларусі.

Чацвертае — арганізаваць медыцынскае лячэнье і прафілактыку насельніцтва Рэспублікі.

Усе гэтая мерапрыемствы можна ажыцьцяўіць пры двух умовах. "першае — дасягненьне дзяржаўнай незалежнасці і поўнага суверэнітэту Беларусі. І другое — ліквідацыя таталітарнага камуністычнага рэжыму ў Рэспубліцы. Без выкананья гэтых дэльюх умоваў выратаванье беларускай нацыі ад чарнобыльской катастрофы немагчымае.

ШЛЯХ ДА СВАБОДЫ

Мінула паўтары гады з часу ўтварэння руху Беларускага Народнага Фронту «Адраджэньне». Пара азірнуцца і паглядзець, што зроблена і што дасягнута. За гэты ж час Літва ўжо ступіла на шлях незалежнасці. На чарзе Эстонія, Латвія, Грузія, Украіна, рэспублікі Сярэдняй Азii. У Балтыйскіх рэспубліках, у Закаўказьзі, на Украіне і шмат дзе яшчэ народ выбраў дэмакратычных дэпутатаў у Саветы. Пачаліся перамены. У Беларусі ж, здаецца, не зъмянілася нічога. Той жа зъдзек з беларускай мовы, тыя ж расейскія шыльды, назвы і

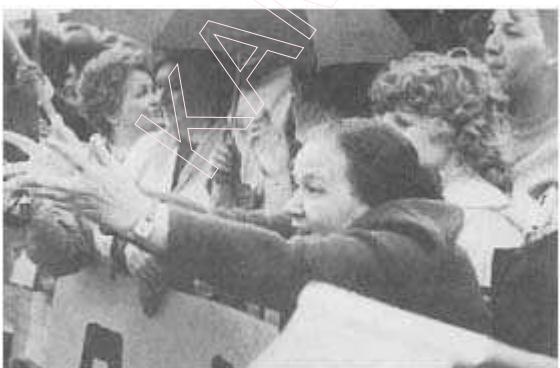

Плошча Леніна пад час першай сесіі Вярхоўнага Савета БССР вывескі; тыя ж помнікі на плошчах, Леніна ды Калініна; тыя ж прадажныя журналісты і тыя ж камуністы. Здаецца, што час спыніўся ў гэтым застойным балоце... Але гэта толькі на першы погляд, у параўнанні з тым, што робіцца навокал. Зъмены ёсць. Толькі яны ў съферах съядомасці і ідэй, толькі не падмацаваны грамадскім дзеяньнем. Яны выклікаюць аптымізм і трывогу. Аптымізм, бо будучыня вольнай Беларусі наперадзе. Трывогу, бо можна спазніцца. Беларусы заўсёды спазніліся на адраджэньне і ніколі — на съмерць. Спазніліся, бо не адчувалі часу, важнейшай пераменай велічыні палітычнага руху. Не адчувалі, бо не хацелі быць самімі сабой.

І ў Праграме і ў Статуце БНФ адзначаны галоўныя мэты руху: стварэнье дэмакратычнага грамадства на Беларусі, дасягненне «рэальнага суверэнітэту» рэспублікі і адраджэнне беларускай нацыі. На сёньняшні дзень мы нават і блізка не падышлі да ажыццяўлення паставленых мэтаў. Але зазірнём у Праграму і пачытаем, якія прапануюцца шляхі іх дасягнення. Мы наважваємся адраджаць «ленинскія прынцыпы нацыянальнай палітыкі». Як быццам не ведаем, што гэтая «принцыпія» палаўністыя, супярэчлівыя, блытаныя і фальшлівыя. Ды і пры чым тут Ленін? Мы пішам аб падтрымцы перабудовы, распачатай «лепшымі сіламі КПСС». Як быццам не ведаем, што «лепшыя сілы» КПСС тут ні пры чым, што ў савецкай дзяржаўна-парцыйнай сістэме ўсё залежала ад генсека, што перабудову пачаў адзін Гарбачоў.

Мы адзначаем, што дзяржаўны суверэнітэт «мае на ўвазе незалежнасць дзяржавы ва ўнутраных справах... і ў міжнародных зносінах». Але чаму толькі ў «справах» і «зносінах», а не ва ўсёй унутранай і зьнешняй палітыцы? Што тады быў бы за «суверэнітэт»?

Паўтары гады назад мы па шаблону зыходзілі з утапічнага разуменія будучага СССР «як добраахвотнага саюзу раўнапраўных і суверэнных дзяржаваў з правам свабоднага выхаду апошніх зь яго складу». Мы выступілі «за ўнормаванье прынцыпаў узаемадачыненіяў суверэнных рэспублік шляхам распрацоўкі і прыняцця новага Саюзнага дагавору», які «павінен заключацца пасля прыняцця рэспублікамі новых Канстытуцыяў», паведамлялі, што «суверэнітэт саюзных рэспублік — першасны, а суверэнітэт іх саюзу — другасны» і г.д., не заўважаючы юрыдычнага нонсенсу такіх съязніц.

Плошча Леніна пад час першай сесіі Вярхоўнага Савета БССР

жэньняў, не зважаючы на абсурднасць саміх палажэнняў аб падзеленым суверэнітэце. Суверэнітэт альбо ёсьць, альбо яго няма. Ён не дзеліцца і не палаўніцца.

Плошча Леніна пад час першай сесіі Вярхоўнага Савета БССР

Ілюзорнасць меркаваньня аб суверэнітэце ў складзе СССР пацьвярджаюць не толькі логіка і здаровы сэнс, але, перш за ўсё, гісторыя «краіны Саветаў» і асабліва палітычная практыка перыяду «перабудовы». Аднак паўтары гады назад у перыяд нашага палітычнага рамантызму вырашыць гэтае пытаньне на ідэйным, няхай сабе дэкларацыйным узроўні было цяжка. Палітычна думка яшчэ не прачнулася, ілюзіі не разъвеяліся, а атручаная камуністычнай пропагандай і страхам съядомасць людзей патрабавала хутчэй лекара і дапамогі, чымся здольная была сама на арыгінальную творчасць у ідэйных працэсах. Значная (калі не большая) частка людзей у БНФ гэтак і думала пра сувернітэт Беларусі, як напісана ў Программе. Падмацоўвалі такія меркаванні і аналагічныя пазіцыі балтыйскіх народных франтоў, дзеянасць і ідзі якіх успрымаліся ў нас зь вялікай пашанай. Не заўважылі мы толькі, што балтыйскія народныя рухі ў адрозненьні ад БНФ былі аформлены і арганізаваны ў асноўным камуністамі (няхай сабе і лібераламі). Адсюль невыразнасць пазіцыі аб суверэнітэце, пакуль не пачаўся

масавы народны рух і не ўнёс свае карэктывы ў перспектыву нацыянальнай будучыні Балтыі.

“Дзяды - 1990”. Алтар і памятная дошка калія будынка МУС-КДБ.

ліберальная (я б сказаў нават памяркоўна-ліберальная) програма народнага руху.

Цяпер самы час зрабіць адступленыне ад тэмы і схапіцца за галаву, успомніўшы ту ю неадэкватную рэакцыю, якую выклікала наша ліберальная праграма ў камуністычнага партапарату. Колькі съляпой нянавісьці, бруду, паклёпаў было выліта на Беларускі Народны Фронт, колькі прадажных журналістай спаборнічалі, каб дагадзіць сваім партыйным заказчыкам, колькі газэтна-журналынага дурману выпусцилі на людзей, колькі легіёнаў апаратчыкаў абрыйнулі на БНФ свае ярлыкі — «экстремісты», «нацыяналісты», «фашисты», «эмоцыі», «канфрантацыя» і ўсялякае паскудства.

Праграма БНФ практычна нічым не пярэчыла дэкларацыям КПСС аб перабудове, тым больш Канстытуцыі, аб вернасьці якой успамінаеца ледзь не на кожнай старонцы. Калі б у гэтых час БНФ быў поўнасцю прызнаны,

"Дзяды - 1990". Алтар і памятная дошка каля будынка МУС-КДБ

юрыдычна зацьверджаны і яму прадаставілі б усе канстытуцыйныя магчымасці дзейнічаць і разывівацца, камуністы тым самым, безумоўна, маглі б істотна ўмацаваць свае пазіцыі ў БНФ і ў цэлым у БССР. Цяжка сказаць, што сталася б у гэтым выпадку з народным рухам пры агульнай палітычнай нясьпеласці і пасіўнасці нашага грамадства.

Няnavісць да БНФ, што асьляпіла партапарат, і ўсе іхнія дзеяньні, абумоўлены адной простай прычынай — страхам рэальна згубіць уладу, прывілеі, манаполію і ўсё, што з гэтым звязана. Не мае ніякага значэння, якая там у Фронту праграма, ліберальная ці радыкальная, хоць камуністычная, хоць мааісцкая. Усё роўна абзавуць экстремістамі. Для партбюракратыі істотна толькі тое, што ўтвараецца новая грамадска-палітычная сіла, якая абапіраецца на народ і крытыкуе наменклатуру. Крайне нецярпімія адносіны ЦК КПБ да дэмакратычнай платформы ў КПСС яшчэ раз праілюстравалі становішча. Партбюракратыя разумее ўладу толькі як сваю манаполію, неабмежаваную і народам некантралюемую. Таму няма ніякага сэнсу весьці спрэчкі з наменклатурнымі камуністамі ці іх крэатурамі па праграмных палажэньях. Гэта толькі марнаванье часу.

“Дзяды - 1990”. Мітынг у парку Чалюскінцаў каля местаца растрэлай энкаведзістамі савецкіх грамадзян.

праудзівую інфармацыю, за перасяленыне. Чатыры гады змаганыня з Москвой, з «Мінздравам», з наменклатурай, з ведамствамі СССР, з подласьцю, з сакрэтнасцю, з бесчала-вечнасцю і зрадай. Чатыры гады радыяцыйнага генацыду, чатыры гады цынічнага эксперыменту над людзьмі; чатыры гады хлupsыні, зъняваг, абяцаныняў, ашуканства і фальшивых спачуваньняў, чатыры гады народнага бяссыльля. «Што рабіць? Як ратавацца? Дзе выхад?» — задаюць пытанні.

У разуменіі суверэнітету Беларусі рух БНФ прайшоў заканамерны перыяд эвалюцыі і асэнсавання. Яно яшчэ працягваецца. Прыклады Балтыі, яе імкненіе да незалежнасці — гэта для нас толькі прыклады, пакуль ва ўласным жыцьці не

успевамленьне неабходнасці нацыянальнай свабоды. Дзьве бяды, дзьве трагедыі навісьлі над беларускім народам: чарнобыльская катастрофа і катастрофа нацыянальна-культурная. Прычына адна, назавём яе абагулена — камунізм, За чатыры гады

чарнобыльшчыны практична нічога не скрунулася зь месца. Сталі хіба больш ведаць пра свою бяду. Чатыры гады зънясільваючай барацьбы за выжыванье, за

Выход ёсьць! Выход адзін — дзяржаўная незалежнасць Беларусі. Выход — гэта вольная незалежная дзяржава Беларусь.

Але паговорым спакайней. Чатыры гады падчарнобыльскага жыцьця засьведчылі бяспрайе нашага народу і поўнае бяспрайе, поўную залежнасць Беларусі ад Масквы, ад уладаў СССР. З 1989 года, пасьля таго, як Беларускаму Народнаму Фронту, вучоным АН БССР і навуковай грамадскасці ўдалося зламаць съязну маўчаньня вакол чарнобыльскай трагедыі на Беларусі і раскрыўся жахлівы яе размах, мы ўсе сталі съведкамі нежаданьня СССР дапамагаць нашаму народу, аддаць нам кампенсацыю за прычыненае зло, вярнуць нашы будаўнічыя брыгады і г.д. Мы ўсе бачылі і чулі, як выкручваўся Вярхоўны Савет СССР, як дэпутаты зъезду не слухалі беларускіх прамоўцаў, што апавяшчалі пра трагедыю нашай Бацькаўшчыны. А хіба можна забыць цынічныя зьдзекі іхніх «вучоных», што публічна пацьвеліваліся над беларускім народам, маўляў, ім, беларусам, пасьля Чарнобыля стала жыць лепш і здраравей, бо радыяцыя карысная для здароўя, не трэба прымаць радонавыя ванны. Наш дом гарыць, наш народ можа загінуць, а суседзі робяць выгляд, што не бачаць, хікаюць і веселяцца. Дык навошта нам такі саюз?

Цяпер Савецкі Саюз наважваецца прадаваць за валюту нашы чарнобыльскія землі для экспериментаў і вывучэння амерыканскім навуковым арганізацыям. Савецкаму Саюзу патрэбна валюта, чаму не прадаць чужое гора, ды яшчэ й дармавое. Пройдзе час, і яны стануць прадаваць за золата нашы чарнобыльскія трупы для досьледаў амерыканцам. Які тут «суверэнітэт», якая мараль?

Беларусь патрабуе ад СССР нейкіх 18 мільярдаў рублеў кампенсацыі (хоць калі ўсё падлічыць, лічба сягае да 100 мільярдаў). Мы ніяк не можам атрымаць належнае нам, нават дазіметры не наважваемся мець без дазволу Масквы. Мы гінем і не можам ратавацца, бо, бачыце, Масква не дазваляе. Не выгадна ёй, значыць. Вось чаму не зацьвердзілі нашу праграму выратаваньня ад наступстваў чарнобыльскай катастрофы. А тым часам кожны год Беларусь аддае Маскве (проста так, як

каланіяльную даніну) значную частку свайго нацыянальнага прыбытку, каля 6 мільярдаў рублёў. Тры гады — і вось яны тыя 18 мільярдаў, а мы ж ужо пяты год пакутуем і плацім ім. За што? За свае пакуты? За няволю?

"Дзяды - 1990". Мітынг у парку Чалюскінцаў каля месца растрэлаў энкавэдзістамі савецкіх грамадзян.

Савецкі Саюз павінен не толькі выплатіць нам кампенсацыю за чарнобыльскае зло, але і вярнуць гроши, адабраныя з нашага нацыянальнага прыбытку, прынамсі, за апошнія 40 гадоў, а гэта не менш як 200 мільярдаў рублёў. Крэмль павінен нам вярнуць нарабаваныя культурныя каштоўнасці, прысвоеныя ў час 1-й і 2-й сусьветных войн, нашы архівы. Метрыку Вялікага княства Літоўскага, бібліятэкі, беларускія каштоўнасці са збройнай палаты, калекцыі былых Магілёўскага, Менскага і іншых музеяў, якімі СССР

самавольна распараджаўся (перадаваў Польшчы і г.д.). Савецкі Саюз павінен нам выплатіць кампенсацыю за скалечаную ваеннымі аэрадромамі, палігонамі, гусеніцамі танкаў зямлю, за тэрыторыі і лясы, занятыя пад ракетныя ядзерныя базы, якіх у нас 23 з 44 па СССР, за землі пад рознымі лакатарамі і радарнымі ўстаноўкамі, што нішчаць здароўе нашых людзей, за плошчы, сапсананыя тэрыконамі, за высечаныя лясы і загаджаныя рэкі, за ўсю ту ў шкоду, што прынеслы нашай тэрыторыі і зямлі саюзныя ведамствы і прадпрыемствы, якія высмакталі нашу нафту, соль, карысныя выкапні, рабочыя і матэрыяльныя рэсурсы, выкарысталі нашу працу і рабочую сілу, а ўзамен пакінулі звалку, съмецьце, зьнішчаную прыроду, разбураны этнас і хворы соцыум.

А хто заплаціць за генацыд, за два мільёны забітых, за разбурэньне сельскай гаспадаркі ў час калектывізацыі, за працу і съмерць сотняў тысяч беларускіх ссыльных на Поўначы і ў Сібіры. Хто заплаціць за прымусовую съмерць тысячай беларускіх хлопцаў у Афганістане. Гэта ж была не айчынная, а брудная, подлая, несправядлівая вайна, якая зыходзіла з антынароднай палітыкі СССР, а не неабходнасці народнай абароны. У сусьветнай практицы жыцьцё салдатаў у такіх выпадках падлягае страхаванню, і сям'я ў выпадку яго пагібелі атрымлівае вялікую грашовую кампенсацыю (да 100 тысячай рублёў). Міністэрства абароны СССР будзе за гэта плаціць ці не? Пакуль яно плаціць толькі дэмагогіяй аб «інтернацыональном долге».

Калі б Беларусь не аддавала СССР кожны год амаль палову нацыянальнага прыбытку, калі б сама валодала сваёй тэрыторыяй, прыроднымі рэсурсамі і вытворчымі фондамі, калі б сама забірала сваю валюту, вяла б сваю міжнародную палітыку і сама распарараджалася сваім лёсам, тады ад Чарнобыля мы ўжо даўно і эфектыўна ратаваліся б і, упэўнены, выратаваліся б. Для гэтага ў нас ёсьць усё, акрамя свабоды, Нацыянальная дзяржаўная незалежнасць — гэта становішча ў грунце сваім сацыяльнае, якое аб'ядноўвае ўсё насельніцтва нацыі. Бо самастойнасць, незалежнасць народу і гаспадарства — гэта нармальны стан грамадства, які гарантуе яму працу для сябе, культурнае раззвіцьцё і гістарычную перспектыву.

Цяпер не трэба быць надта дасьведчаным, каб зразумець, што колькі б мы, працавітыя беларусы, ні працевалі, мы ніколі не будзем багатымі, бо наша эканоміка і гаспадарка каланіяльныя. Простаму чалавеку зразумела, што, калі мы атрымліваем жалеза з СССР, робім на нашых заводах аўтамабілі і адпраўляем іх назад у СССР, мы прадаём сваю працоўную сілу і называецца гэта каланіяльной эксплуатацыяй. Чалавеку зразумела, што калі прыбытак на 1 гектар сельгасугодзьдзяў у Беларусі ў 2 - 3 разы вышэйшы, чым у цэлым па СССР, а зарплата адпаведна ніжэйшая, то гэта рабаванье нашай працы і г. д.

7-е лістапада 1990 года ў Мінску. Палаткі на плошчы Леніна.

не можа. Камуністы праводзяць чарговася ашуканства народау, крыху паслабляючы лейцы імперыі (у асноўным на словах), каб потым забратаць яшчэ мацней на ўзроўні сучаснай дыктатуры ў лайковых пальчатках.

Чарнобыльская трагедыя зъяднала ў адно ўсе нашы беды, усе нашы праблемы — экалагічныя, эканамічныя, палітычныя, культурныя, маральныя і паставіла пытаньне рубам — альбо мы памрэм як народ, як нацыя, як культура ў складзе СССР, альбо выратуемся праз незалежнасць, праз выход з СССР і аднаўленыне суверэннай Беларускай дзяржавы.

Беларусь была двойчы анексавана ў склад Расійскай імперыі. Першы раз у канцы XVII стагодзьдзя ў выніку трох падзелаў федэратыўнай Рэчы Паспалітай. Пасля Каstryчніцкага перавароту 1917 года бальшавікі аб'явілі аб скасаваньні ўсіх дагавораў царскай Расіі. Аднак ужо ў снежыні 1918 года тэрыторыя Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР) была акупавана адзьдзеламі Чырвонай Арміі. Законны, выбраны Усебеларускім Кангрэсам Урад БНР вымушаны быў эміграваць, бо стотысячнае войска Беларусі, сфармаванае на Румынскім фронце, з-за процідзеяньня немцаў не ўдалося перакінуць на Беларусь.

За пяць гадоў пебудовы ўзынялася вялікая хваля афіцыёзной дэмагогіі, дакляраваньня выпраўніцтва становішча, даць эканамічную «самастойнасць» рэспублікам і г.д. Падзеі ж гэтых гадоў і палітыка Гарбачова выразна паказалі, што ніякай «самастойнасці» ў складзе СССР быць

7-е лістапада 1990 года ў Мінску. Шэсьце калоны БНФ.

Бальшавікі прывезьлі з сабой у абозе марыянетачны камуністычны беларускі «урад», якога ніхто не ведаў і ніколі не выбіраў. Пры дапамозе гэтага «ураду» неўзабаве аб'явілі аб стварэнні БССР — часовай дзяржавы ў процівагу Беларускай Народнай Рэспубліцы.

Беларускі народ мае поўнае юрыдычнае і маральнае права аднавіць статус незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі і патрабаваць ад СССР кампенсацыі за панесеныя страты. Ёсьць іншы шлях, які вымагае рэальнага статуса Беларусі як члена ААН.

Другая мэта руху, цесна звязаная зь першай, — стварэнне дэмакратычнага грамадства, дэмакратычнай рэспублікі. Гэтай задачы БНФ прысьвяціў асноўную дзеянасць за паўтары гады і найбольш увагі. Без дэмакратычнага грамадства ў нашых варунках немагчыма і незалежнасць, і адраджэнне нацыі і культуры, бо існуючы рэжым у БССР самы кансерватывны, антынародны і антыдэмакратычны, а ў наменклатурнай верхавіне нават антысацыяльны. Антыдэмакратызм рэжыму абумоўлены поўнай манаполіяй КПСС на ўладу і поўнай

безкантрольнасцю камуністычнай намен-клатуры і кіраўніцтва з боку народа.

7-е лістапада 1990 года ў Мінску. Шэсьце калоны БНФ.

Антынароднасць беларускага партыйнага апарату вынікае перш за ёсё зь яго ідэалогіі нацыянальнага ніглізму, г.зн. не-прыняцьця, адмаўлен’ня нацыянальнай культуры і мовы беларускага народа, нянаўсіці да яе свободных носібітаў і творцаў. Найбольш акрэслена нацыянальны ніглізм сфармаваўся менавіта на Беларусі.

Тут ён мае даўнія карэньні, бярэ пачатак са зъместу і праяў асобай вынарадавенчай палітыкі царызму ў дачыненьні да Беларусі. Царызм імкнуўся съцерці беларусаў і Беларусь з карты сьвету, як цэнтральную і патэнцыяльную геапалітычную сілу на заходзе Расійскай імперыі. Бальшавізм пераняў геапалітычную палітыку рускіх цароў і праводзіў яе з асаблівай жорсткасцю ў 20-х — 30-х і 40-х гадах. Асноўнымі выканаўцамі генацыду на Беларусі былі НКВД і пагранічныя войскі. Наладжвалі і масавыя адстрэлы людзей. Пра гэта ўжо было напісаны ў друку.

Арганізацыяй рэпрэсіяў, працэсаў і забойстваў на Беларусі займаўся непасрэдна ЦК ВКП(б) праз мясцовыя партыйныя камітэты. Потым ліквідаваліся кіраўнікі гэтых камітэтаў па ініцыятыве іншых кіраўнікоў і г.д. Злачынства мела шматступенны характар, дзе партапаратчыкі і энкаўзэдэшнікі зьяўляліся адначасова злачынцамі і ахвярамі ўласных злачынстваў. У выніку генацыду Беларусь страціла мільёны людзей, лепшых сялян, съпецыялістаў, прафесуру, пісьменнікаў

і творцаў, вучоных, інтэлігэнцыю і нават мясцовы партапарат, які ў значнай ступені, трапіўшы у гэтую маскоўскую мясарубку, перадушыў сам сябе.

Міліцейскі шчыт.

На месцы выбітых мясцовых сьпецыялістаў і апаратных работнікаў прысыпаліся «выдвиженцы» — функцыянеры з Расіі. І першае, чым яны пачалі займачца, — гэта зачыняць беларускія школы і змагацца з «нацдэмакшчынай», якая здавалася ім у кожным беларускім слове. Мясцовы бюракрат мог зрабіць кар'еру ў такіх варунках, толькі адмовіўшыся ад «нацдэмакшчыны» і ўсяго, што звязана з нацыяй і беларускай

культурай. Так уставляваўся ў КПБ съветапогляд нацыянальнага ніглізму; так узынікла племя апаратных рэнегатаў нацыі, манкураў, што давялі беларускую мову і культуру амаль да скону і прадаўжаяць яе зынішчаць па сёньняшні дзень.

Сімвалы камуністычнага ладу.

Беларуская арганізацыя КПСС нясе адказнасьць за генацыд, за вынішчэнне нацыянальнай культуры, мовы, за разбурэньне гістарычнай спадчыны і фальсіфікацыю гісторыі Беларусі, за падтрымку сістэмы каланіяльнай эканомікі, за растаптаныя нацыянальныя традыцыі, веру і мараль, за бязьдзейнасьць пры чарнобыльскай катастрофе, за стварэньне штучнай сакрэтнасьці аб выніках радыяцыйнага заражэння, што выклікала съмерць і страту здароўя людзей.

Падзеі паказваюць, што ніякіх гуманістычных ці хоць бы элементарна здаровых высноў са становішча ў Рэспубліцы гэтая арганізацыя і яе кіраунікі зрабіць не ў стане. Прапануецца эскалацыя кансерватызму, упартася, ахайванье дэмакратычных працэсаў, апеляцыя да ветэранаў і пабудова сапраўднага сацыялізму. Усё гэта павялічвае самаізяляцыю КПБ, выклікае стыхійную, часам ужо нястрымную нянявісьць да камуністай у народзе. Апошні аспект не можа не хваліваць, бо гэта крок да «румынскага варыянту». Наўрад ці усьведамляюць гэта сабе кіраунікі КПБ, як зрешты не ўсьведамляюць і Чаушеску.

ОМОН "грэцца"

Яны ніяк не могуць зразумець, што эпоха марксізму-ленінізму, эпоха манаполії КПСС ужо незваротна мінае. Мінае ва ўсім съвеце. Рухомая практыка гісторыі ХХ ст. даказала беспадстаўнасьць, злачыннасьць, утапізм і нежыцьцёвасьць марксізму-ленінізму і ўсіх «ізмаў» на яго аснове. Чалавецтва выпростае плечы і пачынае вылечваца ад камунізму. І нішто ўжо не спыніць яго выздараўленьня. Камуністычны кансерватызм бессэнсоўны. Ён можа прывесці толькі да чарговых няшчасцяў людзей. Ёсьць шлях больш гуманны, якім выходзіць з камунізму Усходняя Еўропа. Я б адзначыў тут чатыры этапы выходу з камунізму і вяртання ў цывілізаваны стан: асэнсаванье злачынстваў, пакаяньне, адмаўленье ад ідэалогіі марксізму-ленінізму і чацвёртае — суд над канкрэтнымі злачынцамі.

Зрэшты, што датычыць марксізму-ленінізму, то адмаўленье ад яго ёсьць працэс гістарычны і аб'ектыўны. Усталёўвалася гэтая ідэалогія сілай, крывёй і гвалтам з прычыны якраз сваёй цалкавітай штучнасьці і нежыцьцёвасьці. Антычалавечнасьць яе выявілася пазней і выходзіла, як і трэба было чакаць, з поўнай ненавуковасьці гэтага суб'ектыўнага вучэнья, аснаванага на ўтапічных сацыяльных канструкцыях і на вынікаючым адсюль эканамічным авантурніцтве. Авантурызм грунтаваўся перш за ўсё на адмаўленні прыватнай уласнасьці і рыначнай таварнай вытворчасьці як кораня, на думку Маркса, эксплуатацыі і няроўнасьці людзей. Сацыялізм ён разглядаў якраз як нярыначную вытворчасць. Прысьвяціў канструяванью такіх канцэпцыяў усё жыцьцё, хоць з самага пачатку было відаць, што ўсе яны чарговая ўтопія. Але засьведчыць яе вымушана была сама гістарычная практыка.

Наколькі шкоднымі для грамадства могуць стаць сацыяльныя ўтопіі, даказала гісторыя бальшавізму і партыйнай звышдзяржавы СССР. Сталін, схіляючыся з прычыны свайго невысокага разьвіцця да ўсялякага спрашчэнья, арганізаваў грамадства часткова па Марксу, часткова па Томасу Мору і абараняў сваю «Утопію» ленінскім метадамі зусім не з-за любові да чыстай тэорыі, у якой ён слаба разьбіраўся. Справа ў тым, што са зьнішчэннем прыватнай уласнасьці людзей, рынку, таварнай вытворчасьці і з алагульненнем, абдзяржаўліваннем

маёмысьці і сродкаў вытворчасьці прыватнай уласнасцю ў грамадстве становіцца сама дзяржаўная ўлада. Тая самая ўлада, да якой так імкнуліся і якую захапілі бальшавікі. У гэтым сутнасцьці. З валоданьня ўласнасцю-дзяржавай вынікае ўся камуністычна палітыка, іх тэорыя, ідэалогія, дэмагогія, міжусобная грызня, генацыд, лагеры і г.д. Бо дзяржава, неабмежаваная ўлада давала ім усё. І яны прайвілі сябе як уласнікі хцівія, жорсткія. Дзеля ўтрыманьня, павелічэння і ўмацаваньня сваёй уласнасці яны гатовыя былі ўтапіць у крыві ўсё чалавецтва, скарыстаць любую ідэалагічную ілюзію, утопію, толькі б удасканаліць уладу і захаваць яе непадзельную самаісную каштоўнасць. Вось чаму цяпер, калі ўся іх паўцывілізацыя зайшла ў тупік і трэба даваць задні ход, яны супраціўляюцца так шалёна. Здавалася б, што яны дзеянічаюць нават супроць логікі, і мы схільны бачыць у такіх паводзінах нешта ірацыянальнае. Але ўсё рацыянальнае ў іх Утопіі.

Цяпер нам кажуць: сістэма перажывае крызіс, былі дэфармацыі сацыялізму. Аднак ніякага крызісу сістэма не перажывае. Крызіс — гэта хвароба самаразъвіцця, якая вылечваеца. У дадзеным выпадку сістэма і ўсё грамадства зайшлі ў тупік. А гэта канец. Шляху далей няма. Наперадзе пагібель, распад цывілізацыі. Прыкметы тупіка: ніхто не зацікаўлены ў паляпшэнні працы. (Для чалавека ў сістэме яно бессэнсоўнае.) Ніхто не гаспадар. (Няма конкретнай уласнасці. Таму безгаспадарчасьць і развал.) Адсутнасць правоў і свабодаў асобы. Адсюль пасённасць, апатыя і, што самае страшнае, — крызіс маралі.

Выход жа з тупіка — не ўбок і не наперад да «сапраўднага» ці якога там яшчэ «дэмакратычнага» сацыялізму. Выход з тупіка толькі адзін — назад, калі аднак грамадства яшчэ здольнае рухацца. Назад да рынку і прыватнай уласнасці, назад да дэмакратыі, назад да рэлігіі і традыцыйнай маралі, назад да гуманнай культуры, назад да суверэнітэту і дзяржаўнай незалежнасці. І толькі адышоўшы і агледзеўшыся навакол, народы змогуць пайсьці наперад, як хто хоча, разам ці паассбку, без падказкі і ўказаньняў розных «старэйшых братоў» і крывавых настаўнікаў чалавецтва. Законы грамадства, як і

прыроды, нельга гвалціць і ігнараваць. Прырода і гісторыя помсьцяць за гэта.

Відавочна, што кожны сумленны чалавек сваёй гуманнай сутнасцю павінен змагацца з камунізмам і пераадольваць камуністычную ідэалогію як крайне антычалавечую, негуманную і антыграмадскую зъяву.

У гэтай сувязі даўно насыпела пара паставіць пытаньне аб дзеянасці У.І.Леніна і яго акружэння — Троцкага, Бухарына, Свярдлова, Дзяржынскага, Уншліхта, Зіноўева, Калініна і іншых. У адрозненьне ад Сталіна Ленін пакінуў масу дакументаў і съведчаньняў аб уласнай ініцыятыве і прыналежнасці да арганізацыі масавых забойстваў, расстрэлаў, зынішчэння нявінных людзей, арганізацыі канцэнтрацыйных лагераў, тэрору, нечалавечых жорсткасцяў і генацыду. Частка гэтых дакументаў зъмешчана ў яго поўных зборах твораў, частка апублікавана нядаўна, як, напрыклад... фенаменальны па сваім жудасным злачынным цынізьме сакрэтны ліст У.І.Леніна ад 19 сакавіка 1922 года для членаў Палітбюро аб правядзенны расправы над праваслаўным духавенствам з мэтай запалохванья Царквы, з прапановай правадыра расстраляць «чем больше... тем лучше» і «с такой жестокостью, чтобы они (праваслаўнае духавенства. — З.П.) не забыли этого в течение нескольких десятилетий» ("Собеседник", М., 1990, апрель №16, с.7). Згодна гэтага плана і ініцыятывы У.І.Леніна было расстраляна звыш восьмі тысячай чалавек, у тым ліку Петраградскі мітрапаліт Веніямін.

Фігура У.І.Леніна была кананізавана ў бальшавіцкім пантэоне яшчэ за часы Сталіна. Тады ж мэтанакіравана ствараўся і ленінскі культ, што было выгадна яго пераемніку дзеля стварэння ўласнага культу. Прырода камуністычных культаў як своеасаблівых сацыяльных сурагатаў рэлігіі (сама марксісцкая ўтопія ўспрымалася па веры — «учение Маркса всесильно, потому что оно верно». — У.І.Ленін) дастаткова добра разгледжана ў літаратуры. Не будзем на гэтым спыняцца. Адзначым толькі, што ленінскі культ кансерватары-камуністы па інерцыі падтрымліваюць і сёньня, апелюючы да «геніяльнасці» Леніна, вычляняючы «лепшыя рысы», уклад у рэвалюцыю (безадносна да маралі і значэння гэтага «ўкладу» для людзей) і г.д.

Знаёмства з фактамі, сьведчаньнямі і дакументамі, звязанымі з дзейнасцю Леніна з 1917 па 1922 г., раскрывае перад намі тыпаж дзеяча, не абсяжаранага ніякім законамі маралі і права, акрамя права неабмежаванай асабістай улады і палітычнай мэтазгоднасці. У гісторыі чалавецтва, пачынаючы ад цара Хамурапі, цяжка назваць лідэра, які б так шмат, адкрыта і шматслоўна пісаў і сьведчыў пра свае злачынствы. Сталін не пакінуў ні радка аб прыналежнасці да генацыду. Ленін спрэс пісьмова абураўся, што мала расстрэльваюць заложнікаў, прастытутак, сялян, буржуяў, сьвятароў і г.д. Узынікае нават сумнен'не: ці разумеў гэты юрист па адукацыі, былы памочнік прысяжкага паверанага, што тварыў найвялікшае зло?

Некаторыя камуністы мяркуюць, што на ХХVIII з'ездзе КПСС самы час разгледзець пытаньне аб дзейнасці У.І.Леніна і яго акружэння, што без гэтага далей «рухацца» немагчыма і г.д. Можа, гэта і выратавала б на нейкі час ад краху КПСС, але ёй трэба тады адмовіцца ад большавізму і перайсьці на пазіцыі сацыял-дэмакратыі (так бы мовячы, у запасную траншэю для камуністаў). Да гэтага, аднак, яны не гатовы. Дый не мае яно ўжо значэння. Пазыніцца лідэры. Народ, што становіцца на шлях свабоды, хораша сам разъбярэцца ва ўсім і вырашыць падобраму, па-чалавечаму.

«Беларусь», ліпень 1990 г., №7.

ЯКАЯ ПАЗІЦЫЯ Ў АПАЗІЦЫІ

Інтэрв'ю газеце «Літаратура і Мастацтва»

— На мінулым тыдні завяршылася праца першай сесіі Вярхоўнага Саеета БССР XII склікання. Пракаменціруйце, калі ласка, вынікі двух з палавінай месяцаў парламенцкай дзейнасці — з пункту гледжання іх адпаведнасці ці неадпаведнасці дэмакратычным, адраджэнцкім працэсам у грамадска-палітычным жыцці рэспублікі. Наколькі ўдалося ажыццявіць тыя ідэі, з якімі БНФ выступаў на выбарах-90?

— Лічу вынікі сесіі больш чым сціплымі. Дзве трэці рабочага часу змарнавана яе арганізатарамі, а прынятая рашэнні шмат у чым не адпавядаюць інтарэсам людзей.

Па-першае, не падрыхтавана, не прынята ніводнага заканадаўчага акту, які б спрыяў пераходу на рыначную эканоміку і ўмацоўваў бы суверэнітэт Беларусі. Калі мець на ўвазе гэты заканадаўчы вакуум, то напышлівя размовы аб новай эканамічнай мадэлі і ажыццяўленні суверэнітэту гучаць дэмагогіяй. Між тым жыццё за межамі Беларусі не спынілася, імкліва рухаецца да незалежнасці і дэмакратіі, пакідаючы нас далёка ззаду, у атмасферы палітычнай адсталасці, стагнацыі і рэліктавага бальшавізму. І ўжо не мы, а знешнія сілы адпаведным чынам будуць вызначаць наша становішча. Такая расплата за застой і палітычны параліч. Некалі камуністы, аматары да ўсялякага роду «ізмаў», прыдумалі слоўца — «хвасцізм». Яно вельмі дарэчы, калі характарызуваць грамадска-палітычную сітуацыю ў рэспубліцы.

Прымаючы пад увагу адсутнасць элементарнай заканадаўчай базы пад рыничную сістэму і суверэнітэт, а таксама са старэласцю адміністрацыйна-камандных структур улады, у прынцыпе не было патрэбы ствараць новы кабінет міністраў паводле старой кадрава-структурнай схемы. Бессэнсоўна, лічу, было фарміраваць урад, які заведама нічога не вырашыць і збанкрутуте. Гэта марнаванне часу. Можна было прадоўжыць паўнамоцтвы старога кабінета на перыяд

заканадаўчых рэформ, аднак на гэта не пайшлі. Дэпутаты ад БНФ не галасавалі пад час зацяжнога пустапарожняга міністэрскага шоу і не нясуць адказнасці за дзеянні новай адміністрацыі.

Па-другое, не прыняты неабходныя дакументы, якія б спрыялі дзяржаўнай, грамадскай дзейнасці дэпутата, пацвярджалі яга права і магчымасці. Гэта закон аб статусе народнага дэпутата, пастаянны рэгламент і іншыя палажэнні, напрыклад, аб Сакратарыяце Вярхоўнага Савета БССР... Сесія скончылася, а дэпутаты не маюць закона, на падставе якога яны павінны ажыццяўляць свае паўнамоцтвы. Яны нават не маюць дэпутацкіх пасведчанняў, акрамя часовых картак. Аказваецца, пасведчанні «суверэнным» беларускім дэпутатам павінна зрабіць і выдаць Масква...

Затое партыйная большасць Вярхоўкага Савета на закрытым пасяджэнні, пры адключанай радыё- і тэлетрансляцыі працягнула палажэнне аб tym, што «народнаму дэпутату БССР, вызваленаму ад выканання службовых ці вытворчых абавязкаў у сувязі з працай у Вярхоўным Савеце БССР, калі ён не мае пастаяннага месца жыхарства ў Мінску, даецца жылая плошча на ўсю сям'ю ў Мінску». Гэтая ў поўным сэнсе слова непрыстойнасць вельмі абурае шмат якіх дэмакратычных дэпутатаў. Бо так нідзе не робіцца. Дэпутат, які пераходзіць на пастаянную працу ў Вярхоўны Савет, павінен атрымліваць у Мінску не пастаянную, а часовую службовую жылплошчу. Пры гэтым кватэра па месцы жыхарства браніруеца за ім на перыяд ажыццяўлення дэпутацкіх паўнамоцтваў. Аднак партыйная наменклатура не была б партыйнай наменклатурай, калі б, трапіўшы ў масавай колькасці ў Вярхоўны Савет і захапіўшы ўладу, не выкарыстала б яе і тут дзеля сваіх асабістых інтарэсаў.

I, нарэшце, трэцяе. Як след не вырашана пытанне пра выратаванне насельніцтва ад чарнобыльскай катастрофы. Тут у наменклатуры, на якой у значнай ступені ляжыць адказнасць за паслячарнобыльскія падзеі, таксама было шмат асабістых інтарэсаў. Адсюль — працягласць і заблытанасць дыскусій,

адсюль — недастатковыя і нездавальняючыя рашэнні па Чарнобылю.

Што датычыць ажыццяўлення ідэй БНФ. Яны звычайна адхіляліся партыйнай дэпутацкай большасцю, але асобнымі сваімі палажэннямі ў той ці іншай форме раскіданы па многіх прынятых дакументах. Напрыклад, быта адхілена Дэкларацыя аб незалежнасці Беларусі, прапанаваная Народным фронтам. У той жа час прыняты дакумент аб дзяржаўным суверэнітэце, дзяякоучы працы нашых дэпутатау, на 95 працэнтаў заснаваны на ідэях БНФ, выкладзеных яшчэ паўтары гады назад.

— Чым зараз вызначаецца расстаноўка сіл у Вярхоўным Савеце? Наколькі адэватна, на ваш погляд, цяперашні дэпутацкі корпус выяўляе волю народа? Што спрыяе і, наадварот, што замінае выпрацоўцы і прыняцю адказных рашэнняў?

— У Вярхоўным Савеце БССР каля 86 працэнтаў камуністаў, прычым большасць з іх — апаратная і адміністрацыйна-гаспадарчая наменклатура. Волю народа гэтая большасць, вядома ж, не выяўляе. Яна баіцца гэтага народа. Такая сітуацыя ўтварылася таму, што ў нас няма дэмакратычнага закона аб выбарах. Адпаведна, не было і дэмакратычных выбараў. Я ўжо не кажу пра махінацыі і фальсіфікацыі з боку выбарчых камісій.

Дэмакратычныя дэпутаты па ініцыятыве групы БНФ аб'ядналіся ў Дэпутацкі клуб, які мае свой статут, прыняты 100 дэпутатамі. Гэта даволі свабоднае і шырокое аб'яднанне, вельмі неабходнае ў варунках кансерватыўнага засілля.

Дэпутацкая група (фракцыя) БНФ з 27 чалавек утворана яшчэ перад сесіяй, але заявіла пра сваё стварэнне і рэгістрацыю толькі праз два месяцы, калі больш-менш выспелі ўмовы. Да гэтага часу ўжо існавалі групы аграрнікаў і ветэранаў ("Саюз"). Нядайна абвясцілі пра свою групу (160 членаў) і камуністы. Вылучаецца таксама група «прамыславікоў» (кіраўнікоў прадпрыемстваў і інш.).

Найбольш радыкальныя аб'яднанні — гэта БНФ і Дэмакратычны клуб (парламенцкая фракцыя БНФ уваходзіць у Дэм-клуб). Пэўным лібералізмам па асобных пытаннях, але і вузкім прафесіяналізмам харктарызуецца група «прамыславікоў». Партгрупа выяўляе ў асноўным інтэрэсы кіруючага апарату. Найбольш палітычна рэакцыйная катэгорыя дэпутатаў — аграрнікі, пераважна кіраунікі гаспадарак і сельгасведамстваў. Зрэшты, і сярод аграрнай групы ёсьць дэмакратычна настроеныя людзі, але яны не робяць «надвор'я».

Самае сумнае, што ўсе наменклатурныя групы аб'ядноўвае стойкае непрыняцце беларускай мовы і культуры. На прыкладзе гэтых дэпутатаў добра відаць вынікі той антыкультурнай палітыкі на Беларусі, калі нацыянальны ніглізм становіцца масавай псіхологіяй.

Да кансерватыўнай большасці Вярхоўнага Савета трэба таксама далучыць дэлегатаў ад ветэранскаі арганізацыі (29 пенсіянераў). У асноўным гэта былое вышэйшае афіцэрства і высокапастаўленая некалі наменклатура, чыя дзеянасць і заслугі раскрыліся ў часы Сталіна і Брэжнева. У Вярхоўны Савет яны прыйшлі з кіруючых структур сваёй арганізацыі, мінаючы народныя выбары ў акругах. Гэтыя дэпутаты даволі актыўныя, выступаюць па ўсіх пытаннях з пазіцый пазаўчарашняга дня і галасуюць часта на ўзоруні дагматычных інстынктаў (як, напрыклад, за захаванне шостага артыкула Канстытуцыі).

У цэлым, калі суднесьці цяперашні склад Вярхоўнага Савета, яго пераважна кансерватыўную палітычную арыентаванасць, прафесійную і культурную павярхонасць — з тэрміновымі задачамі беларускага грамадства, то я не бачу для гэтага Савета ніякай перспектывы. Ён проста недзеяздольны па сённяшніх мерках, у яго трапілі не тыя людзі. Мяркую, як толькі палепшыцца становішча і з'явіцца магчымасці для свободных дэмакратычных выбараў, адразу паўстане пытанне аб роспуску нашага цяперашняга Вярхоўнага Савета.

— Шмат увагі на сесії было ўдзелена чарнобыльскай праблеме, слуханні па гэтым пытнні былі найбольш працяглымі. Беларусь абвеишчана зонай нацыянальнага экалагічнага бедства. Ці можна спадзявацца, што ў бліжэйшы час сітуацыя карэнным чынам зменіца, а прынятывя заходы будуць эфектыўныя?

— На маю думку, не. Бо ва ўладзе на Беларусі піранейшаму знаходзяцца людзі, вінаватыя ў паслячарнобыльскай трагедыі. Яны не здольныя ратаваць народ, бо заўсёды былі аб'ектыўна варожыя яму.

Для выратавання нацыі неабходны дзве ўмовы. Гершая — дзяржаўны суверэнітэт і незалежнасць Беларусі, каб скарыстаць сваю грамадскую працу, яе вынікі і энергію на вырашэнне ўласнага лёсу і дзеля свайго дабрабыту. Другая ўмова — ліквідацыя камуністычнай дыктатуры, яе адміністрацыйна-каманднай сістэмы.

Важна таксама зразумець, што чарнобыльская трагедыя, якая ўжо пяты год доўжыцца на Беларусі, той абсурд, што адбываецца на нашых землях, той радыяцыйны генацыд — маюць пад сабой злавесную прычыну і злавесны сэнс. Над нашым народам робіцца атамны медыка-радыёлагічны эксперымент, у якім зацікаўлены не толькі ваенна-прамысловы комплекс СССР, але і ЗША, увесы ядзерны свет і, перш за ўсё, такая арганізацыя, як МАГАТЭ. Яна абараняе не чалавека, не людзей, а інтарэсы ядзернай энергетыкі, ядзерных манапалістаў. А манапалістамі ў гэтай галіне з'яўляюцца СССР і ЗША. Перш чым вырашыць што-небудзь у МАГАТЭ, яны дамаўляюцца паміж сабой, а потым ужо праводзяць «фармальнасці»: «выбіраюць», скажам, генеральнага дырэктара МАГАТЭ — сваю крэатуру з нейтральных краін...

На працягу амаль года мы ніяк не маглі праінфармаваць свабодны свет пра нашу трагедыю. Уся інфармацыя ішла як у вату. Мы ж не ведалі, што выпрабоўвалі сілу міжнароднай атамнай мафіі, якая не зацікаўлена ў тым, каб грамадскасць Захаду ведала пра беларускую трагедыю. Бо калі б даведалася,

тады эксперыменту мог бы прыйсці канец. Сёлета нам удалося прабіць «ваконца ў Еўропу». Па кропельках пайшла інфармацыя, у людзей на Захадзе пачалі раскрывацца вочы. І тут занепакоілася МАГАТЭ. Спешна фармуеца каманда спецыялістаў, спешна дамаўляюцца яны з Саветам Міністрай СССР аб правядзенні «навуковай» экспертызы на забруджаных землях Беларусі. Праграму МАГАТЭ вырашана фінансаваць за кошт сродкаў чарнобыльскага фонду — 1,5 мільёна рублёў. Мы памятаем «круізы», памятаем, — куды пайшло паймільёна рублёў з дабрачыннага рахунку 904. Збрайце, людцы, па рубліку...

Удумаемся, што адбываецца. Па-першае, МАГАТЭ вырашыла з помпай правесці «навуковую экспертызу» і супакоіць грамадскасасць. Маўляй, небяспека ёсьць, але не ў такіх маштабах. Больш, маўляй, непакоіць псіхагенны фактар дэзінфармаванасці, што можа выклікаць рэцыдывы радыёфобіі і г.д. Генеральны дырэктар МАГАТЭ спадар Блікс, юрист па адукацыі, у сваім інтэрв'ю «Правде» і ў іншых выступах ужо даў зразумець, якога роду чакаюцца заключэнні «незалежных экспертаў». Па-другое, ніякія даследаванні за адведзены «экспертам» час не дадуць іншых і больш дасканалых навуковых вынікаў, чым тыя, якімі ўжо сёння валодаюць вучоныя з АН БССР. Экспертная акцыя МАГАТЭ — прафанацыя. Тым не менш яна праводзіцца ды яшчэ і фікансуецца за наш кошт.

Гэтыя і іншыя думкі я выклаў у рэфераце, зачытаным мной на сімпозіуме «Жыццё пасля Чарнобыля», які адбываўся ў Берліне ў канцы чэрвеня гэтага года. Рэферат быў трансляваны таксама па радыё «Свабода», надрукаваны ў замежным друку. Вынік — пачуў у свой адрас чарговую порцыю, скажам мякка, «нездаволенасці». Нават камсамольская газета «Знамя юности» асцярожна кінула ў мяке свой камяк. Так і хочацца сказаць — людзі, што з вамі робіцца?

А спадар Блікс тым часам выступіў на сесіі Вярхоўнага Савета БССР у сваім завуаляваным стылі і сарваў апладысменты. Якая прадбачлівасць.

Нарэшце ўспомнім, як нам прыдумалі 35-бэрную канцэпцыю, каб прадаўжаць эксперымент. Пад націскам грамадскасці яе пахавалі (амаль пахавалі). Тады прыдумалі льготы тым, хто жыве там, дзе з-за радыяцый жыць нельга. Далі павышаную аплату. Толькі каб ты там жыў, беларус, толькі каб затрымаць цябе на той смяртэльнай зямлі... І так будзе без канца, пакуль мы не зразумеем ўсё і не станем змагацца ўсімі цывілізаванымі сродкамі за сваю будучыню.

— Вярхоўны Савет прыняў Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце БССР. Вашы адносіны да гэтага дакумента? Ці можна лічыць, што пасля прыняцця Дэкларацыі ўтварылася якасна новая сітуацыя? Чым яна вызначаецца, і ў якім напрамку будуць разгортаўца падзеі ў бліжэйшы час?

— Парадокс нашай сітуацыі ўтым, што дэкларацыю аб суверэнітэце вымушаны былі прымаць тыя, каму ён не патрэбны, хто пра гэты суверэнітэт дагэтуль ніколі не думаў...

Дэкларацыя ў цэлым мае шмат станоўчага. І калі б у нас была народная ўлада і адпаведны палітычны ўзровень насельніцтва, прыняцце такога дакумента азначала б надзвычай важную і станоўчую для народа падзею — дзяржаўную самастойнасць і незалежнасць ад СССР. У нашых жа варунках акт незалежнасці Беларусі ў асноўным ніхто не заўважыў і не зразумеў, утым ліку і самі вярхоўныя заканадаўцы. Сітуацыя трагікамічная. якая сведчыць, што на сённяшні дзень Дэкларацыя — пустая паперка, не больш. Але ад нашага грамадства залежыць, якой яна стане потым. Дэкларацыя прынятая, і гэта факт. Цяпер беларускі народ мае магчымасць змагацца за рэальнае ажыццяўленне суверэнітэту рэспублікі.

— Нягледзячы на настойлівия прапановы і нават патрабаванні, Вярхоўны Савет так і не зарэгістраваў Беларускі Народны Фронт. Чым вы гэта тлумачыце?

— Паталагічным страхам КПСС згубіць уладу. Пытанне аб зарэгістрацыі БНФ, узнятае на сесіі 28 ліпеня, канчаткова не было

вырашана. Памятаеце, аб'явілі перапынак, пасля якога многія дэпутаты-камуністы разбегліся і не стала кворуму. Закрыццё сесіі перанеслі на 31 ліпеня, а перад гэтым засядала бюро ЦК КПБ — рашалі, як закрыць сесію, каб не зарэгістраваць БНФ.

31 ліпеня на Прэзідыуме Вярхоўнага Савета я паставіў пытанне аб разглядзе маёй заявы пра рэгістрацыю БНФ, пададзенай яшчэ 10 ліпеня. У адказ Старшыня Вярхоўнага Савета і некаторыя члены Прэзідыума паказалі мне свае спіны.

Я ўжо казаў, што ў палітычным сэнсе рэгістрацыя БНФ нам цяпер не надта і патрэбна. Аднак яна неабходна для нармалькай жыццяздзейнасці некаторых наших структур, напрыклад камітэту БНФ «Дзецы Чарнобыля».

«ЛіМ», 10 жніўня 1990 г.

СТАРАЯ ПАШТОЎКА

(З цыклу «Старыя фатаграфіі»)

Праз паціну часу
З таго стагодзьдзя
Глядзіць з парыжэлай паштоўкі душа,
Поўная хараства
У юным абліччы дзяўчыны.
Усьведамляю —
Ужо няма на Зямлі гэтых воч
І цела зышло ў нябыт.
Састарэла,
Пажоўкла папера,
Раскладаецца чорны брамід.
Блішчыць серабро сівізной,
 зьнікаюць адценъні,
А душа ўсё глядзіць на людзей
 з тых часоў —
Цэлы сьвет паўстаем
 ў імгненъні.

1985 г.

АСНОЎНЫЯ ПРЫНЦЫПЫ КАНЦЭПЦЫІ ПЕРАХОДУ БЕЛАРУСКАЙ ССР НА РЫНАЧНУЮ ЭКАНОМІКУ

Выступ на нечарговай другой сесіі Вярхоўнага Савета БССР

(аўторак, 9 кастрычніка 1990 года)

Паважаныя дэпутаты. Паважаныя калегі. Нашае пакаленне зъяўляецца съведкам і гістарычным удзельнікам распаду камуністычнай сістэмы, распаду яе таталітарнай імперыялістычнай дзяржавы — СССР. Як і ўсялякі працэс грамадскага раскладання, ён суправаджаецца хваравітымі сацыяльнымі зъявамі, упадкам маралі і культуры, дэградацыяй эканомікі. Гэта не павінна зьдзіўляць, але не можа не трывожыць. Аджылыя камуністычныя партыйна-дзяржаўныя структуры па-ранейшаму зъяўляюцца тормазам усялякага стваральнага разьвіцця. Мы перажываєм стагнацыю палітыкі «перабудовы», дзе найбольш застойным тэзісам стала пытаньне аб пераходзе да рыначнай эканомікі. Перехадзіць да рынку трэба было ўчора. Сёньня ўжо спазняемся. Мы назіраем зъбядненне людзей, зыніжэнне жыцьцёвага ўзроўню, недахоп прадуктаў і тавараў першай неабходнасці. Тым часам адна саюзная ўрадавая канцэпцыя пераходу да рынку зъмяніе другую ўрадавую канцэпцыю, адна ўрадавая думка іншую ўрадавую думку і, відаць, што прапановы могуць доўжыцца бясконца, бо ўсе яны ў той ці іншай ступені накіраваныя на прадаўжэнне жыцьця двух паміраючых структур — партыйна-бюракратычнай сістэмы і ўнітарнай дзяржавы СССР.

Асабліва прыцягальным для бюракратыі зъяўляецца ўяўленне аб сумяшчэнні дзьвюх структур — рыначнай і камандава-адміністрацыйнай. Прыдумалі нават тэрмін «рэгулюемая рыначная эканоміка».

Тым часам эканамістам, звязаным з навукай, а не з савецкай урадавай палітыкай, добра вядомая аксіёма, што сумяшчэнне дзьвюх сістэм — рыначнай і адміністрацыйнай, заканамерна і безадказна прыводзіць да аднаго выніку — да нястрымнага росту сьпекуляцыі, ценявой эканомікі і ўзнікнення

карумпаваных мафіёзных групаў, адпаведна — да зъяднення большасці людзей. Што мы і назіраем ужо на працыгу некалькіх гадоў бюракратычных дэкларацый аб пераходзе да рынку.

А між тым съпекуляцыю можна падавіць і перамагчы толькі рынкам. І чым больш ён разьвіты, тым лепш. Усялякія ж адміністрацыйна-карныя меры, супроць съпекуляцыі ў такіх варунках не больш чым ілюзія.

Рынак — пагібель для партыйна-бюракратычнай сістэмы. Таму, пакуль існуе гэтая сістэма, ніводная праграма, народжаная ў яе ўрадавым асяродзьдзі, не прывядзе да рынку. Існуе адкрытае тармажэнне; паказваюцца фальшивыя шляхі. На фоне імклівага зъяднення грамадства такая палітыка афіцыйных колаў выглядае самагубствам.

Часу ўжо амаль не засталося. Па ацэнках некаторых экспертаў — яшчэ 4-5 месяцаў такога двухсэнсоўнага існаваньня і настане калапс, стан поўнага паралічу гандлю, эканомікі, гаспадаркі, які абернецца голадам для людзей. Вось тады і з'явяцца масцітая і маленькая партыйная «фюрэр» і запатрабуюць надзвычайнага становішка.

Пара канчатковая зразумець, што пераход Рэспублікі да рыначнай эканомікі з'яўляецца жыцьцёвай неабходнасцю. Тут аб'ектыўны працэс, што рухаецца незалежна ад нашага выбару. Гэты выбор трэба зрабіць чым хутчэй, улічваючы, што суседнія рэспублікі аб'явілі пра свой суверэнітэт, рэальна будуюць сваю незалежнасць, ствараюць заканадаўчую і структурную базу рынку і апераджаюць нас па ўсіх паказчыках палітычных і эканамічных рэформай.

Ва ўмовах тупіковага крызісу адміністрацыйнай сістэмы і апераджальных працэсаў у суседніх рэспубліках Беларуская ССР, калі яна і надалей будзе фактычна заставацца ў складзе Савецкага Саюзу і не пачне рабіць рашучых кроکаў да пераходу на рыначную эканоміку, можа згубіць усе свае гаспадарчыя перавагі, што прывядзе да катастрофічнага зъяднення людзей, страты рэсурсаў, да эканамічнай залежнасці Беларусі

ад іншых рэспублік і краінаў, што вялікім цяжарам ляжа на беларускі народ.

Трэба элементарна разумець, што Беларусь не можа жыць у ізоляцыі, гэтакім вернападданным востравам сярод свабодных краінаў. Калі суседня рэспублікі ўводзяць мытную службу і мытны контроль на сваіх межах з намі, мы не можам не рабіць таго ж самага са свайго боку. Калі суседня з намі рэспублікі, каб абараніць свой таварны рынак, уводзяць уласныя гроши, мы не можам не ўвесці сваю нацыянальную грошовую адзінку. Гэта злементарна. Толькі той, хто гэта рабіць апошнім, хто спазъяеца, той прайграе. Калі мы гэта тэрмінова не зразумеем, не зробім заходы — мы апынемся на каленях. І тады нам, абабраным да ніткі, прадыктуюць умовы існаваньня. Такая будзе цана правінцыяльнасці і бязъдзейнасці палітыкі беларускага кіраўніцтва.

Таму першай умовай разьвіцця рыначных узаемаадносін на Беларусі зьяўляеца суверэнітэт і фактычнае дзяржаўная незалежнасць Рэспублікі ад СССР. Ніякіх кабальных «саюзных» дагавораў з паміраючым і паразітуочым Савецкім Саюзам. Ніякіх дагавораў з учарашнім Гарбачовым.

Сёньня гэта ўжо палітычны прывід. Толькі дзяржаўная незалежнасць Беларусі, толькі магчымасць праводзіць сваю незалежную ўнутраную і зьнешнюю палітыку зможа забясьпечыць нармальнае цывілізаванае існаваньне беларускаму грамадству, реальныя ўмовы пераходу на рычныя узаемаадносіны.

Стварэнне ўнутранага рынку заканамерна прыводзіць да неабходнасці зьнешнеэканамічных узаемадачыненій паміж дзяржавамі на аснове роўнага партнёрства і ўзаемавыгады. Толькі ў вольных суверэнных народаў, суб'ектаў гісторыі, ульнікаюць імкненыні да эканамічнай інтэграцыі і ўзаемадзеянья паміж краінамі.

Рычанская эканоміка, якая заключае ў сябе розныя формы ўласнасці, павінна абапірацца, перш за ўсё на прыватную

ўласнасьць і мець суб'екта гэтай уласнасьці. Суб'ектам уласнасьці ў дзяржаве зьяўляеца грамадзянін Рэспублікі, які валодае адпаведнымі правамі і абавязкамі ў дачыненьні з дзяржавай, замацаванымі Законам аб грамадзянстве Беларускай ССР. Гэта самы першы заканадаўчы акт, які павінен быць прыняты пры пераходзе да рынку. Ён забясьпечвае ахову вынікаў працы, уласнасьць, сацыяльную, культурную, гістарычную перспектыву насельніцтву Беларусі, кожнаму яе грамадзяніну. Важнейшым фактам рынку і суверэнітэту дзяржавы павінны стаць беларускія гроши, Нацыянальны банк Беларусі, уласная грашова-кредытная сістэма і фінансава-бюджэтная палітыка. Комплекснае ажыццяўленне захадаў па правядзенню грашовай рэформы павінна забясьпечыць пераход да канверсуемыхасці беларускага талера.

Гістарычны вопыт чалавецтва паказвае, што болей за ўсё стваральнай дзейнасьці адпавядае такое ўладкаваньне грамадства, дзе ўсе людзі працы зьяўляюцца суб'ектам разнастайных формаў уласнасьці. Функцыянованьне рыначнага грамадства значна залежыць ад судносінаў дзівуюх асноўных формаў уласнасьці — прыватнай і дзяржаўнай. Да чаго прыводзіць зынішчэнне прыватнай уласнасьці і абсалютная манапалізацыя дзяржаўнай уласнасьці, мы пераканаліся на прыкладзе СССР. Увогуле адным са злачынстваў камунізму трэба прызнаць зынішчэнне ім асноў чалавечага быцця, адной зь якіх зьяўляеца прыватная уласнасьць, якая забясьпечвае сацыяльную прастору, свабоду чалавечаму існаванью, эканамічны стыmul працы і творчасці, робіць яго суб'ектам, а не прыладай працы, гаспадаром, а не нявольнікам.

Існаваньне рыначнай эканомікі без інстытута прыватнай уласнасьці немагчымае. Тады сістэма не мае дынамікі, не можа самаразвівацца. Тому пытаньне аб tym, адраджаць прыватную уласнасьць пры пераходзе да рынку ці не дазваляць, не мае ніякага лагічнага сэнсу. І выяўляе альбо элементарнае неразуменне, альбо пазіцыю бюрократыі, дзяржаўных уласнікаў народнага багацця Рэспублікі. Бо з адраджэннем прыватнай уласнасьці і адпаведна рыначных дачыненняў бюрократыя і партыйна-феадальная наменклатура губляе моц, робіцца сацыяльна непатрэбнай, пачынае зынікаць. Гэтым

тлумачацца яе двурушныя адносіны да рынку і непрыйманьне прыватнай уласнасьці, усталяваньне якой абавязкова павінна адбыцца.

Трэба абавязкова прадугледзець увядзенне прыватнай уласнасьці на зямлю для грамадзянаў Рэспублікі. Пры гэтым павінен быць распрацаваны съпецыяльны парадак (механізм) распарараджэння зямлёю.

Неабходна прызнаць зямлю як тавар на рынку, замяніць бясплатнае карыстаньне зямлёю на платнае праз увядзенне зямельнага падатку незалежна ад формаў уласнасьці. Памеры падатку на зямлю могуць залежыць толькі ад месцазнаходжаньня і кадастравай ацэнкі. Трэба стварыць аднолькавыя эканамічныя і палітычныя ўмовы для развіцьця разнастайных формаў сельскагаспадарчай вытворчасці.

Актыўнае функцыянуванье рынку і эффектыўнасць эканомікі магчымыя пры ахопе дзяржаўным сектарам не больш за 30-40 % гаспадаркі. Таму абявязковым элементам рэформы зьяўляецца разъдзяржаўленне і прыватызацыя эканомікі, што дазваляе стварыць дынамічны сектар прыватнай маёмы. Прававая база дзяржавы павінна гарантаваць абарону ўсіх відаў прадпрыемальніцкай дзейнасьці, акрамя абумоўленай законам.

Пераход да цэнаутварэння, якое рэгулюеца толькі суадносінамі попыту і прапановы, — адзіны спосаб прымусіць працаваць усе рынакавыя механізмы.

На першым этапе эканамічнай рэформы дзяржава захоўвае за сабой права прызначыць лімітныя цэны толькі на тавары першай неабходнасці, якое падмацоўваецца ў адпаведных норматыўных актах.

Свабода цэнаў па ўсёй наменклатуре тавараў на рынку павінна адбыцца пры завяршэнні этапу стабілізацыі і ўмацаваньня грошовай адзінкі, а таксама разъдзяржаўлення і

прыватызацыі асноўнай часткі дзяржаўнай маёmacці ў сектары розынчнага і оптавага гандлю, паслугаў і г.д.

Цэны на прадукцыю прадпрыемстваў-манапалістай рэгулююцца пры дапамозе съпецыяльнай падатковай палітыкі.

Рост цэнаў на пераходным этапе кампенсуецца насельніцтву ў выглядзе даплатаў у адпаведнасці з індэксацияй узроўню інфляцыі.

Дзяржаўная палітыка ў пераходны перыяд павінна мець сацыяльную арыентацыю з дакладнымі і зразумелымі для кожнага грамадзяніна Рэспублікі механізмамі яе рэалізацыі.

У пераходны перыяд неабходна сістэма сацыяльных гарантый для ўсіх славаў насельніцтва.

Пераход на рыначную зекономіку павінен прадугледжваць стварэнне стартавых рэзерваў і гарантый рынку, гарантыв абароны ўласнасці. Неабходна прадугледзіць канверсію, скарачэнне савецкага войска і вывад яго з тэрыторыі Беларусі, уключэнне вызваленых земляў з-пад палігонаў і іншых ваенных аб'ектаў у гаспадарчу дзейнасць.

Асновай рыначнага заканадаўства павінны стаць палажэнні Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларускай ССР.

Неабходна мець на ўвазе, што гарантый абароны ўласнасці зьяўляецца, перш за ўсё, сама прыватная ўласнасць і прававая дзяржава, заснаваная на законах. Важнейшым кампанентам гарантый уласнасці зьяўляецца грамадзянская супольнасць і аснова яе — нацыянальная інтэграцыя, культура і рэлігія. Працэсы дэмакратызацыі разьвіваюцца так, што на змену таталітарнаму грамадству праз разьвіцьцё культуры і інтэграцыю нацыі прыходзіць грамадская супольнасць людзей, дзе чалавек ёсьць асока і суб'ект грамадства, а дзяржава выступае толькі як функцыя грамадзянскай супольнасці.

Таму дзеля стварэнья ўмоў нацыянальнай інтэграцыі і разьвіцця грамадзянскай супольнасці неабходны пакет законаў аб адраджэнні нацыі, культуры і грамадскіх дэмакратычных інстытутаў, якія забясьпечылі б маральную мікраструктуру новых эканамічных узаемадачыненій людзей.

Трэба ўлічваць пры гэтым, што беларуская культура і беларуская супольнасць у цэлым надзвычай пацярпелі за часы панавання таталітарнага камунізму і рэпрэсіўнай антыбеларускай палітыкі, асобныя галіны нацыянальнай супольнасці патрабуюць не тое што падтрымкі, а рэанімацыі. Надзвычай дэфармаваная нацыянальна-культурная сывядомасць асобы на Беларусі. Чарнобыльская катастрофа паставіла народ Беларусі пад пагрозу фізічнага знікнення. Яго выратаванье патрабуе надзвычайных мераў. Пакуль Савецкі Саюз застаецца юрыдычнай асобай у міжнароднаправавым сэнсе, неабходна тэрмінова запатрабаваць ад Урада СССР поўнай кампенсацыі ў канвертуемай валюце.

Беларусь не павінна выдаткоўваць ніводнага рубля на стварэнне і ўтриманне зброі масавага зьнішчэння, рэзка скараціць выдаткі на войска ўвогуле. Беларуская дзяржава не павінна ўдзельнічаць у фінансаванні атамнай энергетыкі, а скіраваць намаганьні на разьвіццё рэсурса-ды энергазьберагаючай тэхналогіі, альтэрнатыўных крыніцай здабычы энергіі. Павінна быць распрацавана Нацыянальная праграма экалагічнай бяспекі.

У рэальных умовах свайго існавання Беларуская рэспубліка павінна першачарговы клопат праяўляць пра выхаванне і захаванне сваіх навуковых кадраў. Трэба накіраваць дадатковыя сродкі на прыцягненне лепшых съпецыялістаў у стратэгічна важныя галіны навукі і тэхнікі; ва ўмовах пераходу да рынку стварыць Нацыянальны фонд навукі, заснаваць нацыянальную школу падрыхтоўкі съпецыялістаў рыначнай эканомікі.

Дэмакратычнае грамадства праз прыватызацыю ўласнасці і рыначныя дачыненія вяртае чалавека са стану люмпена ў стан

гаспадара, здольнага дбаць пра вынікі сваёй працы, пра будучыню грамадства, народа, прыроды і зямлі. Адраджэнню чалавека-гаспадара і самарэгулюемай эканомікі спрыяюць і новыя формы дзяржаўнай ўлады.

Стара структура Саветаў адпавадала адміністрацыйна-размеркавальнай сістэме аднапартыйнай дыктатуры. З дэградацыяй і развалам гэтай дыктатуры старыя Саветы аказаліся недзеяздольныя як форма ўлады, пабудаваная па вертыкальным іерархічным прынцыпе.

Пры пераходзе на рыначную эканоміку дзяржаўная структура павінна быць заснавана на двухступеннай выбарна-муніцыпальнай сістэме ўлады з выбарнасцю прадстаўнічых і выканавучых органаў, гарызантальнай структурай іх кампетэнций і роўным падпрарадкованнем закону, дзе цэнтральныя ворганы ўлады вызначаюць толькі выключнасць асобных дзяржаўных прэрагатыв. У астатнім дзейнічае закон. Абласныя структуры Саветаў ліквідуюцца.

Падсумоўваючы сказанае, хачу адзначыць наступнае. Вярхоўны Савет павінен прыняць канцэпцыю, якая адпавядае карэнным інтэрэсам Беларусі. Аднак нават калі б была такая канцэпцыя прынятая, павінны быць палітычныя гарантывіе ажыццяўлення. На жаль, такія гарантывіе вельмі проблематычныя.

Рэзкае зыніжэнне ўзроўню жыцьця і, галоўнае, адсутнасць пазітыўных палітычных і эканамічных пераменаў на Беларусі — усё гэта выклікала глыбоке расчараўванье людзей у палітыцы, у дзейнасці ўладаў, спарадзіла апатыю, азлобленасць і недавер да ўсялякіх дзяржаўных ініцыятываў. У такіх варунках, калі патрэбны намаганьні ўсяго грамадства, каб вывесыці рэспубліку на дарогу самастойнасці і рыначнай эканомікі, ажыцьцяўіць гэта змог бы толькі ўрад, які б карыстаўся народным даверам. Аднак у рэспубліцы няма, на жаль, дзяржаўнага лідэра, такога, як Барыс Ельцын, якому б паверыў народ. Цяперашні Вярхоўны Савет у большасці сваёй няздольны ажыцьцяўляць інтэрэсы народа, патрэбы беларускай

нацыі. Роспуск гэтага Вярхоўнага Савета цалкам верагодны і, бадай, непазыбежны. Гэтым жа Вярхоўным Саветам зацьверджаны цалкам неперспектывны Кабінет Міністраў.

Як адзін з варыянтаў выхаду са становішча магло быт стаць скліканье Устаноўчага Сойму — прадстаўнічага органа ўсіх грамадскіх і грамадска-палітычных арганізацый, аб'яднаньняў і рухаў на Беларусі. Функцыя Устаноўчага Сойму — правесці новыя выбары ў Вярхоўны Савет на аснове дэмакратычнага, зацьверджанага Устаноўчым Соймам Закона аб выбарах.

Без Ураду, якому давярае народ, перайсьці да рынку будзе вельмі цяжка. У такіх умовах толькі дасягненне суверэнітэту, поўнай дзяржаўнай незалежнасці Беларусі магло быт дапамагчы народу рэспублікі выйсьці са складанага стану. Дзякую за ўвагу.

Даклад падрыхтаваны апазіцыяй БНФ у Вярхоўным Савеце БССР

«АЛЬТЕРНАТИВА ВСЕГДА СУЩЕСТВУЕТ...»

Интервью «Народной газете»

— Вы надеетесь, что радикальные предложения Оппозиции получат необходимую поддержку депутатов? Каковы прогнозы, имеется ли реальная альтернатива сползанию в пропасть?

...Я считаю и говорил об этом неоднократно, что каким бы ни был Советский Союз, покуда он существует, выйти из него одной республике практически невозможно. Белорусский народный фронт давно предлагает коллективные действия. Наши предложения поддержаны демократическими движениями Латвии, Литвы, Украины, Эстонии. 26 апреля 1990 г. в Минске по инициативе БНФ состоялась рабочая встреча на уровне депутатов Верховных Советов и представителей народных Фронтов Белоруссии, Литвы, Украины, т.е. стран бывшего Великого княжества Литовского, Русского и Жемайтского. Рассматривался вопрос о заключении в будущем политического Балтийско-Черноморского Союза восточноевропейских государств Украины, Белоруссии, Литвы, Латвии, Эстонии. Такое содружество должно будет поменять ситуацию в Европе и гарантировать суверенитет каждой из пяти республик. Во-первых, мы можем иметь свой общий рынок. Пусть несовершенный, недостаточный, чтобы не только противостоять возможной безрассудной экономической блокаде с востока и нажиму с запада, но и самим выставлять условия в ответ. Мы будем иметь возможность избежать шантажа со стороны СССР, его манипуляций с ценами на нефть, на ресурсы и т.п., ибо все торговые поставки через наши территории и пространства ему придется оплачивать.

Мы не сможем сразу войти на равных в европейские рыночные отношения. Но содружество пяти республик даст стартовую возможность каждой из них для последовательного внутреннего развития, шанс не попасть в экономическую зависимость от Западной Европы и от СССР.

Заключение Балтийско-Черноморского Союза государств даст возможность игнорировать поползновения Горбачева и

правительства СССР к принудительному заключению нового кабального союзного договора, направленного на продление жизни умирающей империи и обанкротившейся советской власти.

Политический союз пяти восточноевропейских республик обусловлен также исторически и geopolитически. 500 лет совместной истории Белоруссии, Литвы и Украины в Великом княжестве, тесные взаимоотношения с инфлянтами, Ригой, эстонцами — это времена золотого века наших народов. Эта полтысяча лет говорит нам гораздо больше, чем 200 лет имперской неволи.

— *Какие в таком случае будут отношения с Россией?*

— На мой взгляд, появление политического содружества пяти восточноевропейских независимых республик будет полезно для демократизации России. Лично я, однако, на 99 процентов сомневаюсь в том, что Россия станет демократической страной. По своей структуре, историческим традициям и ментальным комплексам — это типичная империя восточного образца, наследовавшая суть и методы Золотой Орды. Эта страна не должна оставаться монополистом в жизненно важных областях международных и межгосударственных отношений. Иначе она реализуется как империя, направит свои преимущества не на внутреннее развитие своей нации и государства, а на внешнее, т.е. на агрессию, на укрепление монополии. Последнему состоянию государства соответствует и определенный тоталитарный характер власти. России необходимо создать цивилизованное ограничение, то есть такое состояние, которое, закрывая ей путь к агрессии, вынудит обратиться к внутренней жизни и ресурсам своего общества, заставит развивать нормальные европейские взаимоотношения с другими странами и народами. И с этой точки зрения Балтийско-Черноморское политическое содружество государств могло бы сыграть очень положительную для развития русского общества роль.

— Совершенно иную модель предлагает в своей недавней работе Александр Исаевич Солженицын.

— Мне иногда любопытно наблюдать весь этот советский политический театр маразма. Вещают экстрасенсы, колдуны, гадалки, астрологи, писатели, инопланетяне, индийские старцы на санскрите (или от их имени) и все — о России. Планеты предсказывают ее вечность, неделимость и, естественно, погибель тем республикам, которые стремятся к независимости. Надо же, Белоруссия приняла Декларацию о суверенитете — хорошо, да не в том созвездии, не к добру и т.д. этакая распутинщина. Реанимируются обветшальные имперские идеи и неумные, еще при жизни забытые «авторитеты». Все это уже было в начале века во время распада старой российской империи, и все это возвращается сейчас как кошмар — во время распада империи коммунистической. Статью А.Солженицына я ставлю в один ряд с этими явлениями.

И вовсе не потому, что ее появление точно совпадает с требованием чрезвычайных полномочий для М.Горбачева и автомобильной аварией Б.Ельцина (тут уж планеты не при чем). И не потому, что автор этой статьи обнаружил плохое знание истории России и незнание истории Белоруссии. А.Солженицын поднял из научного небытия старый имперский хлам, исторически несостоятельный и оскорбительный для белорусов и украинцев тезис о единой и неделимой России, отказывая белорусам и украинцам в государственной независимости.

Отношение к украинцам и белорусам, высказанное А.Солженицыным, совпадает с позицией русских черносотенцев начала века и официозной царской политикой, против которой боролась тогда вся демократическая Россия. Царизм и черносотенцы разделяли все население империи на две категории — русские и инородцы. Среди «русских» выделялись «истиннорусские», или «великороссы», и просто «русские», куда зачисляли белорусов и «малороссов» (т.е. украинцев). На основании таких взглядов, которые вытекали из имперской ассимиляционной политики России, белорусов и «малороссов» не называли отдельными народами, не считали нациями. Поэтому против них царизм проводил особые действия — запрещались белорусский и украинский языки, национальные школы, театр, униатская религия, разрушалась национальная архитектура и храмы, даже название Беларусь было запрещено к употреблению

специальным указом русского сената. По отношению к «братьским» народам царизм проводил жесточайшую и подлейшую политику этноцида, культурного подавления и русификации.

В то же время «инородцы», поскольку они признавались не русскими, имели свои национальные школы (татары, грузины, армяне, евреи и т.д., имели их тысячи), национальные театры, пользовались своими храмами и религией на своем языке и т.д. Вот ведь в чем заковыка — никто так не обескровил белорусскую и украинскую культуру, никто так не испоганил ее и не разрушил, никто так гнусно и жестоко не издевался, как «братьский» русский чиновник и «братьский» русский царизм.

Кстати, объясню господину Солженицыну, почему проводилась такая политика. Царизм пуще смерти боялся восстановления Великого княжества Литовского, в основании которого, как известно всем, кто знает историю, был белорусский народ, белорусская культура и белорусский язык. Великое княжество, заключившее в 16-м веке союз с Польшей, было мощнейшим государством на востоке Европы и, пока оно существовало, российская агрессия имела пределы. Разрушение Великого княжества Литовского стало историческим смыслом русской политики на несколько столетий. Она осуществилась в конце XVIII века, когда три империи разорвали на части народы ВКЛ. Вот тогда в составе России и настала для белорусов черная ночь.

И теперь писатель А.Солженицын мечтает о новой России с инкорпорацией белорусов и украинцев, без взбунтовавшихся на окраинах «инородцев». Как будто не ясно, какой вариант империи получится из этой давно похороненной идеи, где нам, белорусам, без поддержки «инородцев» уготовлена полная народная, национальная, духовная да и физическая смерть.

Так же, как монархические историки и черносотенцы, писатель считает украинцев, белорусов и русских (московцев) русскими. На этом собственно и зиждется концепция. Как плохо все-таки не знать истории и всего того, что следует знать, пускаясь в рассуждения о будущем трех весьма разных народов, близких по

языку, но принадлежащих к разным расам, разным культурам, разным системам ценностей разным историческим судьбам.

Досадно также, что писатель не воздерживается от оскорбительных выражений, особенно в адрес украинцев ("суетно-социалистическая Рада", «карпатороссы», «при австрийской подправке» был «выращен искаженный украинский ненародный язык», «малые народы» и вся «дробность» и т.д.).

«Крымским татарам, разумеется, — пишет автор, — надо открыть полный возврат в Крым. Но при плотности населения XXI века Крым вместителен для 8—10 миллионов населения — и стотысячный татарский народ не может себе требовать владения им». Логика, скажем, прямо примечательная: выходит, если в XXI веке на территории крымских татар может вместиться 8—10 миллионов человек, то нечего татарам — жертвам жесточайшего и беспримерного коммунистического геноцида — требовать возвращения своей отнятой, украденной родины.

Если бы это написал партийный функционер. Но, к сожалению, так пишет популярный писатель.

Полно по тексту таких странных реакционных и поверхностных суждений. Некоторые удивляются, что это писал А.Солженицын, о котором сложилось мнение как о последовательном демократе, борце с коммунистической тиранией и тоталитаризмом. К сожалению, те, кто прошли через ГУЛАГ, по-разному и каждый по-своему осознали глубину смертельной опасности для человечества империалистического коммунизма. Одни перед смертью в ужасе кричали «да здравствует Сталин», другие — проклятия, третьи, как А.Солженицын, уцелев, раскрыли панораму, анатомию преступной идеологии и власти, ее деяний, но, видно, так и не поняли сути этого вселенского зла, его традиций, опору на социальные структуры и исторические предрассудки. Достойно иронии то, что А.Солженицын, выступая против коммунистической империи зла, сам оказался пленником российского имперского сознания. Поэтому позиция его в этой статье до неприличия фальшива и неверна.

Впрочем, не только у него. В разговоре с российскими радикалами, интеллектуалами, либералами, демократами и т.п. можно всегда наслушаться весьма умных и крайне демократических суждений. Тогда я всегда стараюсь узнать их мнение о будущем демократическом и geopolитическом устройстве России, Белоруссии, Советского Союза и всего здесь сущего. И вот тут начинаются странные вещи. Как в статье А.Солженицына, а то и похуже. Меня всегда настораживало это отчетливое преобладание имперского сознания над национальным в головах русской демократической интеллигенции. Признание безоговорочного (а не как у А.Солженицына) права на национальное самоопределение есть первая заповедь демократизма. Но демократов среди русских «демократов» в России я встречал редко, а среди писателей не вижу ни одного.

Мне как человеку другой культуры многое чуждо, неприемлемо и неприятно в творчестве русских писателей и поэтов, обожаемых в России, начиная от Державина и до сегодняшних ниспровергателей. Это прежде всего — нравственная раздвоенность личности писателей и комплекс какого-то чванливого азиатского шовинизма и неуважения к другим народам. Вся русская литература пропитана этой болезнью. Однако я принимаю эту литературу такой, какой она есть, как объективную реальность со спокойствием и уважением, наблюдая, не вмешиваясь и не осуждая. Но только до тех пор, пока, во-первых, ее нам не начинают навязывать, и во-вторых, пока эти писатели не начинают заниматься политикой. Ибо, как правило, получается что-то нелепое. Романтическая беллетристика с приблизительными представлениями о явлениях и политика, за которой судьбы людей и народов, — суть занятия несовместимые и не надо их путать...

«Народная газета», 1990г. 23 — 30 кастрычніка

Выступ на мітынгу 7 лістапада 1990 года на плошчы Леніна ў Мінску

Паважаныя суайчыннікі, паважаная грамада! Мы сёньня падлічылі, што калі б на працыгу 20-га стагоддзя, на працыгу ўсяго часу, калі Беларусь была анэксіравана ў склад Расійскай імперыі, калі б на працыгу гэтых 73 гадоў мы былі б свабодным народам і нармальна разъвіваліся б, як і ўсе ўропейскія народы, — нас было б у нашых этнічных межах 50 мільёнаў чалавек. Скажыце, калі б не было большавізму, сталася б такое, што мы былі б у такім гаротным стане, што нашае насельніцтва за 50 гадоў не павялічвалася з 1945 году — як было 10 мільёнаў, так і засталося? Гэта значыць, што наш народ перастаў разъвівацца, ён спыніўся, яго спыніла камуністычная гільяціна.

Успомнім 1917 год, 18-ты, 19-ты, 20-ты — грамадзянскую вайну, калі зьнішчаны былі мільёны людзей. Скажыце, калі б не было большавікоў, магло б такое здарыцца з нашым народам?

У кожным народзе цьветам нацыі зьяўляецца інтэлігенцыя, лепшыя сыны народа. У 20-х, 30-х, 40-х гадох на катарзе, у Курапатах, у Сыляпянскім лесе мы згубілі большасць нашай нацыянальнай інтэлігенцыі. Скажыце, калі б не было большавікоў, магло б такое здарыцца?

Корміць нас усіх нашае сялянства, рукі сялянскія кормяць наш народ. Куды дзелася нашае сялянства ў 30-тыя гады? Яно пайшло на Калыму, яно пайшло ў Варкуту, у Курапаты. Мы згубілі мільёны нашых сялянаў, цяпер мы не можам пракарміць самі сябе. Скажыце, калі б не было большавікоў, магло б такое здарыцца?

Вы ведаецце, што наш народ у вялікай вайне згубіў кожнага чацьвертага чалавека, але калі б не было сацыялістычнай ідэі, якая ішла з усходу пад знакам сярпа і молата, і фашисцкай ідэі, якая ішла пад знакам свастикі, і калі б яны не згаварыліся і не распалілі сусветны пажар і ўключылі нас у сусветную мясарубку, то, скажыце, каб не было гэтай ідэі, каб не было гэтага большавізму, — здарылася б такое злачынства ці не?

Цяпер нашае жыцьцё горшае з кожным днём. Пяць гадоў нам гавораць пра перабудову, пяць гадоў пераходзяць да рынку, пяць гадоў нас кормяць абяцанкамі, а мы бяднеем з кожным днём, таму што адбываецца абрабаваньне ўсяго народу. У верхніх эшалонах улады стараюцца перавесці дзяржайную ўласнасць той дзяржавы, аб якой яны марылі, у сваю прыватную ўласнасць. Яны ствараюць свае банкі, яны ствараюць свае асацыяцыі. Такім чынам яны рабуюць усю нашу рэспубліку, усе нашыя рэспублікі і ўесь наш народ.

У другім плане рабуе нас ніжняя наменклатура: усялякія загадчыкі базаў, усялякія начальнікі, усялякія апаратчыкі — гэта ёсьць мафія. Кірауніцтву даюць дэфіцыты, і яно нас абірае да ніткі. Гэта яны стварылі пустыя паліцы ў магазінах. І да таго часу, пакуль не забяруць нас канчаткова, пакуль яны ўсю ўласнасць не забяруць у свае рукі, пакуль не зьдзяруць з нас усё — і нашу ўласную скuru, — да таго часу яны да рынку ня пойдуть, таму што тады прыйдзеца дзяліцца з намі, а яны гэтага ня хочуць. Тады можа апынуцца так, што яны забяруць усё нашае багацьце, усё тое, што мы ствараем сваімі рукамі, і мы пойдзем, як жабракі, у іхні рынак прасіцца на работу да новых камуністычных бонзаў і фабрыкантаў, якія змогуць і выкінуць свае партыйныя білеты, бо яны ім ужо будуть непатрэбныя.

Вось у чым розніца паміж пазіцыяй Народнага Фронту і балбатуной-камуністаў, якія ўжо пяць год балбочуць у Вярхоўным Савеце, у Прэзідэнцкім Савеце або пераходзе да рынку.

Мы ставім задачай разъдзяліць ўласнасць паміж народам, даць яе народу, а ня той шайцы, якая з 1917-га года захапіла ўладу, панарабіла бронзавых балванаў, моліцца ім і абдурае народ.

І трэцяя абдзірапаўка. Гэта імперыя, гэта Савецкі Саюз, які абдзірае ўсе рэспублікі, які абдзірае наш народ, нашу Чарнобыльскую краіну. Што мы атрымалі ад іх з-за Чарнобыля? Мы не атрымліваем належную кампенсацыю, мы аддаєм усё, што ўтвараем сваімі рукамі, таму што мы ня маем свабоды, мы ня маем сувэрэнітэту, мы ня маем незалежнасці, мы ня маем сваіх нацыянальных банкаў, свае валюты, свайго войска. Мы ня маем нічога. Мы маем Чарнобыль і свае рукі. Таму — пакуль ня будзе

незалежнасці, мы ніколі не падымемся з каленяў. Самае важнае нам цяпер — атрымаць незалежнасць ад гэтае імперыі. Калі мы будзем мець незалежнасць, тады распадзецца і гэтая партыя, якая нас цяпер абірае да ніткі.

Паважаныя землякі! Тут перад намі адбыўся запланаваны мітынг партакратыі, якую прывезлі сюды ледзь не пад аховай у аўтобусах і адвезьлі адсюль. Яны пакінулі каля свайго ідала дары, кветкі. А між іншым, за ўсю гісторыю чалавецтва, не было больш крывавай, больш злавеснай фігуры, чым Ленін. Гэтых ідалаў — сотні тысяч, ад гіпсавых да бронзавых, на нашай зямлі. Гэта зьдзек над нашым народам. Але мы — народ цывілізаваны, мы не будзем зьнішчаць гэтая помнікі, як баяцца вось тут людзі ў шынэлях, якія абараняюць гэтае пудзіла. Мы ня будзем яго рушыць, мы — цывілізаваны народ.

Ведаючы, што камунізму прыходзіць канец, ведаючы, што камунізм пакінуў пасъля сябе свае адзнакі, для таго, каб нашы нашчадкі памяталі і паказвалі наступным нашчадкам, — вось што такое камунізм і да чаго ён прыводзіў — мы гэтая помнікі ня будзем зьнішчаць. Мы іх пакінем, каб, глядзелі ўнуки і праўнуки. Мы іх зьвязем у адно мейсца, мы зробім запаведнік для іх. І не аднаму з іх не адкруцім галавы. Яны будуць пры сваіх галовах.

Шаноўная грамада! Людзі, якія былі перад намі, — хіба яны ня ведаюць, у якую кроў, у якое злачынства ўпіхнулі нас бальшавікі, у якое злачынства ўпіхнуў нас гэты чалавек, які стаіць тут у бронзе? Але яны яму панеслі кветкі. За што — кветкі? Ці варты ён кветкаў? Таму мы думаем, што народ, які сабраўся тут, павінен яму аддаць яго дары: гэта ГУЛАГ, гэта НКВД, гэта расстрэлы, гэта няnavісьць, якую ён прынёс, гэта бедната. Аддаць тую фуфайку, якая была ў 30-х гадох ледзь не нацыянальным адзеньнем савецкага чалавека... Мы павінны яму зараз вярнуць гэтая дары. Вернем, што ён нам пакінуў; пакінем яму, хай радуецца.

Я прашу, шаноўныя землякі, зрабіць калідор, даць магчымасць прайсці людзям і аддаць дары Уладзіміру Ільічу. Паважаная міліцыя, прашу зрабіць калідор зь міліцыі, якая прапусціць дары. Я заклікаю вас! Калідор будзе зроблены для дзесяці чалавек. Я прашу народных

дэпутатаў перадаць, што палкоўнік Срыбны павінен зрабіць калідор для пропуску дароў Леніну.

(Просьба да міліцыі ўтварыць калідор паўтараеца некалькі разоў).

(Канфлікт на пл. Леніна).

Міліцыя, я заклікаю вас не ўдзельнічаць у канфлікце! Не ідзіце на правакацыю! Міліцыя, вы будзеце адказныя за канфлікт перад помнікам! Міліцыя, спыніце канфлікт!..

Паважаная грамада, заклікаю вас вярнуцца на плошчу, хай яны займаюцца самі сваім Леніным. Заклікаю назад, кідайце яму свае пудзілы і вяртайцеся назад! Камуністычныя падонкі пусьцілі ў ход ОМОН ў той час, калі людзі началі адыходзіць! Ніхто іх ня рушыў, але яны ішлі ззаду і білі па съпінах! Вось іх аблічча! Але мы будзем стаяць спакойна. Прыйдзе час — і яны атрымаюць сваё.

Вяртаемся назад. Няхай Ленін застаецца са сваім ГУЛАГам, а мы будзем размаўляць аб сваіх проблемах. Вяртаемся назад, на плошчу і будзем патрабаваць, каб 7 і 8 лістапада не былі больш съвяточнымі днямі. Яны павінны быць будзённымі днямі. Наш народ будзе съвятаваць народныя съвяты, а ня съвяты бальшавізму. Таму мы лічым, што сёньня — апошні мітынг, прысьвечаны гэтай даце, і мы больш ня будзем съвятаваць угодкі гэтага крывавага часу. У балтыйскіх краінах ужо ніхто не съвяткуе; толькі танкі ходзяць, а ўвесь народ займаецца сваімі справамі. Там будуць съвятаваць свае съвяты: народныя, хрысьціянскія, у кожнай краіне свае.

У нас ёсьць таксама свае съвяты. Гэта 25 сакавіка — дзень незалежнасці Беларусі. І мы будзем яго съвятаваць таксама, і гэту плошчу мы пераймянем у плошчу Незалежнасці. І гэты праспект мы пераймянем — у праспект Францішка Скарыны... І пройдзе няшмат часу — ня будзе ў нас вуліц Кнорынаў, Мясыніянаў і ўсіх астатніх, якія расстрэльвалі і забівалі наш народ. Тады, калі мы ўстанем, як адзін, мы гэта зробім. А гэты час ужо пачаўся!

ИНТЕРВЬЮ ЕЖЕНЕДЕЛЬНИКУ «СЫН ОТЕЧЕСТВА»

— Как Вы оцениваете политическую ситуацию в республике и в СССР в целом?

— В СССР сейчас происходят три дополняющих друг друга основных процесса, создающие движение общественного сознания и общественных перемен. Это распад тоталитарного партократического сверхгосударства, крах его идеино-политической системы, то есть коммунизма и КПСС (процессы разложения), и национально-культурное возрождение народов (процессы созидания). Сложность и опасность положения заключается в том, что скоропостижное умирание марксизма-ленинизма вовсе не означает умирание коммунистической власти. В СССР по-прежнему правит обанкротившаяся КПСС — и в Верховном Совете, и в КГБ, и в правоохранительных органах, и в армии. Причины такого состояния власти не только в консерватизме государственно-организационных структур КПСС, но и в создавшейся политической пустоте, организационной слабости национально-демократических движений и — почти полное отсутствие антипода тоталитаризма — гражданского общества, раздавленного и уничтоженного коммунизмом.

Система в состоянии полураспада. С понижением жизненного уровня в такой ситуации всегда возникает стремление к утверждению жесткой диктаторской власти — последнего, наиболее тяжелого этапа распада тоталитарного общества.

На мой взгляд, СССР уже подходит к этой черте. Будет ли это польский вариант конца коммунизма или «горбачевский» — покажет ближайшее время.

Истерические заседания Верховного Совета СССР, начавшиеся в середине ноября, временами напоминают собрание испуганных самоубийц, не понимающих, что происходит, и не знающих, что делать. Напыщенные импровизации М.С.Горбачева, его упорное желание не видеть

факта распада СССР и неотвратимости полного краха «тюрьмы народов» только иллюстрируют тот глухой политический тупик, в котором оказалась коммунистическая власть.

Политическая ситуация в Белоруссии характеризуется теми же основными признаками разложения системы. Положение здесь во сто крат острее и трагичнее, только внешне оно происходит в более спокойных формах в силу общественной апатии и национальной надломленности народа, над которым коммунисты сохраняют полную власть и продолжают эксперименты — чернобыльские, социальные, языковые, колхозные, полурыночные, военные и прочие.

Определяющим политическим фактором в Белоруссии является ортодоксальный консерватизм республиканской организации КПСС, которая характеризуется здесь прежде всего антинародностью и национальным нигилизмом — отрицательным и, главное, агрессивным отношением к белорусской культуре, истории, этносу, языку. Эта партия, осуществлявшая ранее геноцид белорусского народа и уничтожившая свыше 2-х миллионов жизней, десятилетиями целенаправленно разрушала белорусскую культуру, национальный язык, духовное наследие и сознание народа.

Теперь, когда началось национальное возрождение и демократическое движение, компартия встала на их пути.

Примитивный консерватизм, прямолинейная антидемократическая, антирыночная, антинациональная политика КПБ закрывает ей всякие исторические перспективы. Я уже не говорю о том вопиющем ограблении народа, которое проводит сейчас партийная номенклатура и партийно-хозяйственная и торговая бюрократия. Требование роспуска КПСС—КПБ, которое все громче звучит в нашем обществе, — это результат такой партийной политики.

— Вопросы безопасности в мире, в Европе рассматриваются в настоящее время в том плане, что СССР — единое государство. Как будут решаться проблемы

обороны, если БНФ осуществит свою программу, Ваше отношение к ныне существующей структуре Советской Армии сегодня и Ваше видение армии в будущем?

— Этот вопрос после фактического распада СССР и возникновения независимых республик может стать одним из главных, как вопрос, прежде всего, социальный. Можно не сомневаться, что республики потребуют вывода войск. Однако куда их выводить, если СССР не будет существовать? А ведь армия это не только боевые машины, но и люди, человеческие судьбы, семьи офицеров и т.д. Что им делать, куда деваться? Как жить? Лозунг «оккупанты вон» здесь не годится. Социальную проблему армии в разной степени необходимо будет решать многим республикам. Особенно тяжело придется Белоруссии, которая представляет не что иное, как стратегический полигон, напичканный войсками и ракетами сверх всяких пределов.

У нас есть разные подходы к проблеме армии, но все они базируются на гуманистических принципах и исходят из перспективы независимости белорусского государства. Вероятнее всего, будут поставлены следующие вопросы: департизация армии; учитывая требования о безъядерной зоне — вывод всех стратегических войск из Белоруссии; неразмещение советских войск из Восточной Европы; преобразование войск Белорусского Военного округа в белорусские национальные войска; поэтапное сокращение белорусских национальных войск до определенных пределов и превращение их в профессиональную национальную армию.

Военнослужащие Советской Армии по материальному обеспечению стоят на предпоследнем месте в мире (перед Эфиопией). В белорусских профессиональных национальных войсках обеспечение солдат и офицеров должно быть значительно выше, чем в Советской Армии. Государство должно будет также решить вопрос о страховке военнослужащих (притом довольно высокой, до 100 тыс.руб). Это оздоровит моральный климат в армии, ибо за жизнь и утерянное здоровье военнослужащего придется платить. Государство должно будет также позаботиться о

переквалификации военных за государственный счет после сокращения армии, о сохранении и гарантировании всех пенсий и выплат ушедшим в отставку, вести посредническую межгосударственную деятельность о предоставлении возможности кадровым военнослужащим (в случае отказа от службы в белорусской армии) выезда из Белоруссии и въезда в республику военнослужащих - белорусов из других стран.

Мы убеждены, что независимое белорусское государство, преобразуя армию, доставшуюся от СССР, не должно будет экономить на социальных проблемах военнослужащих. Укрепить армию можно, конечно, выкладывая основные деньги на вооружение, но можно — и на человека. Последний принцип предпочтительнее. Нам не нужны ядерные ракеты, нам не надо быть самой ядерной и самой вооруженной страной в мире. Хватит с нас Чернобыля. В будущем мы представляем Белоруссию нейтральным государством в сфере коллективной безопасности народов Европы.

«Сын Отечества», 1990, 23 ноября.

ПРА У. І. ЛЕНІНА І КАМУНІСТАЎ

Нядаўна я вярнуўся з паездкі ў Гродзенскую вобласць, дзе спатыкаўся з працоўнымі калектывамі. Камуністычныя функцыянеры і пеньсіянеры спрабавалі месцамі арганізаваць ідэйны «адпор» на ўзору пытаньняў пра «памешчыкаў» і «капіталістаў». Аднак зацікавіла мяне не гэтая банальная акалічнасць.

Тэлефануе чалавек і кажа, што, маўляў, майце на ўвазе, маю палавіну паклікалі ў парткам — нешта рыхтуюць. Тут жа тэлефануе кабета і папярэджвае, што, маўляў, мой дурань-камуніст пацягаўся ў гаркам — рыхтуюць правакацыю. — Вы хотите возвратить кулаков и бандеровцев (?), а коммунистическая партия во главе с Лениным дала нам счастливую жизнь,— піша мне іншая кабета, ветэрэн партыі.

— Што гэта за разгул старых ідыётаў, — абураецца мой наступны карэспандэнт, — мы ж іх усіх кормім на нашай шыі. — Мы построили социализм — самое передовое общество на земле. Не скрою, были ошибки и искривления... — і г.д. пачынае да мяне ліст наступны «ветэрэн». Такі вось сацыяльны калейдаскоп.

Засмучае не рэліктавая псіхалогія, а сам факт, што нашае грамадства пачынае расколвацца ўжо на бытавым узору. Гэтае раз'яднанье асабліва выявілася падчас небывалай па маштабу істэрычнай кампаніі дэзінфармацыі і паклёпу супраць БНФ, арганізаванай у лістападзе гэтага году камуністычнай прэсай, на тэлебачаныні, усімі сродкамі партыйнай пропаганды і агітацыі.

7-га лістапада 1990 года таталітарная сістэма на Беларусі атрымала магутны ўдар, значэньне якога ўвойдзе ў гісторыю вызваленія грамадства ад камуністычнай дыктатуры. Упершыню за 73 гады непадзельнага панаванья партыйная наменклatura не змагла арганізаваць «святочную дэманстрацыю працоўных» у сталіцы рэспублікі. Страх перад ашуканым і абрабаваным народам устрымай іх ад гэтага мерапрыемства. Сапраўды, якія здравіцы ў «гонар» КПСС стане

крычаць працоўны без шкарпэтак, без чаравікоў, купіўшы па талонах кілю макаронаў у месяц на сям'ю? Не адважыліся арганізаваць і «народны мітынг». Абмяжаваліся «мітынгам наменклатуры», съціплым і нешматлікім, які прайшоў нібы хаўтуры, пад час якіх ветэраны партыі адбівалі паклоны помніку У.І.Леніну (вось дзе ўжо сапраўды ідалапаклонства). А ў самым цэнтры плошчы, якраз насупраць трывбуны, стаяў палатачны гарадок галадаючых, што патрабавалі зямлю. Над палаткамі разьвіваліся нацыянальныя бел-чырвона-белыя сцягі, непрызнаваемыя КПБ, і лозунгі — «Прэч чырвоную чуму камунізму», — на якія ненавісна паглядалі перапалоханыя прамоўцы, гаворачы пра перамогу «ідей октября».

Упершыню за 73 гады праз уесь Менск па галоўным праспекце пракрошла шматтысячная народная антыкамуністычная дэмманстрацыя і адбыўся антыкамуністычны мітынг, падчас якога да манумента У.І. Леніну былі пакладзены «дары» яго партыйна-дзяржаўнай сістэмы — атрыбутыка (пудзілы) ГУЛАГа, НКВД, голаду, рэпрэсій, «сацыялістычнага выбару». Гэтае тэатралізаванае дзеяньне ў традыцыях культуры нашага народу. З камунізмам, якім бы крывавым ён ня быў, разьвітваємся са съмехам, з гумарам і алегорыяй. Сімвалічны акт непрыняцца, адкідання злачынстваў, зробленых над грамадствам, вяртаньне іх ідэёлагу таталітарнай дыктатуры — адбыўся. Нягледзячы на тое, што кіраўніцтва і функцыянеры ОМОН груба перашкаджалі патрабаваньям народных дэпутатаў БССР пратусьціць да помніка дэлегацыю з дзесяці чалавек для вяртаньня «дароў». Быў парушаны закон і парадак органамі правапарадку. Аб правапарушэнні народныя дэпутаты падалі заяву ў суд.

Рэакцыя КПБ на гэтыя падзеі была бліzkай да істэрыкі. Антыдэпутацкая кампанія, якую праводзіць партнаменклatura, узмацнілася яшчэ больш. Зявілася непрадуманая, нястрыманая, месцамі паклённіцкая, палітычная заява бюро ЦК КПБ; пачалася шалёная траўля і дыскрэдытацыя БНФ. Падключылі парткамы, прокуратуру, пенсіянераў партыі.

Зъмест допісаў і заявай розных «ветэранскіх» арганізацыяў съведчыць, што гэтыя людзі захлынуліся ў нянявісьці, страцілі

кантроль над сваімі словамі, над элементарнай логікай і сэнсам. І такімі трыццатымі гадамі патыхнула ад гэтых лістоў. Фенаменальная псіхалогія. Сталіністы — людзі асобага складу: толькі запахла ганеньнем, толькі пачулі кліч «кусі» — тут як тут, цэлай чарадой. Устаюць амаль што з труны, пішуць дрыжачым старэчым почыркам «сьмерць БНФ». Няшчасныя людзі, скалечаная съядомасць. Лепш пайшлі б у царкву ды паспавядаліся на старасці за грахі.

Але вярнуся да того, з чаго пачаў. Раскол грамадства, абвастрэнне дзеяньняў бюрократычнай рэакцыі не можа не засмучаць. Пачынаючы з 30-га кастрычніка 1988 года Беларускаму Народнаму Фронту, знаходзячыся фактычна на паўлегальным становішчы, удаецца стрымліваць агрэсіўнасць КПБ-КПСС, шляхам, перш за ўсё, гуманістычнай кансалідуючай палітыкі. БНФ на сёньняшні дзень гэта адзіны фронт з усіх аналагічных рухаў у СССР, які прынцыпова дапускае ўдзел камуністаштаву у сваіх арганізацыях, прытым нават партыйных функцыянероў. Толькі функцыянеры не могуць мець ніякага кіраўнічага становішча ў БНФ. Шэраговыя ж камуністы абмежаваньняў не маюць.

Такія дачыненія пагрунтаваны на прынцыпе гуманізму, дзе мерай усіх каштоўнасцяў зьяўляецца чалавек, яго асона, яго жыцьцё. Любая палітыка, любыя палітычныя ідэі, любое палітычнае супроцьстаянне не вартае выедзенага яйка, калі гіне асона ці несправядліва церпіць невінаваты чалавек. Бальшавіцкі съветапогляд аб'ядноўваў і не разьдзяляў ідэалогію ад носьбіта гэтай ідэалогіі. Таму барацьба з ідэалогіяй прывяла камуністаштаву да барацьбы зь людзьмі, да чалавеканенавісціцтва, да тэрору і генацыду. Гуманістычная канцэпцыя, не прымаючы ідэалогію, змагаючыся супроць яе словам, логікай, вобразамі, фактамі і г.д., рашаючае вызначэнне пакідае за самім яе носьбітам, за чалавекам, які робіць выбар сам, ніхто яго сілком не прымушае, не пагражае, не ставіць у бязвыходнае становішча. Мы адасабляем суб'ект таталітарнай ідэалогіі (чадавека) ад самой гэтай ідэалогіі і змагаемся за яго асону і свабоду.

У палітычнай барацьбе згодна гуманістычнай канцэпцыі ніколі не трэба заганяць праціўніка ў кут, лепш пакінуць яму хоць адны

адчыненяя дзьверы, каб ён мог выйсьці і пераасэнсаваць свой стан. Такі падыход пры палітычных расколах грамадства, пры грамадзкім супрацьстаянні дазваляе пры любым зыходзе захаваць гуманістычнае адзінства людзей, нацыю, яе супольнасць.

У камуністычную партыю ўступалі адны па перакананью, другія ашукаўшыся, трэція з-за кар'еры, чацвертыя ад сацыяльной безвыходнасці, пятыя зь нейкай грамадзкай мэтай, шостыя па разнарадцы і г.д. Кожны член КПСС, які мае партбілет, нясе палітычную адказнасць за агульныя справы сваёй партыі. Інакш быць не можа ў палітычнай арганізацыі. Таму кожны некамуніст можа выказаць свае негатыўныя адносіны да кожнага камуніста за брыдкія справы КПСС. Палітычную адказнасць за дзеяньні КПСС нясуць усе члены партыі. Аднак ніхто не можа адказваць па суду за яе калектыўныя злачынствы, калі ён сам гэтых злачынстваў не рабіў. Такім чынам трэба адзьдзяляць палітычную, маральную адказнасць усіх камуністаў за палітыку КПСС і індывідуальную крымінальную, юрыдычную адказнасць канкрэтных асобаў за канкрэтныя дзеяньні ў партыі.

Гуманістычная канцэпцыя палітычнай барацьбы не перашкаджае Беларускаму Народнаму фронту ставіць самыя вострыя патрабаваньні аб адказнасці за злачынствы, аб судзе, аб антынароднасці і роспуску КПСС-КПБ, бо пры гэтым захоўваецца гуманістычны і прававы статус асобы, чалавека, які знаходзіцца ў КПСС, захоўваецца яго волевыя ўленьне і права выбару. Роспуск КПСС ажыццяўляеца шляхам вываду парткамаў і партарганізацыяў з прадпрыемстваў, шляхам дэпартызацыі дзяржайна-прававых органаў і войска, шляхам нацыяналізацыі нарабаванай у народа партыйнай маёмысці і, нарэшце, шляхам агітацыі і зваротаў да камуністаў пакідаць шэрагі КПСС. .Вось гуманістычны спосаб пазбаўлення ад таталітарызму, калі накінуты нам камунізм зьнікне, як туман, а людзі, нацыянальнае адзінства, народ застануцца.

30 чэрвеня — 1 ліпеня 1990 года ў сувязі з ростам стыхінага антыкамунізму на Беларусі была скліканы Менскі канферэнцыя БНФ, на якой былі абмеркаваны адносіны да камуністычнай ідэалогіі і камуністаў.

Востра паўстала пытаньне аб узделе камуністаў у руху БНФ. Пасьля працяглых дыскусій канферэнцыя пацвердзіла палажэньні статута БНФ аб супрацоўніцтве членаў КПСС у Народным фронце, абрэгавала неабходнасць іхняга ўдзелу ў БНФ і адначасна распрацавала спосабы накіраванья стыхійнага антыкамуністычнага руху ў арганізаваныя формы. Былі прынятыя адпаведныя дакументы.

Такая палітыка дала станоўчыя вынікі. У БНФ цяпер шмат быльых камуністаў, якія плённа працуюць на карысць грамадства, дэмакратыі, беларускага заканатворства і культуры.

Усё, пра што я тут пішу, добра вядома партыйнай наменклатуре. Нічога канструктыўнага супроць нашай пазыцыі яны не могуць прапанаваць. Таму ўзяліся за традыцыйную сваю зброю — дэзінфармацыю насельніцтва, хлусьню, паклёт, выстаўленыне ўдзельнікаў і лідэраў БНФ у якасці новых ворагаў народа, нацкоўваныне на іх пеньсіянераў, ветэранаў партыі, ашуканства, даведзенае да ажыятажу. Аказваецца, бальшавікі — гэта не бальшавікі, а БНФ; гэта БНФ імкнецца да захопу ўлады (у камуністаў, вядома), да таталітарызму і дыктатуры, да крыві і нават да «людаедства». І, канешне ж, не КПСС вінавата ў tym, што абабралі народ, што няма чаго абуць, адзець, што пустыя паліцы, што працуем, як у дзіравае вядро, нямаведама для каго, што чарнобыльская радыяцыя, што начальства незаконна атрымлівае шыкоўныя кватэры, за бясцэнак раскупляе дзяржаўныя дачы, што народ бяднее, а наменклатура багацее, стварае прымысловыя асацыяцыі, свае прадпрыемствы, банкі, кааператывы, трymae свае самалёты. Не КПСС вінаватая, значыць, а незарэгістраваны дэмакратычны рух БНФ і яго нешматлікія дэпутаты, што выкryываюць у Вярхоўным Савеце наменклатурнае ашуканства.

Не магу надзвіцца, як гэта камуністам 73 гады ўдаецца абдурваць народ. І абдурваюць жа, як і раней. У 1986 годзе здарылася найвялікшая чарнобыльская катастрофа — трагедыя нацыі, а кіраўніцтва Рэспублікі адцуралася ад народа, пакінула яго ў бядзе, засакрэціла яго съмерць, садзейнічала ў антычалавечым эксперыменце.

У канцы 1988 года арганізаваўся Беларускі народны фронт і ўжо ў 1989 праламаў злачынна-сакрэтную съязну чарнобыльскага маўчаньня. Памятаеце «Чарнобыльскі шлях», «Гадзіну смутку і маўчаньня», «Чарнобыльскую асамблею народаў», экалагічныя мітынгі, паніхіды, сімпозіумы, артыкулы, заявы замежным карэспандэнтам, інтэрв'ю, сумесныя дзеяньні з Акадэміяй навук БССР, публікацыі, зборы подпісаў, патрабаваньні і г.д. Што рабіла ў адказ камуністычнае кіраўніцтва Рэспублікі? — За «Чарнобыльскі шлях» цягала ў несправядлівы суд лідэраў БНФ, перашкаджала дзеянасьці Камітэту БНФ «Дзеці Чарнобыля», які арганізаваў замежную дапамогу, паспрыяў тысячам чарнобыльскіх дзяцей і тысячам чарнобыльскіх сем'яў. Можа, каб не БНФ, маўчалі б дагэтуль пра радыяцыйны генацыд і не мелі б перспектывы вылезыці з чарнобыльскай гразі.

Канешне, партыйная наменклатура памятае пра гэта пасвойму. Канешне, ёй не падабаецца адкрыцьцё Курапатаў, абнародваньне яе махінацыяў, съведчаньне яе інтэлектуальнай бясплоднасьці ў Вярхоўным Савеце і бяздарнасьці ў палітыцы. Таму яна паклёнічае на Народны Фронт, імкнецца давесьці, што не патрэбная гэтая справа нацыі, што не дзеля людзей працуе Народны Фронт, а каб захапіць уладу; што Народны Фронт — гэта не палітычна съядомая дэмакратычная частка народу, а кучка экстремістаў; што БНФ — гэта тое ж КПБ, толькі зь іншым палярным знакам і т.п. І слухаюць жа, і чытаюць, і пішуць агрэсіўныя заявы абураныя партыйныя ветэраны. Прыкра глядзець на старасьць, што не набыла мудрасьці. Дзейнічайце, грамадзяне, хапайце адзін аднаго за чубы, высьвятляйце палітычныя адносіны, можа і забудзем, чаму мы так дрэнна ўсе жывем, хто намі кіруе і хто ў гэтым вінаваты.

Дэзінфармацыйная кампанія, штучна паднятая ў камуністычнай прэсе, грунтуецца на паказе тэндэнцыйна зманіраванага і адпаведна каментаванага тэлерэпартажу, цэнтрам якога стаў эпізод супроцьстаянья міліцыі і ўдзельнікаў мітынгу падчас спробы вяртаньня «дароў» правадыру «сусьветнага пралетарыяту». Вядома ж, не паказалі, як топчуць кветкі адзьдзелы ОМОН, не далі паслухаць, што казалі народныя дэпутаты і старшыня Сойму БНФ. А шкада, бо старшыня не толькі харектарызаваў палітычнае становішча на Беларусі, але

высьветліў якраз прынцыповых адносіны БНФ да помнікаў Леніну.

Помнік асобе выяўляе трох асноўных функцыяў — гісторычную, эстэтычную, ідэалагічную. Са зъмяненьнем палітычных абставін ідэалагічная функцыя помніка можа зъмяншацца, зьнікаць, набываць супроцьлеглае значэнне, выклікаць адваротныя ацэнкі і ўступаць у рэзкую супяречнасць з грамадскімі поглядамі людзей. Могуць быць часткова пераасэнсаваны эстэтычныя ацэнкі, але гісторычная функцыя помніка застаецца, прытым з цягам часу ўзрастает. Таму пры аб'ектыўным падыходзе да культуры і гісторычным яе разуменіні ні пры якіх абставінах нельга шкодзіць, пасаваць і тым больш разбураць помнікі, бо яны адлюстроўваюць гісторыю часу, пра якія павінны ведаць не толькі мы, але і будучыя пакаленіні людзей. Пры гэтым, з пункту гледжання гісторыі не мае прынцыповага значэння, каму пастаўлены помнік — вялікаму гуманісту, ці жорсткаму тырану. Важна называць іх сваімі імёнамі.

Аднак гісторыя паказвае таксама, што калі падае злачынная тыранія, грамадства ніколі не шануе і не захоўвае помнікаў тырану, імкнецца зьнішчыць съведчаныні свайго заганнага ідалапаклонства. І дарма, бо праходзіць час, забываеца подлае становішча і, глядзіш, зъяўляюцца новыя сумніцельныя куміры. Так адраджаеца зло. Тут парадокс — каб спыніць эстафету зла, трэба захоўваць яго съведчаныні.

Аднак, колькі б мы пра гэта ні разважалі, народ, даведаўшыся праўду, ніколі не будзе цярпець на плошчах помнікаў яго забойцам. Такія помнікі патрабуюць функцыянальнага пераасэнсавання. Лепш за ўсё іх перамясьціць у съпецыяльныя музэі — тэрыторыі пад адкрытым небам. Менавіта такое рашэнне мы пропануем для шматлікіх скульптур У.І.Леніна. Гэта помнікі чужой дзяржавы, чужой палітыкі. Эстэтычнага значэння яны ня маюць, затое гісторычная іх каштоўнасць безумоўная. Уяўляю такі музэй, куды будуць прыходзіць нашы свабодныя нашчадкі паглядзець на манументальную пропаганду эпохі сацыялізму. Шкода толькі, што неабдумана паразьбівалі помнікі Сталіну, як і Гітлеру на Нямеччыне. Бязь іх уяўленьне пра сацыялізм будзе няпоўным. Дарэчы, каб адчуць псіхалагічны і

пазнаваўчы эфект такой выставы гісторыі са знакам мінус, раю схадзіць у Маскве на станцыю метро «Плошча Рэвалюцыі». Гэта гатовы музэй скульптуры і пластыкі перыяду сталінізму, дзе вы за гадзіну даведаецеся пра эпоху і пра бальшавікоў ня менш, чым зь літаратуры, прачытанай за год.

Тое, што помнікі У.І.Леніну будуць паўсюдна дэманстраваны, можна не сумнявацца. Гэта пытанье часу. Перад злачыннай фігурай гэтага чалавека Сталін выглядае дробным элігонам. Аntyчалавечая палітычная публіцыстыка, сілавы захоп улады, тэрор, канцлагеры, экспрапрыяцыя хлеба і штучнае стварэнне голаду, вынішчэнне сялянства і грамадзянская вайна, ЧК, генацыд і масавыя расстрэлы людзей ад прастытутак да царскай сям'і, зьнішчэнне рэлігіі і духавенства — вось што такое У.І.Ленін.

З 1918 па 1922 год пры непасрэдных указаньнях і палітычным кірауніцтве У.І.Леніна і яго акружэння на тэрыторыі былой Расійскай імперыі было расстраляна, забіта, заморана голадам і катаваннем 13,1 мільёна чалавек. Зь іх толькі 800 тысяч загінула на франтах грамадзянской вайны (з абодвух бакоў). — «Наш современник», 1989, №4, с.166.). Варта адзначыць, што да так званых «эксплуатарскіх класаў» належала тады ў Расіі толькі каля 4 мільёнаў чалавек. Зь іх 2 мільёны эмігравалі за мяжу.

13 мільёнаў ахвяр за 5 гадоў ленінска-бальшавіцкага тэрору — гэта ў асноўным сяляне, інтэлігенцыя, духавенства. У 1920 годзе сам Уладзімір Ільіч, які ніколі ў выразах не саромеўся, так пісаў пра сваю ўнікальную дзеянасьць: «Пролетариат гигантские жертвы принес для военных задач, на которые пришлось отдать десятки миллионов крестьян».

Памятаем фенаменальны сваім жудасным цынізмам сакрэтны ліст У.І.Леніна ад 19 сакавіка 1922 года для членаў Палітбюро аб правядзеніі расправы над праваслаўным духавенствам з мэтай запалохванья Царквы. Згодна гэтага плана і ініцыятывы У.І.Леніна было расстраляна дзеля постраху звыш восьмі тысячай чалавек. Дарэчы, варта пачытаць розную дзелавую перапіску У.І.Леніна з 1917 па 1922 год. Складваеца

ўражаньне, што правадыр пралетарыяту заходзіўся ў нейкім маніякальным стане нястрымнай прагі тэрору і расстрэлаў. Больш за ўсё мяне ўразіла яго ўказаньне расстрэльваць «неаккуратных» салдат Чырвонай Арміі і салдацкія сем'і, якія былі заложнікамі.

Па сёньняшні дзень на 74 годзе рэжыму КПСС ад партыйных арганізацыяў рэгулярна прывозяць у Менск чырвоныя букеты пад ногі бронзаваму правадыру — стваральніку таталітарнай сістэмы.

Захапіўшы ўладу, ленінскія бальшавікі адабралі ў сялян зямлю, ператварылі іх у прыгонных калгасных нявольнікаў, мільёны расстралялі, згналі ў лагерах і турмах, вымарылі голадам. Цяпер зъявілася магчымасць у шматпакутнай Беларусі адрачыся ад гэтага ленінска-сталінскага злачынства, вярнуць сялянам права ўласнасці на зямлю. Куды там. Хіба могуць гэта зрабіць нашчадкі тых, хто адбіраў, спадкаемцы рэвалюцыйных ідэй, насыленнікі ўсяленскага гістарычнага зла. Нявольнікаў можна ашукваць вечна і бесканечна, бо несвабодныя вераць ашуканству. Толькі не могуць быць людзі вечна несвабоднымі. Канчаецца час вялікай хлусьні, час апошняга цёмнага культу — сацыяльнага ідалапаклонства.

ИНТЕРВЬЮ ГАЗЕТЕ «МЕГАПОЛИС ЭКСПРЕСС»

Вы не раз говорили о возможности заключения Балтийско-Черноморского Союза, в который войдут республики Прибалтики, Украина и Белоруссия. Что, на Ваш взгляд, благоприятствует созданию именно такого Союза? И какие перспективы усматриваете Вы за ним?

Идея Балтийско-Черноморского содружества возникла еще в 1916 году на Лозанской конференции народов России. Инициатором ее был белорусский политик и общественный деятель Антон Луцкевич. Он считал, что содружество независимых государств от Балтийского до Черного моря «это широчайший и самый далекий политический идеал, на котором сходятся белорусы всех партий, всех политических направлений... Если бы с этим идеалом выявили согласие соседи белорусов, тогда исполнение его имело бы шансы только при одном условии: при полном распаде российской государственной системы.» ("Свабода", — Минск, 1990, красавік, №2). Для таких идей в то далекое время имелись исторические основания — память о Великом Княжестве Литовском, Русском и Жемайтском (ВКЛ), которое было белорусским по своим политическим силам, культуре и государственному языку и объединяло усилия трех современных народов — белорусов, литовцев и украинцев. Все антицарские восстания XIX века в Белоруссии и Литве имели политической целью независимость и восстановление ВКЛ. Замыслы А.Луцкевича — это последние отблески освободительных идей XIX века.

Национально-освободительная борьба в начале XX века развивалась уже под знаменем национально-этнического объединения общества, создания национального независимого государства и социального освобождения народа. Поэтому идеи А.Луцкевича не имели продолжения. К тому же не появилось главного условия их осуществления — распада российской империалистической системы. Она была укреплена большевиками в необычайно жестоких и антинародных формах.

Не удивительно, что с началом распада коммунистической империи идеи Балтийско-Черноморского содружества (БЧС) вновь появились на политическом горизонте. Уже в 1989 году они обсуждались нами с латышами и литовцами, а 26 апреля 1990 года в Минске состоялась первая рабочая встреча Народных депутатов представителей Народных фронтов Белоруссии, Украины и Литвы, где обсуждались перспективы сотрудничества и взаимодействия трех республик.

В организационных структурах Белорусского Народного Фронта считают, что достижение независимости одной республикой (как это попробовала сделать Литва) маловероятно. Необходимо объединение усилий, координация экономических преобразований, согласованность политических действий, создание условий общего рынка республик БЧС. При этом все остаются независимыми суверенными государствами. Координация идет на уровне договоров через представительные координационные структуры, осуществление общих торговых, культурных, экономических, экологических и прочих программ, проведение согласованной валютной политики и т.д. — что-то наподобие Восточноевропейского экономического сообщества...

Отчего Россия (которая, согласно одному Вашему высказыванию, не может стать демократической страной) не будет входа в Балтийско-Черноморский Союз?

Вы не совсем точно интерпретируете мои слова. Россия может стать демократической страной, но я на 99 процентов в этом сомневаюсь. И прежде всего потому, что Россия очень трудно преодолевает великодержавный синдром и, главное, имперскую психологию, которой в той или иной степени подвержены, к сожалению, не только А.Солженицын, но и современные русские демократы, хотя и не всегда отдают себе в этом отчет. Цивилизованное будущее России, на мой взгляд, возможно только в национальном государстве. Ибо имперский путь экстенсивен, подавляет внутреннее саморазвитие нации, ведет к тоталитаризму.

Сейчас происходит «демократическая перестройка» партийно-коммунистической экстерриториальной империи (СССР) в классическую империю (метрополия — колонии). Уже хорошо видны контуры этих империй и оба их лидера, борющиеся между собой. Однако эта борьба и не на жизнь, и не на смерть. Советский Союз обречен. Но он не распадается, а трансформируется в другое качество. В этой ситуации нет объективных оснований для гражданской войны, как пугает уходящая сторона, в то же время возможностей пожать друг другу руки предостаточно и этот уговор двоих рано или поздно состоится.

Наша национальная судьба слишком зависима от судьбы России. Свободный народ не может быть заложником политики другого государства. Унизительно быть ничем, как в СССР, но перспектива «сouverенной» колонии нас тоже не устраивает. Возрождение идеи БЧС как раз и направлено на ослабление зависимости от кого бы то ни было, на создание равных партнёрских условий для экономических взаимоотношений и сотрудничества со всеми государствами, в том числе и с гигантской Россией.

Сотрудничество западных республик СССР не должно беспокоить Россию как национальное государство. Наоборот, это может принести ей экономические выгоды благодаря фактору политической стабильности на западных границах и солидному партнёрству. Империю же, естественно, укрепление суверенитета других республик, образование всяческих экономических агломераций свободных государств может только раздражать, вызывать агрессивное неприятие, опасение за имперские интересы. Пока что агрессивно раздражается только Союз.

БНФ выступает за выход республики из состава Союза ССР. Председатель Верховного Совета БССР, похоже, напротив, настаивает на сохранении СССР...

Председатель Верховного Совета выражает позицию ЦК КПБ. Они постоянно живут в прошлом времени. Вернее, во

времени союзных координат. Коммунистической партии Белоруссии как таковой ведь не существует. Та, что на территории республики — это партия империалистического государства. Её антинародность иногда (например, поведение в Чернобыльской трагедии) поражает воображение. Как же они без СССР.

Как поведет себя БНФ, когда Литва выйдет из состава СССР де facto: будет ли поставлен вопрос о возвращении Беларуси Виленского края и Вильни (нынешнего Вильнюса)?

Вопрос о возвращении Белоруссии Вильни и Виленского края в случае выхода Литвы из СССР уже официально поставлен Президиумом Верховного Совета Белорусской ССР. Однако заявление Президиума БССР, сделанное в марте 1990 года после того, как Литва объявила о независимости, не было самостоятельным решением. Оно продиктовано из Москвы. Советский Союз здесь имел свои цели — создать очаг напряженности, ввести чрезвычайное положение и покончить с сепаратизмом.

Характерно, что после позорного сговора за спиной Белорусской ССР сталинской клики с литовским буржуазным правительством, когда Вильня и Виленщина были подарены Литве взамен за ввод и размещение на ее территории советских войск, на протяжении пятидесяти лет никто в партийно-государственном руководстве БССР ни разу не вспомнил об этих разбазаренных Сталиным землях и городах. Это была запрещенная тема. «Болтающие» преследовались КГБ. И вдруг, на тебе — этакое заявление!

Мы хорошо разобрались в создавшейся ситуации. По приглашению литовской стороны в апреле 1990 года состоялись переговоры между Народными депутатами — представителями БНФ и Саюдиса. Было принято общее заявление, в котором нашла оценку имперская политика шантажа, подтвержден принцип нерушимости границ, высказана решимость содействовать национально-культурному развитию

автохтонного населения Виленщины по обе стороны существующей ныне границы.

Мы и сейчас придерживаемся этой позиции и считаем, что плодотворное обсуждение вопроса о Виленском крае возможно только между суверенной независимой Белоруссией и суверенной независимой Литвой. Покуда существует имперская политика Советского Союза, союзное правительство и союзная зависимость республик, всякие переговоры о территориях станут объектом политических манипуляций Кремля и ни к чему хорошему не приведут ни Беларусь, ни Литву. Пора делать серьезные выводы из истории, кстати не только из своей. (Идея БЧС, между прочим, — это также путь к демократическому сближению и разрешению территориальных проблем).

Я сомневаюсь, что Литва в одиночку выйдет из состава СССР, даже после решительного шага 11 марта. Но если бы такое каким-либо образом произошло в существующей ситуации без согласия СССР, вопрос о Виленском крае был бы тут же решен не в пользу Литвы. В этом можно не сомневаться.

А вообще, мне кажется, что нам всем необходимо ясно обоядно понимать, что покуда существует Советский Союз, путь к независимости Литвы лежит через демократическую независимую Беларусь. Сталин умел завязывать узлы. И развязывать их не так просто, как иным представляется.

Позиция БНФ в вопросе о западных землях России (Смоленской и Брянской областях, части Псковской области) — некогда этнической территории Беларусь?

После оккупации Беларуси в конце 1918 года частями Красной Армии и после эмиграции законного Правительства Белорусской Народной Республики большевики, как обычно, привезли с собой в обозе «советское» белорусское правительство, которое 1 января 1919 года провозгласило в Смоленске марionеточную Белорусскую Советскую Социалистическую Республику. Через два месяца ее разогнали и создали Литовско-Белорусскую ССР со столицей в Вильне.

Потом разогнали ЛитБел и возобновили «смоленскую» БССР, но уже с центром в Минске на землях шести поветов вокруг новой столицы. Огромнейшие восточные территории (Витебской, Могилевской, Гомельской, Брянской, Смоленской областей) большевики присоединили к РСФСР. В 1921 году западные земли Белоруссии они передали Польше, купив таким образом мир. В этом унизительном положении правительство БССР сумело в 1924 и 1926 гг. возвратить часть своих восточных земель Витебской, Могилевской и Гомельской областей. Ожидалось возвращение Смоленщины и Брянщины. Но началась волна сталинских репрессий, и все снова потонуло в крови.

С тех пор вопрос о возвращении восточных областей Белоруссии не возникал, а инициаторы его преследовались КГБ. В 1961 и 1964 гг. были присоединены к БССР небольшие территории Смоленской области в результате требований местного смоленского белорусского населения.

Состояние Смоленской области сейчас плачевное. Население за последние полвека уменьшилось в три раза, земли опустели, пашни заросли лесом, дороги в первобытном состоянии и т. д. Тем не менее эти земли свободны от радиации. Если бы не Чернобыльская трагедия, то вопрос о восточных землях Белоруссии, находящихся в составе РСФСР, не стал бы так остро. Ведь, вернув эти опустошенные этнические территории под юрисдикцию Белорусской ССР (в некоторых районах там не более 8 тысяч населения), мы сможем переселить туда людей из сильно зараженных зон Белоруссии целыми деревнями и городами, сохранить здоровье людей, традиции и культуру народа.

Я говорю — под юрисдикцию БССР, потому что мы не можем терять трудоспособное население из нашей бедствующей республики. (Отток 100 тысяч трудоспособных людей создает потерю Республике в 4 миллиарда рублей ежегодно). Однако это пока только идея. Они на уровне обсуждений. Радует, что многие русские, в том числе Народные депутаты РСФСР и руководители в России, относятся к этой идее с пониманием и доброжелательно...

Выступ на пасяджэнні Вярхоўнага Савета БССР

10 сінёўня 1990 г.

Пазьняк З.С. (Ангарская выбарчая акруга №9, г.Мінск). Паважаныя калегі, паважаныя дэпутаты! У пятніцу, у час абмеркавання пытання аб зямлі, нас, дэпутатаў ад Апазіцыі, абурыла грубае парушэнне этыкі і Рэгламенту з боку нашага Старшыні і адносіны да дэпутатаў у час абмеркавання зямельнага пытання. Мы вымушаны былі, улічваючы такія адносіны, выйсці з залы і не ўдзельнічады у абмеркаванні. Мы прыйшлі да высновы аб неабходнасці зрабіць палітычную заяву дэпутацкай Апазіцыі БНФ і Дэмакратычнага клуба ў Вярхоўным Савеце БССР:

«Наш народ і наша рэспубліка перажываюць цяжкі і рашаючы час. Няма тавараў першай неабходнасці. Насельніцтва бяднее, нягледзячы на штодзённую працу. Адбываецца адкрытае абрабаванне беларускага народа партыйнай наменклатурай і спекулятыўнай карумпіраванай бюракратыяй. Адбываецца абрабаванне Беларускай рэспублікі цэнтральнымі саюзнымі міністэрствамі і ведамствамі. І колькі б ні працаваў наш народ, ён ніколі ў такіх умовах не стане багатым.

Першае, што трэба зрабіць, гэта вярнуць народу права на прыватную ўласнасць, вярнуць сялянам зямлю бясплатна, навечна і гарантаваць законам яе недатыкальнасць. Дэпутацкая Апазіцыя падрыхтавала праект Кодэкса аб зямлі, згодна з якім селянін валодаў бы правам атрымаць зямлю ва ўласнасць. Праектам прадугледжвалася існаванне розных формаў уласнасці — калгаснай, саўгаснай, кааператыўнай і прыватнай. Такое вырашэнне адпавядала б інтарэсам людзей, дало б магчымасць перайсці да рыначнай эканомікі, выраўноўвала б перспектывы Беларусі з іншымі рэспублікамі. Аднак партыйна-кансерватыўная большасць Вярхоўнага Савета, падпарадкоўваючыся згубнай пазіцыі КПБ—КПСС аб недапушчэнні прыватнай уласнасці, прагаласавала супраць законапраекта. І гэта тады, калі рэспублікі вакол нас, у тым ліку

Расія, ужо адкрылі сялянам шлях да ўласнай зямлі. Поўным ходам ідзе рэформа сельскай гаспадаркі ў Літве, дзе ўжо дзейнічаюць 3281 сялянская гаспадарка і 7 тысяч на чарзе. І ні адзін калгас пры гэтым не пацярпеў і не спыніў існавання. Пачынаецца сапраўднае прыярытэтнае развіццё вёскі.

У такіх варунках Беларусь не можа застацца адміністрацыйна-камандным востравам сярод рэспублік, якія цывілізавана вырашаюць зямельнае пытанне. Эканамічнае жыццё ўзаемазвязана. Мы можам канчаткова стварыць сваіх сялян, трапіць у залежнасць ад іншых краін, дайсці да беднасці і галечы, калі тэрмінова і па-людзку не вырашым пытанне з зямлём. Аднак кансерватыўна-партыйная большасць дэпутатаў Вярхоўнага Савета, трymаючыся за дзяржаўную манаполію на ўласнасць, зрабіла ўсё, каб не падзяліцца правам уласнасці на зямлю з народам. 7 снежня 1990 года пасяджэнні сесіі Вярхоўнага Савета, калі павінен быў разглядацца Кодэкс пра зямлю, пачалося з грубых парушэнняў Рэгламенту Старшынёй Вярхоўнага Савета дэпутатам Дземянцеем. Народным дэпутатам ад Апазіцыі БНФ і Дэмакратычнага клуба не прадастаўлялі слова. Не далімагчы масці абмяркоўваць папраўкі да законапраекту нават аўтарам гэтых паправак і фактычна пазбавілі народных дэпутатаў ад Апазіцыі права ўдзельнічаць у абмеркаванні праекта. Дэпутаты ад Апазіцыі былі вымушаны адмовіцца ад удзелу ў пасяджэнні ў такіх варунках.

Мы не хочам несці палітычную і гістарычную адказнасць за дзеянні і палітыку кансерватыўнай большасці КПБ-КПСС у Вярхоўным Савеце Беларускай ССР. Зямельнае пытанне — гэта найважнейшае сацыяльнае пытанне ўсіх часоў, найважнейшае гістарычнае пытанне нашага народа. Мы, народныя дэпутаты ад Апазіцыі БНФ і Дэмакратычнага клуба, дбаючы пра будучыню нашай Бацькаўшчыны, разлічваем на разуменне і падтрымку беларускага народа.

Палітычную заяву падпісаў 61 дэпутат: Пазняк, Навумчык, Сямдзяяна, Грушавы, Папкоў, Гюнтэр, Трусаў, Заблоцкі, Бабачонак, Зданевіч, Слабчанка, Сукач, Станкевіч, Новікаў, Лукашоў, Канцэвіч, Какоўка, Карпаў, Драган, Майсееў,

Крыжаноўскі, Радамысльскі, Глушкевіч, Баршчэўскі, Антончык, Цумараў, Голубеў, Беленькі, Маркевіч, Даўгалёў, Звераў, Дзейка, Шут, Фарфель, Холад, Волкаў, Зяленін, Аксаміт, Якубоўскі, Андрээнка, Турук, Маркевіч, Калбаска, Даўлюд, Ганчар, Драбышэўская, Паруль, Курдзюкоў, Шачак, Лябедзька, Гермянчук, Герасюк, Малашка, Грыбанаў, Новік, Курбаеў, Спіглазаў, Сямашка, Штокін, Сасноў, Тарасенка».

Дзякую за ўвагу.

ПРА ІМПЕРЫЮ І ЎЛАСНАСЦЬ.

У працэсе распаду таталітарных імперый назіраюцца заканамернасцьці. Прыклады гісторыі і вывучэнье гэтых заканамернасцьцяў дае магчымасць прагназаваць падзеі. Цяпер і камуністы, і дэмакраты пачалі палохаць адзін аднаго вайсковым пераваротам і ваеннаі дыктатурай. Гэтае палоханне вельмі выгаднае крамлёўскім партыйным функцыянерам і асабліва М.Гарбачову для ўмацаванья сваёй пазіцыі. Зразумела, што ніякага ваеннага перавароту і ніякой ваеннаі дыктатуры ў СССР не прадугледжваецца. Камуністы трymаюць уладу ў сваіх руках і не зьбіраюцца ад яе адцурацца, перадаваць ваенным і т.п. Ці можа хто думае, што з уладай хоча разъвітацца Гарбачоў, Палазкоў ці Малафееў? Партыя выпусціць з рук уладу? Пра што гаворым, панове?

У СССР адбываецца адчайная спроба захаваць імперскую дзяржаўную сістэму праз умацаванье і абсалютызацыю прэзідэнцкай улады, праз пераход да аўтарытарнага кіраванья М.Гарбачова.

«Серп и молот», як казаў мне адзін стары селянін, заўсёды заканчваеца «престолом» (прачытай наадварот — зразумееш). Аднак заканамернасцьць не ў гульні слоўных сімвалau сістэмы, а ў высьпяваньні працэсаў. Рэстаўрацыя камандавых прынцыпаў, надзвычайнае праўленье, дыктатура і т.п. — неабходны этап распаду таталітарызму, апошні яго перыяд, выяўленыне агоніі, паслья якой настает крах. Рэстаўрацыя не наканаванье, але так складваеца становішча, што СССР павінен прайсьці і гэты шлях, як праішла яго нядаўна Польшча. Толькі, магчыма, у СССР ён адзначыцца больш балесна. Менш пацерпяць тыя рэспублікі, якія не падпішуць Саюзны дагавор. Аднак гарантаваць пазбаўленье народаў ад бяды і чарговай бальшавіцкай авантury можна будзе толькі тады, калі не толькі рэспублікі, якія засьведчылі ўжо сваю адмоўную пазіцыю, але і Украіна, і Беларусь не падпішуць гарбачоўскі праект Саюзнага дагавору і выступяць за незалежнасць сваіх краін. Я не кажу ўжо пра Расію. Тады ўзынікне рэальная магчымасць раўнапраўных эканамічных узаемадачыненняў і каардынацыі дзеяньняў паміж суверэннымі дзяржавамі.

Каб растлумачыць паводзіны саюзнага кіраўніцтва і рэспублік і зразумець, чаму нельга падпісаць саюзны дагавор, трэба мець выразнае веданьне і адказ на два пытаньні: што такое Савецкі Саюз і што азначае для яго прыватная ўласнасць. Цяпер, асабліва паслья ўзынікнення ідэі расійскага суверэнітэту, стала выразна відаць, што СССР — гэта таталітарна-бюракратычна ўнітарная імперыя з ценявой (партыйнай) структурай улады і нацыянальна-адміністрацыйным падзелам.

Савецкі Саюз уяўляе, перш за ўсё, таталітарную сістэму строга субардынаванай улады партыйных, заканадаўчых, выкананых, інфармацыйных, судовых, праваахоўных, ваенных органаў, што абапіраецца на гаспадарча-прамысловы комплекс ведамстваў і прадпрыемстваў. Прытым Савецкі Саюз (гэтая сістэма ўлады) не мае сваёй нацыянальнай тэрыторыі, хоць і распараджаецца плошчамі рэспублік. Яго прасторавая апора экстэрнатарыйная. Гэта тэрытрыі, занятыя пад урадавыя, кіраўнічыя органы і ведамствы, пад саюзныя прадпрыемствы, пад ваенныя гарнізоны, базы і палігоны, пад саюзныя дарогі і дзяржаўныя межы імперыі. Гэта тыя апорныя кропкі, лініі і плошчы, на якія, нібы шчупальцамі, абапіраецца піраміdalны спрут Сістэмы з цэнтрам у Крамлі.

Паслья таго, як рэспублікі аб'явлі пра свой дзяржаўны суверэнітэт, савецкі саюзны спрут, раней скрыты і закамуфлявани, стаў відавочным усім (асабліва, калі суверэннай назвала сябе Расія). Цяпер убачылі, што саюзная Сістэма павісла ў паветры і аднолькава смокча ўсе рэспублікі, усе народы — і Беларусь, і Украіну, і Казахстан, і Грузію, і Эстонію, і Расію і ўсіх астатніх. Стала зразумела, што рэспублікам не патрэбная больш гэтая сістэма зь яе Вярхойным Саветам, зьездам, Урадам, КПСС і «прэзідэнтам». Яна замінае ім, паразітуе на іх працы і жыццяздзейнасці. І тут спрут, першым выпусьціць чарнільную вадкасць, пачырванеў, напружыўся і пачаў варушыць шчупальцамі. Як кажуць, усё па законах прыроды.

Рэспублікам цяпер вельмі важна, абмінаючы Крэмль, падтрымаць адна адну, заключыць міждзяржаўныя палітычныя і

эканамічныя пагадненъні, аб'яднаць свае намаганъні супраць Спрута. З гэтага пункту гледжанъні дагавор Беларусі з Расіяй вельмі своечасовы. Аднак у цэлым сітуацыя больш складаная і раззвіваецца далёка не проста, Супроцьстаянъне Ельцына і Гарбачова, Расіі і Саюза, манеўры Расіі з краінамі Балтыі, з Украінай і Беларусяй, съведчанъні за існаванъне Саюза і адначасна супраць саюзнага дагавора, канфрантациі з Гарбачовым і адначасна імкненъне дамовіцца за съпінай рэспублік і інш. — усё кажа аб складанасці дачыненъні, якія б я ацаніў як працэс трансфармацыі таталітарнай партыйнай імперыі СССР (партакратычная дыктатура — экстэртыяльнасць) у імперыю класічную (метраполія — калоніі), працэс, які адзін рускі шавіністычна настроены пісьменънік назваў «обустройством России».

Пройдзе час, і калі толькі гарбачоўскае супроцьстаянъне скончыцца ў карысць Б.Ельцына, палітыка Расіі рэзка пераменіцца; у гэтым можна не сумнявацца. Зарукая таму імперская псіхалогія, якая зжываецица ў грамадстве доўга, праз пакаленьні дэмакратычнага раззвіцця.

Структура ўлады ў Сістэме аналагічная пабудове партыйнай імперыі. Яна, так бы мовячы, таксама з двайным дном — эксканстытуцыйная, экслегітывная, — і арганізавана па прынцыпу масонскай ложы (адкуль, уласна, і вырас камунізм).

Карпаратыўную ўладу над грамадствам бюракратыя ажыццяўляе праз двухступеннюю сістэму партыйнай ўлады, дзе асноўную функцыю выконвае вышэйшая, ценявая, партыйна-мафіёзная ступень (ЦК, абкамы, гаркамы, райкомы і г.д.). Выканавчую функцыю ажыццяўляе ніжняя «службовая» легальная ступень ўлады (дзяржаўныя органы, саветы, прокуратура, суды і г.д.).

«Службовая ўлада» вядзе дакументацыю, пакідае съведчанъні сваёй дзейнасці. Ценявая ступень ўлады кіруе, дае ўказанъні, распарараджаецица кадрамі, але не пакідае за сабой ніякіх канкрэтных дакументаў, што дае магчымасць пры любых паваротах ці правалах справы застасцца ў цяні, знайсці казла

адпушчэнья ў «службовай ступені», а пры посьпеху — усё прыўлашчыць сабе. Ужо ў самой структуры бюракратычнай сістэмы закладзены механізм хлусьні, ашуканства людзей. Такі съвет гэтай двухступеннай ложы партыйнай алігархіі, якая можа паразітаваць толькі пры адной умове — адсутнасці прыватнай уласнасці і права асобы на прыватную ўласнасць.

Зынішчэнье прыватнай уласнасці ёсьць аснова ідэалогіі марксізму; у гэтым яго найвялікшая шкода для грамадства. Ідэя злачынная, бо пазбаўляе чалавека свабоды. Інстытуут уласнасці створаны ў выніку гістарычнага разьвіцця чалавечай цывілізацыі. Гэта сацыяльная прастора чалавека, што стымулюю яго працу і творчасць для сябе і для грамадства, дае яму жыццёвую перспектыву і спараджае пачуцьцё абавязку. Чалавек без уласнасці ператвараецца ў люмпена. Ён здольны толькі спажываць і разбураць.

Марксізм — адзін зь відаў сацыяльнай утопіі. (У Савецкім Саюзе, праўда, дзякуючы антычалавечым намаганьням бальшавікоў была ажыццёўлена ўтапічная мадэль грамадства хутчэй па Томасу Мору, чым па Марксу). Аднак, ведама, што ніякая ідэя, ніякая справа ніякімі метадамі не будзе рэалізавана, калі за ёй не стаіць грамадзкі інтэрэс нейкай вялікай і дастаткова ўпльывовай сацыяльнай групы людзей. Зынішчэнье прыватнай уласнасці магло быць успрынята толькі люмпенамі і асацыяльнымі пластамі грамадства, адчужанымі ад уласнасці як сродкаў вытворчасці. Такой асацыяльнай, магутнай і вялікай праслойкай у Расійскай імперыі была бюракратыя. Марксізм, які разьвіваўся ў карпаратыўных (партыйных) структурах, аб'ектыўна выяўляў гістарычныя інтэрэсы бюракратыі, прыватнай уласнасцю якой зьяўляеца дзяржаўная ўлада. Бальшавізм, як найбольш агрэсіўная люмпенізаваная палітычная сіла, зынішчаючы носьбітаў уласнасці (важнейшай уласнасці — зямлі), расчысьціў шлях для бюракратыі.

Адмяніўшы прыватную ўласнасць іabdзяржавіўшы яе, бюракратыя ўпершыню ў гісторыі заваявала абсолютную палітычную, эканамічную і духоўную ўладу над грамадствам. Улада гэтага класа, «сродкамі вытворчасці» якога зьяўляеца дзяржаўная структура і сістэма ўлады, а прыватнай уласнасцю

сама дзяржава, яго ўлада стала самай жорсткай, самай бязылітаснай, самай разбуральнай, а ідэалогія (у дадзеным выпадку марксізм-ленінізм) і палітычныя органы самыі бесчалавечнымі.

Зынішчаны былі асновы сацыяльнага чалавечага быцьця, перапынена эстафета свабоднага разывіцьця асобы. Съвет сацыяльнай сістэмы бюракратызму, дзе няма ўласніка і вольнага чалавека, аснованы не на натуральных працэсах творчага разгортваньня грамадства, а на працэсах штучных, у گрунце якіх прымус (што рэалізуецца сістэмай) і хлусьня (якая ажыцьцяўляецца ідэалогіяй). Прымус і хлусьня — вось генератары руху, дакладней, існаваньня бюракратычнай цывілізацыі камунізму. Яна прыводзіць да дэградацыі чалавецтва.

Адносіны да ўласнасьці бюракратыя выяўляе, так бы мовячы, на «відавым» узроўні, альбо, як казалі марксісты, на «класавым». Бюракратыя, будучы ва ўладзе, ніколі не дапусьціць прыватнай уласнасьці, асабліва на зямлю, усьведамляючы небясьпеку для свайго карпаратыўнага сацыяльнага існаваньня. Калі мы з гэтага гледзішча прааналізуем паводзіны савецкай партакратыі, то стане зразумелай яе непрыміримасць да прыватнай уласнасьці, асабліва ў такой кансерватыўна-камуністычнай рэспубліцы, як Беларусь. Тым часам ніякая дэмакратычная палітыка, ніякія палітычныя праграмы не будуць мець істотнага значэння, калі не вырашацца гэтыя два пытаньні — дзяржаўная незалежнасьць і ўласнасьць на зямлю. Бюракратычнае грамадства не скранецца зь месца.

Цяжка ўсьведаміць, але Беларусь на сёньняшні дзень стала рэспублікай без сацыяльнай перспектывы. Камуністы ў каторы раз закрылі яе. Потым жыцьцё, вядома, прымусіць дазволіць прыватную ўласнасьць на зямлю, але страты ўжо будуць вельмі вялікія. Цана ім — марнаванье працы, прагрэсуючая адсталасць, зьбядненіе і залежнасьць ад іншых дзяржаваў. Калі ў гэты перыяд будзе падпісаны яшчэ і гарбачоўскі саюзны дагавор — становішча беларускага народа можна будзе параўнаць з самазабойствам.

Не трэба толькі ставіць рытaryчныя пытаныні накшталт: «няўжо яны гэтага не разумеюць?» Пытаныні бессэнсоўныя. Бо для партакратычнай бюракратіі не існуюць гуманістычныя каштоўнасці народа, нацыі, свабода і правы чалавека. Бюракратыя па прыродзе сваёй касмапалітычная. Для яе ўласныя карпаратыўныя інтарэсы вышэй за народныя і тым больш за гуманістычныя каштоўнасці.

На жаль, усе сродкі інфармацыі і паслужбны корпус журналістаў на Беларусі ў руках КПСС. Абалваньванье народа ідзе поўным ходам. Для яго, кажуць, напрыклад, што БНФ за распуск калгасаў і саўгасаў, каб зямлю прымусова раздаць сялянам. Нават спрачацца пачынаюць самі з сабой, «дескат», як гэта насільна раздаваць зямлю, прымусовая дэкалектывізацыя? Камуністы, аднак, цудоўна ведаюць пазіцыю Народнага Фронта. БНФ за ўсе формы ўласнасці, за права ўласнасці на зямлю, за прыярытэтнае разьвіццё вёскі. Селянін павінен мець права атрымаць, калі захоча, зямлю ва ўласнасць бясплатна і навечна. Дзяржава павінна спрыяць сялянскай гаспадарцы. Але, як ужо адзначана, у праве ўласнасці на зямлю закладзена свабода селяніна і канец камунізму. Таму і хлусяць наменклатурныя латыфундystsы, таму і скажаюць патрабаваныні БНФ, каб ашукаць народ.

Я ўжо не кажу пра партыйную агітацыю за гарбачоўскі саюзны дагавор і супраць незалежнасці і свабоды Бацькаўшчыны. Тут ужо проста палохаюць беднага нявольніка, Як гэта мы без Масквы? Хоць пытаныне стаіць інакш, — як гэта Москва без нас? Не можа, аказваецца. 23 ракетныя базы паставіла з 44 існуючых у СССР, заняла дарогі, лясы, палі, нават радыяцыі не баіцца. Бедны «Спрут». Як яму цяжка. Пэўна, калі беларус разъбярэцца, што да чаго, тады ўсё і вырашицца. Хутчэй бы ўжо разабраўся.

БАГАСЛАВЕНЬНЕ РЫЦАРУ

Багаславёны клён
Пад ліпеньскім дажджом
Непранікнёны —
Прытулак жабраку.
Багаславёны рыцар на шляху
І конь яго
Залатагрывы, агнявы,
Багаславёны.
І Вільня
Тройчи будзъ, мая, багаславёна!
Скачы, ваяр,
Гані за зрадай!
Імчы, ваяр, пад съпей Пагоні
І прынясі свабоду.

1988 г.

Інтэрв'ю часопісу «Вираж», дадзенае ў пачатку 1991 г.

— Зянон Станіслававіч, раскажыце, калі ласка, коратка аб сабе. У якім матэрыяльным становішчы прыходзіцца жыць, ці маеце такія звычайныя сучасныя атрыбуты дабрабыту, як дача і аўтамабіль? Калі не, то па якой прычыне такая сціпласць — гэта рыса Вашага характару, даніна модзе, ці ва ўмовах існуючага ладу большага дасягнуць нельга?

— Нарадзіўся ў 1944 годзе на Віленшчыне (цяпер Горадзеншчына). Скончыў Беларускі дзяржаўны тэатральна-мастацкі інстытут. Кандыдат мастацтвазнаўства.

Займаўся гісторыяй тэатра. З

1976 года пасля чарговых адміністрацыйна-палітычных рэпрэсій зъмяніў прафесію, займаўся археалогіяй і гісторыяй Беларусі. Працуя старшим навуковым супрацоўнікам у Інстытуце гісторыі АН БССР. Дацы і аўтамабіль не маю і не імкнуся мець: гэта вышэй за мае матэрыяльныя магчымасці і ніжэй за інтарэсы.

Кожны божы чалавек павінен мець мінімум у жыцьці: мець, што есьці, мець, што адзець і абуць, і мець, дзе жыць. Тысячы людзей у нас гэтага не маюць. Да 1980 года не меў і я. Нішто так не прыгнятае, не душыць і не калечыць чалавека, гэта калі ён галодны, бяздомны і несвабодны. Нездарма бальшавікі адразу пачалі будаваць сваё панаванье на гэтых прынцыпах. У нэндзы таталітарная ўлада можа існаваць вечна.

Бальшавікі парушылі дыялектычнае адзінства роўнасьці людзей, ліквідавалі іх фактычную няроўнасьць і стварылі грамадzkую сістэму з псіхалогіяй эгалітарызму, калі раўненне ідзе не на багацце, а на беднасьць, не на ідэал, а на стандарт, не на духоўнасьць, а на шэрасьць, не на арыгінальнасьць, а на пасрэднасьць. Раўняць, як вядома, можна толькі па ніжэйшым, а не па вышэйшым. Таму людзей, грамадства нельга і немагчыма выроўніваць. Выроўніваць можна правы, умовы, магчымасьці.

Бальшавікі ж пачалі «раўняць» са зынішчэнняня ўсіх багатых, усіх іншадумцаў, потым усіх уласнікаў (сялян, так званых «кулакоў», «буржуяў»), потым ліквідавалі ўвогуле ўласнасьць, рынак, таварную вытворчасьць і сканцэнтравалі ўсё ў руках дзяржавы, якая стала іх адзінай і абсалютнай прыватнай уласнасьцю. У выніку стварылі лагерную сістэму грамадства ("социалистический лагерь"), заснаваную на прымусе, хлусьні, беднасьці і бяспрайі людзей, сістэму, якая не здольная сама разьвівацца, заканамерна вядзе да застою, дэградацыі і распаду культуры. Гэтую сістэму нельга гуманізаваць, палепшыць. Яна не рэфармуецца, як не рэфармуецца КПСС — форма ўлады гэтай сістэмы.

Так можна адказаць на пытанье, чаго можна дасягнуць «у ўмовах існуючага ладу». Камунізм — гэта съмерць культуры, распад грамадства. Гэта сатанінская пастка для чалавечтва, съмяртэльная хвароба, зь якой няпроста выздаравець.

— Ці ёсць у Вас вольны час, як яго праводзіце?

— Вольны час быў толькі ў маладосьці. Да 1988 года яшчэ можна было вар'іраваць клопаты і заняткі і такім чынам пазбаўляцца ад стамленняня і руціны. Цяпер катэгорыя «вольны час» съціснулася, як шагрэневая скура.

— У пачатку размовы Вы ўжылі выраз «божы чалавек». А самі Вы чалавек набажны ці не? Вашы адносіны да рэлігіі?

— Я католік. Лічу сябе веруючым хрысьціянінам. Адноўкава адчуваю сябе сярод вернікаў усіх хрысьціянскіх канфесій на

Беларусі — праваслаўных, католікаў, уніятаў, пратэстантаў-евангелістаў. Усіх нас павінна аб'ядноўваць хрысьціянская вера, наша народная гісторыя, культура і Бацькаўшчына-Беларусь.

— Вы ўзвалілі на свае плечы цяжкую і няудзячную ношу палітычнага лідэра. Чым гэта тлумачыцца — імкненнем да славы і паshanы, ці гэта звычайны альтруізм з гуманых і патрыятычных пабуджэнняў?

— Рэпутацыю «лідэра» мне ў значнай ступені стварылі камуністы, разам зь ярлыкамі, вядома. Што датычыць «лідэрства», то я адношуся да яго з унутраным недаверам, бо, каб быць палітычным лідэрам, трэба любіць палітыку. Я лічу палітыку апошнім заняткам, хоць усё жыцьцё прыходзілася сунуць у яе нос, а цяпер яшчэ горай — увесь там. Каб вы лепш зразумелі маё становішча, раскажу прыпавесць.

Жыло некалі каля Балтыйскага мора балцкае племя прусаў. Надышлі немцы, захапілі іх зямлю, пабудавалі замкі і давай панаваць над прусамі, ціснуць і прыгнятаць. Ды так, што неўзабаве тыя прусы і культуру сваю забыліся, і мовы выракліся, пачалі шваргатаць па-немецку і зынікаць як народ. І вось, калі яны гэткім чынам амаль зусім вырадзіліся і зъяднелі, прыйшоў аднекуль з глухамені ў горад апошні прускі бард і пачаў съпявачаць на рынку прускія народныя песні на прускай мове. Але яго ніхто не слухаў, бо ніхто з прусаў ужо не разумеў сваёй мовы. Толькі два падгулялыя немецкія рыцары спыніліся і, пацяшаючыся, загадалі съпявачаць. І бард съпявачаў пра свой народ, пра лясы і рэкі Прусіі, пра каханье і любоў да сваёй бацькаўшчыны. І калі ён скончыў съпявачаць, немцы голасна зарагаталі яму ў твар і як узнагароду за съпеву сыпнулі ў шапку жменю пустых арэхаў, шалупіньня.

Хто цяпер памятае, ведае што пра прусаў? Немцы нават назуву прыўлашчылі сабе ад іхнай зямлі і гэтым канчаткова пахавалі ў гісторыі цэлы народ.

Дык вось, паважаны спадару, калі б на маёй Бацькаўшчыне не было камунізму, я б таксама песні пеў, ці проста жыў, як усе

добрая людзі. Але ў гісторыі настае крытычна пара, калі толькі песьнямі ўжо не ўратуеш айчыну. І тут трэба займацца агульным, палітыкай, змаганьнем.. Мы перажываем такую пару. Не станем рупіцца пра агульнае, будзем толькі съпявач, займацца толькі сабой, унурӯшы голаў у пер'е — дачакаемся: прыйдуць прыблуды з рогатам слухаць апошняга песьняра і сыпнучь у твар шалупіньнем.

Будзе Беларусь, будзе народ, будзе свабода — напішуць за мяне ненапісанае, скажуць несказанае, прасъпываюць нясъпетае ў сто разоў лепей. Я ж — вельмі не хачу атрымаць жменю пустых арэхаў.

— Як палітычны дзеяч, вядомы шырокім колам народных мас, Зянон Пазыняк з'явіўся адносна нядайна. А ці займаліся Вы палітычнай дзейнасцю, скажам, у так званыя застойныя гады? Які характар яна насліла і чым гэта тлумачыца? Ці былі канфлікты з органамі міліцыі і дзяржаўной бяспекі?

— Пратэст супраць сістэмы падаўленьня чалавека, дзякую Богу, адчуў рана. Яшчэ ў школе. Двойчы выключалі з інстытута. Першы раз у 1964 годзе падстроілі камуністы, партбюро і т.п. (не падабалася ім мая беларуская мова і крытыка Хрущова), другі раз — КДБ. Было гэта ў 1967 годзе, калі я здаў усе экзамены за апошні курс, засталася толькі абарона дыплома. Быў я ў добрым настроі, аж паклікалі мяне ў рэктарат, дзе рэктар тэатральна-мастацкага інстытута палкоўнік у адстаўцы нехта Захараў аб'явіў мне, што я выключаны, і спаслаўся на данос аб маёй нядобранадзейнасці выкладчыка «навуковага камунізму» таксама былога ці то палітрука, ці то зампаліта. Паколькі выключэнне было зроблена з казарменнай просталінейнасцю, палкоўніку Захараўму прыходзілася на працягу амаль года даваць тлумачэнні розным майм абаронцам. (Нават шаноўны Максім Танк хадзіў паглядзець на таго рэктара.) Вось тады Захараў і тлумачыў, што «КГБ жмет» і г.д. Гэтыя «тлумачэнні», відаць, каштавалі яму пасады рэктара. Неўзабаве яго ціхенька зънялі на пенсію. Маўляў, гуляй у даміно, калі някемлівы.

Наступныя рэпрэсіі адбыліся ў 1975 годзе. Таксама апынуўся без працы, без сродкаў да існаваньня. Тут было ўсё жорстка і доўга — і допыты ў КДБ, і цкаваньне, і г.д. Загналі ў шпіталь, атрымаў хваробу сэрца і выбіраўся зь яе гадамі. Асноўная прычына — у дысертацыі прысьвяціў шмат месца дасьледванью творчасці Францішка Аляхновіча, дзейнасці Каруся Каганца, Леапольда Родзевіча, братоў Луцкевічаў, Беларускай Сацыялістычнай Грамады, «Нашай нівы» і «Беларуса» і ўвогуле ўсяму таму пласту беларускай культуры, пра які тады было забаронена нават успамінаць.

(...)

ХРОНІКА палітычных падзей 1991 году

2 красавіка — антынародны ўрад СССР падвышае цэны.

3 красавіка — мінскія рабочыя распачынаюць забастоўку. Шматтысячныя калоны рабочых збіраюцца перад Домам ураду на мітынг пратэсту.

4 красавіка — да забастоўкі далучаюцца працоўныя Бярэсця, Бабруйску, Жодзіна, Гомеля, Воршы.

5-9 красавіка — стачкамы высоўваюць палітычныя патрабаванні. Прэзідым Вярхоўнага Савету, і ўрад БССР вымушаны гасіць рабочы рух і народнае абурэнне эканамічнымі ўступкамі.

19 жніўня — ГКЧП. Дзяржава паставлена на мяжу грамадзянскай вайны. Апазіцыя БНФ ў Вярхоўным Савеце выступіла супроць прызнання путчыстай.

20 жніўня — у Мінску на плошчы Незалежнасці адбыўся шматтысячны мітынг супроць ГКЧП і КПСС.

25 жніўня — Надзвычайная сесія Вярхоўнага Савету БССР прыпыняе дзеянісць КПБ — КПСС на тэрыторыі Беларусі.

19 верасня — нечарговая сесія Вярхоўнага Савету прымае рашэнне аб новай назве дзяржавы — Рэспубліка Беларусь. Абвяшчаюцца дзяржаўныя нацыянальны бел-чырвона-белы сцяг і старадаўні беларускі герб Пагоня.

8 снежня — кіраунікі Беларусі, Расіі, Украіны падпісалі ў Белавежы пагадненне аб стварэнні Садружнасці Незалежных Дзяржаваў.

20 снежня — Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь дэнансаваў Саюзны Дагавор ад 1922 году. СССР знік з палітычнай карты свету. Рэспубліка Беларусь атрымала рэальную магчымасць будаваць сваю дзяржаўнасць.

Масава-палітычнае выданне

ПАЗЬНЯК ЗЯНОН СТАНІСЛАВАВІЧ

САПРАЎДНАЕ АБЛІЧЧА

Рэдактар **К. Тарасаў**

Адказны за выпуск **Я. Вяснін**

Мастак **А. Ружо**

Мастацкі рэдактар **Л. Бятанаў**

Тэхнічны рэдактар **Л. Масцерава**

Карэктары **Я. Лукашка, Л. Сцяпанава**

Фотаздымкі, якімі аздоблена кніга, далі Ю. Белякаў, С. Брушко, В. Дубінка, В. Жук, Ю. Іваноў, Ул. Кармілкін, А. Кляшчук, Я. Коктыш, Ул. Крук, Л. Ліпень, Г. Ліхтаровіч, З. Пазьняк, Ул. Панада, В. Рудэнка.

Фотаілюстрацыі падабраў і падрыхтаваў Я. Кулік.

Падпісана да друку 3.02.92 г. Фармат 84x108 1/32. Ум. друк. арк. 10,92 + 1,68 укл. Ул.-выд. арк. 11,57. Тыраж 25000 асобнікаў.

Заказ №2784

Творча-вытворчы цэнтр «Паліфакт»
220092, Мінск, вул. Дуніна-Марцынкевіча, 6

Фабрыка каляровага друку
220115, Мінск, вул. Каржанеўскага, 20